

पद्मपराग

— रतिलाल दीपचंद हेसाई —

પન્નપરાગ

[વાર્તાસંગ્રહ]

લેખક :

રતિલાલ દીપચંદ્ર દેસાઈ

પ્રકાશક

શ્રી જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ

અમદાવાદ-૭

લેખક

રતિલાલ દ્વીપચંદ દેસાઈ
૬, અમૂલ સોસાયટી
અમદાવાદ-૭.

સર્વ હકક લેખકના

બીજી આવૃત્તિ

મહાવીર નિર્વાણ સંવત ૨૫૦૦

વિક્રમ સંવત ૨૦૩૦

જાન્યુઆરી ૧૯૭૪

કિંમત રૂા. ૩-૫૦

પ્રકાશક-

કુમારપાળ દેસાઈ

માનાર્હ મંત્રી : શ્રી જયભિખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ

૧૩ બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી

અમદાવાદ-૭

મુખ્ય વિકેતા

આદર્શ પુસ્તક ભંડાર

પ્રેમાભાઈ હાલની સામેની વાઈનમાં

ઈટાલિયન બેકરી આગળ, રાયખડ રોડ,

અમદાવાદ-૧

મુદ્રક-

પ્રાણલાલ બી. સોની

હરીશ પ્રિન્ટરી

કીડીપાડાની પોળ, શાહપુર, અમદાવાદ.

જરૂર કરતાંય આછું બોલવું,
જલેરાતથી સદા અળગા રહેવું,
કાર્યને માટે કાયાને ઘસી નાખવી,
જવાબદારીને સાંગોપાંગ પાર ઉતારવી,

અને

કોઈનું પણ કામ કરીને રાજી થવું,
આવી ઈશ્વરી પ્રકૃતિની જમને ભેટ મળી છે.

તે

આદર્શ મૂક કાર્યકર

અને

મારા સુખ-દુઃખના સદાના સાથી મિત્ર

શ્રી કેરા સાહેબને

(શ્રી કાંતિલાલ ડાહ્યાભાઈ કેરાને)

સસ્નેહ

સ મ પ જી

—રતિલાલ

લેખકના વાર્તાસંગ્રહો તથા અન્ય કૃતિઓ

૧. અભિષેક	૫. હિમગિરિની કન્યા
૨. સુવર્ણકંકણ	૬. સમર્પણનો જય
૩. રાગ અને વિરાગ	૭. મહાયાત્રા
૪. કલ્યાણમૂર્તિ	૮. સત્યવતી
- સમયદર્શી આચાર્ય (આ. શ્રી વિજયવલ્લભસૂરિજી)

શ્રોધીવર્ય શ્રી કસ્તૂરભાઈ લાલભાઈ

વિદ્યાલયની વિકાસકથા (શ્રી મહાવીર જૈન વિદ્યાલયનો ઈતિહાસ)

અનુવાદ

દેવદાસ (શ્રી જયભિખ્ખુના સહકારમાં)
કવિજ્ઞાનાં કથારત્નો (લેખક ઉ. શ્રી અમરમુનિજી)

સંપાદનો

ધૂપસુગંધ (જુદા જુદા લેખકોની વાર્તાઓનો સંગ્રહ)
રાજપ્રશ્ન (કર્તા શ્રી મનસુખલાલ રવજીભાઈ મહેતા)
જૈનધર્મનો પ્રાણ (પં. શ્રી સુખલાલજીના લેખોનો સંગ્રહ)

(પં. શ્રી દલસુખભાઈ માલવણિયાના સહકારમાં)

શ્રી “સુશીલ” ની સંસ્કરકથાઓ

શ્રી શત્રુંજયોદ્ધારક સુમરસિંહ અને બીજા લેખો

(લેખક શ્રી નાગકુમાર મકાતી)

તિલકમણિ (લેખક શ્રી જયભિખ્ખુ)

શ્રી આનંદઘનજીનાં પદો ભાગ બીજા

શ્રી આનંદઘન ચોવીશી

(બન્ને ઉપર શ્રી મોતીચંદ ગિ. કાપડીયાનું વિવેચન)

જૈનધર્મ ચિંતન (લેખક પં. શ્રી દલસુખભાઈ માલવણિયા)

જૈન ઈતિહાસની ઝલક (લેખક મુ. શ્રી જિનવિજયજી)

નિવેદન

શ્રી જ્યલિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટનું આ બારમું પુસ્તક પ્રકાશિત કરતાં અમે આનંદ અનુભવીએ છીએ. શ્રી રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ લિખિત ‘પદ્મપરાગ’ વાર્તાસંગ્રહમાં ધર્મ અને ઇતિહાસના હાર્દને સાંગોપાંગ જાળવીને માનવતાનાં મૂલ્યોનો પુરસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે.

ગુજરાતના વિખ્યાત સાક્ષર શ્રી જ્યલિખ્ખુએ અર્ધાં સદી સુધી જે પ્રકારનું શિષ્ટ અને સંસ્કારપોષક સાહિત્ય પીરસ્યું હતું, તે પ્રકારનું એટલે કે બાલસાહિત્ય, નારીવર્ગને ઉપયોગી પ્રેરક સાહિત્ય અને સુનીતિ તથા દેશભક્તિનું પોષક લોકોપયોગી સાહિત્ય આ ટ્રસ્ટ દ્વારા વધુ ને વધુ પ્રગટ કરવાનો આશય રાખ્યો છે.

આ ટ્રસ્ટની પ્રવૃત્તિનો આરંભ ‘લીલી લીલી વરિયાળી’ નામના શ્રી જ્યલિખ્ખુના પ્રેરણાદાયી કથાઓના સંગ્રહથી થયો હતો. એ પછી ગાંધીજીના પારસમણિ સમા વ્યક્તિત્વને પ્રગટ કરતા પ્રસંગોનો સંગ્રહ “લોહ અને પારસ” નામે પ્રગટ થયો. ત્યારબાદ કવિઓ, કલાકારો અને કલાત્મક કૃતિઓની વિશેષતાઓ પ્રગટ કરતો “દ્રષ્ટા અને સ્રષ્ટા” નામનો ડૉ. ધીરુલાઈ ઠાકરનો લેખસંગ્રહ પ્રગટ થયો. શ્રી જ્યલિખ્ખુના જીવન અને કવનનો ખ્યાલ આપતો “જ્યલિખ્ખુ સ્મૃતિગ્રંથ” એ સર્વપ્રિય સારસ્વતની પ્રથમ પુણ્યતિથિએ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. અમદાવાદમાં યોજાયેલ આ સ્મૃતિગ્રંથના પ્રકાશનનો સમારંભ પંડિતવર્ધ શ્રી સુખલાલજીના અધ્યક્ષસ્થાને ઊજવાયો હતો અને ગ્રંથનો પ્રકાશનવિધિ જાણીતા કવિ-સાક્ષર શ્રી ઉમાશંકરભાઈ જોશીના વરદ હસ્તે થયો હતો, એ ટ્રસ્ટનું સદ્બાલ્ય કહેવાય. ત્યારબાદ શત્રુંજયનો ઇતિહાસ લખવાના શ્રી જ્યલિખ્ખુના પ્રયત્નોના ફળરૂપે

લખાયેલી કેટલીક ઐતિહાસિક કથાઓનું સંકલન “વસહી અને પર્વત” નામે પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે.

આ પુસ્તકોમાંથી “લોહ અને પારસ” અને “દ્રુષ્ટા અને સ્પષ્ટા” તે આજે અપ્રાપ્ય બની ગયાં છે, તે બતાવે છે કે ટ્રસ્ટનાં પુસ્તકોને કેટલો સારો લોકાદર મળ્યો છે.

એ પછી શ્રી જયલિખ્ખુકૃત “વિક્રમાદિત્ય હેમુ” અને ભાગ્ય-નિર્માણ” નામની નવલકથાઓની નવી આવૃત્તિ, “આંખ નાની આંસુ મોટું” નામનો વાર્તાસંગ્રહ તેમ જ “લગવાન મહાવીર” નામનું એકવીસ ચિત્રોવાળું પ્રમાણભૂત ચરિત્ર (ખીજી આવૃત્તિ,) પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં. શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ લખેલાં “ખિરાદરી” અને “અપંગના ઓજસ” જેવાં પ્રેરણાદાયી પ્રકાશનો પણ ટ્રસ્ટ તરફથી થયાં છે.

માનવીય મૂલ્યોના હાસની આંધી વચ્ચે પ્રેમ, સદાચાર અને શ્રદ્ધાની નાનકડી જ્યોત ટકાવી રાખવાના ટ્રસ્ટના અદના પ્રયાસમાં સહૃદય મહાનુભાવોનો સાથ સાંપડતો રહેશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે.

ટ્રસ્ટી મંડળ

શ્રી જયલિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટ.

સ્વા ગ ત

સદ્ગત શ્રી. જગમોહનદાસ કોરા સ્મારક પુસ્તકમાળાના આ ત્રીજા પુસ્તક “પદ્મપરાગ”નું આમુખ લખવાનું મને સાંપડ્યું એમાં એ વિદ્યાશીલસંપન્ન સંસ્કારી કોરા કુટુંબ સાથેના મારા સ્નેહસંબંધની સફલતા થતી માનું છું.

સ્વર્ગસ્થ જગમોહનદાસના કાકા શ્રી છોટુભાઈ કોરા એક અસાધારણ ઉચ્ચ કોટિના સજ્જન, મારા કોલેજસમયના મિત્ર હતા અને એ મૈત્રી મુંબઈના ઉપનગરમાં નિકટ નિવાસથી ગાઢતર બની હતી. એ મૈત્રીના પરિણામે હું એમના વડીલ બંધુ સ્વ. ડાહ્યાભાઈનાં પુત્ર-પુત્રીઓના પરિચયમાં આવ્યો અને મને એ સર્વની સૌજન્યમધુરતા, કર્તવ્યમાં સન્નિષ્ઠા અને કુશળતા તથા તેજસ્વિતાની પ્રતીતિ થઈ.

સદ્ગત બંધુના વિયોગના દુઃખને સ્નેહસ્મરણમાં પલટાવીને એ સ્મરણની સુવાસ આ અંધમાલાનાં પુષ્પો દ્વારા જનતામાં પ્રસરાવવાની યોજનામાં બંધુસ્નેહની શુચિતાનો જ નહીં, સંસ્કારિતાની ઉચ્ચ કોટિનો પણ સાક્ષાત્કાર થાય છે.

પ્રથમ પુષ્પે પૂજ્ય પંડિત શ્રી સુખલાલજીની વિદ્વતાની અને તત્ત્વ-સંશોધક વૃત્તિની પ્રસાદી આપી. એ પુષ્પને—“ચાર તીર્થંકર”ને—મુંબઈ સરકારે જીવનચરિતના ઉત્તમ અન્ય તરીકે પારિતોષિક આપ્યું.

બીજું પુષ્પ “ધૂપસુગંધ”*; એમાં સંગ્રહાયેલી વિવિધ લેખકોની વાર્તાઓએ માનવજીવનના હૃદયભાવોની વિવિધતાભરી સુવાસ પમરાવી.

* શ્રી. સોપાનરચિત “ધૂપસુગંધ” આથી જુદી છે; એ નવલકથા છે.

પ્રથમ પ્રકાશન તરીકે “ ચાર તીર્થંકર ” નું સૂચન કરનાર અને ખીજા પુસ્તક માટે વાર્તાઓ ચૂંટવા-મેળવવામાં સહાયક બનનાર, શ્રી. રતિલાલ દીપચંદ હેસાઈની પરિચિત કલમથી લખાયેલી નવ ધર્મ-નીતિકથાઓ માલાના ત્રીજા પુસ્તક તરીકે, “ પદ્મપરાગ ” નામે, પ્રકટ થાય છે. શ્રી રતિલાલ હેસાઈ “ અભિષેક, ” “ સુવર્ણ કંકણ ” અને “ રાગ અને વિરાગ ” એ ત્રણ, આ પ્રકારની વાર્તાઓના સંગ્રહથી ગુજરાતી વાચકોને જાણીતા છે.

“ પદ્મપરાગ ” માં નવ કથાઓ છે; તેમાંની પ્રથમ બેમાં નિવૃત્તિ-ધર્મને પરમધર્મ માનતા જૈનધર્મના બે તીર્થંકરોના ત્યાગનો અને દૈવ તપશ્ચરણનો ઉદ્દત્ત વૃત્તાન્ત છે. પહેલી કથામાં ચતુર્થામિપ્રવર્તક તેવીશમા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી. પાર્શ્વનાથના ત્યાગનો મહિમા છે અને ખીજામાં પંચમહાવ્રતપ્રવર્તક ભગવાન શ્રી. મહાવીરસ્વામીના ઉદ્દત્ત જીવનના એકવીસ પાવન પ્રસંગો છે. આ ત્યાગવીરોએ પ્રેરેલી અને પ્રકટાવેલી ત્યાગભાવના અનેક નૃપતિઓ પર્યંત પહોંચી હતી એ સુવિદિત છે.

ત્રીજી કથામાં, અન્ય આશ્ચર્યકારક ઘટનાઓની ગૂંથણીથી યુક્ત એવું એ ત્યાગભાવનાના પ્રભાવનું દૃષ્ટાન્ત છે. ચોથી કથાનું શીર્ષક છે “ લોકલાષાનો જય. ” એમાં વર્ણવેલ પ્રસંગ તો છે પંડિત સિદ્ધસેન સાથેના વાદમાં વૃદ્ધવાદીસૂરિએ લોકલાષાના ઉપયોગથી મેળવેલા વિજયનો; એ પ્રસંગમાં તો લોકલાષાનો જય માત્ર મધ્યસ્થી અલણુ ગોવાળિયા હતા એ આકસ્મિક સંયોગથી થયો છે, પણ એમાં જૈન આગમોમાં થયેલા પ્રાકૃતના ઉપયોગનો મહિમા સૂચિત થઈ જાય છે.

ત્યાર પછીની ચાર કથાઓ ઇતિહાસના નિકટતર યુગમાં, વિક્રમ સંવતની નવમી, અગ્યારમી અને તેરમી શતાબ્દીઓમાં, પ્રવેશ કરે છે. એના વિષયો છે ચાવડાવંશ ઉપરના કલંકનું પ્રમાર્જન કરવા માટે યોગરાજે કરેલું મહાપ્રાયશ્ચિત્ત; દુર્લભરાજ સોલંકીના યુગનો બ્રાહ્મણ-

અમણ વચ્ચેની સ્નેહલાવના અને ઉદારતા પ્રમાણિત કરતો પ્રસંગ; રાજ્યના ખેડૂતોને કરમુક્તિ અપાવનારા મૂળરાજની કરુણાવૃત્તિનો મહિમા; અને ઘોળકાનરેશના પ્રસિદ્ધ મહામંત્રી વસ્તુપાલે એક અકિંચનની સર્વસ્વસમર્પણની લાવનાનું લાખો દ્રમ્ભોથી પણ અધિકતર મૂલ્ય લેખ્યું એ ધન્ય ઘટના.

અને છેલ્લી એટલે નવમી કથા જ્ઞાનપંચમીની માહાત્મ્યકથા છે.

આ કથાઓ ધર્મગ્રન્થગત અથવા ઇતિહાસગત વસ્તુની હકીકતને સ્વીકારીને એને યથાસંલવ રસપ્રદ બનાવનારી સરણિને અનુસરે છે. એમાં પ્રાચીન ઇતિવૃત્તનો સ્વીકાર હોવાથી મૌલિક વસ્તુની કલ્પનાનો અવકાશ લેખકને રહેતો નથી; પ્રત્યેક કથાને પરંપરાગત નીતિસંદેશ સગલગ પૂર્વનિશ્ચિત હોઈને ઘટના દ્વારા અમુક જીવનમૂલ્યોની પરીક્ષાનો કે નવીન દષ્ટિનો પ્રસંગ લાગ્યે જ પ્રાપ્ત થાય. કથાની કલાસિદ્ધિ મૂળ વસ્તુની ક્રમયોજનામાં, એ વસ્તુને રજૂ કરતી વાણીની વર્ણન-શક્તિમાં અને અલંકૃતિમાં રહે છે.

જો ઇચ્છા હોય તો લેખક પૂર્વવૃત્તનું કૈંક સંલવાસંલવની દષ્ટિથી, કૈંક રસિકતાની દષ્ટિથી, કૈંક અર્વાચીન રુચિને અનુકૂલ થવાની વૃત્તિથી, નવનિર્માણ કરી શકે. પણ જ્યાં યુગયુગથી સ્વીકારાયેલી, પ્રતિષ્ઠા પામેલી, પ્રચલિત બનેલી, જે સમાજના સંસ્કૃતિવિધાનમાં એણે મહત્વનું કાર્ય કર્યું હોય એ સમાજની ધર્મલાવનાનો આદર પામેલી ઘટનાઓ હોય, ત્યાં એ ઘટનાને રસિકતાની કે સમયાનુકૂલતાની અપેક્ષાએ ફેરવવામાં, મચડવામાં આવે ત્યાં મૂલ્યગત ઇષ્ટતત્વની સાથે, કવચિત્ એને દબાવીને, કવચિત્ એને વિકૃત કરીને, અનિષ્ટ અંશ લક્ષી જવાનો સંભવ રહે છે એ આપણી કેટલીક ઇતિહાસાધારે લખાયેલી વાર્તાનવલકથાદિક કૃતિઓમાં જોયું છે. અને એવા ફેરફાર કરવામાં એ પરિવર્તન કરનારની દષ્ટિના ઊંડાણનો અને વ્યાપનો, જ્ઞાનનો અને સાત્ત્વિક તપનો, અને એથી પ્રાપ્ત થતા અધિકારનો

પ્રશ્ન રહે છે. આ કાર્ય એના કરનારમાં સાચી સંશોધક દષ્ટિ, તત્ત્વનિષ્ઠા અને વિચારસમૃદ્ધિ માગે છે; એટલે એ કાર્યનો અધિકાર માત્ર તત્ત્વજ્ઞ, દૂરદર્શી, અનુભવપક્વ એના વિરલ જ્ઞાની સંશોધકને જ હોવો જોઈએ.

આ કથાઓના નિવેદક શ્રી. રતિલાલ દેસાઈ એ કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા નથી એમાં આ દષ્ટિએ ઔચિત્ય છે. એમણે પોતાની કથાનિવેદક તરીકેની કલાને સમર્પણની વ્યવસ્થામાં, વાણીની મનોહરતામાં, સાદ-શ્યાદિથી શક્ય થતા અલંકારોના ઉપયોગમાં, મર્યાદિત રાખી છે એ એમણે સાધવા ધારેલા લક્ષને અનુરૂપ છે.

આ કથાઓની યોજના એમણે વાચકની જિજ્ઞાસાને પોષે અને સંતોષે એ પ્રકારે કરી છે; કથાને સ્થળ-સમયની યથાવદ્ ભૂમિકામાં, ‘અતિ’નું વર્જન કરવાનો સંયમ જાળવીને, મૂકી છે; જ્યાં સંપ્રદાયનાં ધર્મતત્ત્વો જણાવવાં યોગ્ય લાગ્યાં ત્યાં કથારસમાં નડે નહીં તે રીતે, એક પ્રકારની પરિશિષ્ટ જેવી વ્યવસ્થાથી, અલગ કરીને જણાવ્યાં છે (દા. ત. “ન મારે વેર કે દ્વેષ” એ કથામાં); ‘પદ્મપરાગ’ નામની, અનુક્રમે બીજી કથામાં ઉપમાસાધક કટપનાચિહાર કર્યો છે ત્યાં—ઉપમાનું ફલક જરાક વિશાળ હોઈને—પ્રથમ ઉપમાનનું સર્વાંગીણ સમર્પણ કરીને એ દ્વારા ઉપમેયભૂત પ્રસ્તુત તત્ત્વને પ્રવેશ આપ્યો છે.

વાણી શિષ્ટ અને વિશદ છે એ તો આવી કથાઓમાં જેમની કલમ કસાયેલી છે તેમના માટે કહેવાની જરૂર નથી. કયાંક વાક્યોને—બાલકથાઓનાં હોય એવાં—ટૂંકાં કર્યાં છે, ત્યાં અસ્તિવાચક ‘છે’ કે ‘હતું’ ક્રિયાપદને અનુક્રમ રાખીને અથવા કર્તાને અધ્યાહાર્ય રાખીને ટૂંકાણુ સાધ્યું છે. આવાં ટૂંકાં વાક્યો શૈલીની એકતાનતા ટાળવાની સેવા કરે—જે એનો અત્યુપયોગ ન થાય તો.

જૈન વાક્યમયપરંપરાની મને એક વિશિષ્ટતા જણાય છે. જેમ રામકૃષ્ણાદિના જીવનમાંથી, રામાયણ-મહાભારતાદિમાંથી, આત્મજ્ઞ-સંસ્કૃતિના સાહિત્યનિર્માતાઓને વિપુલ સામગ્રી સાંપડી, તેમ શ્રમણ-

સંસ્કૃતિના વાઙ્મયવિધાયકોને પણ તીર્થંકરોનાં અને ગણુધરોનાં જીવનોમાંથી અને તદ્વિષયક ગ્રન્થોમાંથી સામગ્રી સાંપડી છે. પણ જૈન પરંપરામાં બીજી અનેક કથાઓ જેટલા પ્રમાણમાં મળે છે, એટલી અન્ય પરંપરામાં કદાચ નહિ મળતી હોય. આ કથાઓ તે દષ્ટાન્ત-કથાઓ નથી, ઉપાખ્યાનો નથી, પણ મહાવીરસ્વામીના ધર્મોપદેશથી પ્રભાવિત થયેલા રાજવીઓની, રાણીઓની, શ્રેષ્ઠીઓની, સામાન્ય જનોની અને રૂપજીવીઓની પણ સત્યકથાઓ છે. મહાવીરસ્વામીના ત્યાગે, તપશ્ચરણે, કારુણ્યે અને જ્ઞાને કેટકેટલાને પ્રભાવિત કર્યા હતા એનું પ્રમાણ આપનારી આ કથાઓ છે. આ મને જૈન પરંપરાની વિશિષ્ટતા લાગે છે.

આવી વિપુલ કથાસમૃદ્ધિ લભ્ય છે તેથી શ્રી જ્યલિખ્યુ, શ્રી રતિલાલ દેસાઈ વગેરે અનેકોને એ કથાઓને વાચકો સમક્ષ મૂકવાની અનુકૂળતા અને એને અકર્ષક રૂપે રજૂ કરવાની પ્રેરણા મળ્યા કરી છે.

આ કથાસમૃદ્ધિમાંનાં બે હિતાવહ તત્ત્વો આજની વિશ્વ-પરિસ્થિતિના સંદર્ભમાં મુખ્ય મહત્ત્વનાં છે : જૈનદર્શનના અનેકાંતિક-વાદમાં રહેલી પરમતસહિષ્ણુતાની ઉદ્ધાર દૃષ્ટિ; અને પૃથ્વી ઉપર પ્રભુત્વ પાશવી બળથી શાશ્વત કરી શકાતું નથી-એ સૈદ્ધાન્તિક ભાવના જ નહીં પણ, અનુભવસમર્થિત પ્રતીતિ.

જેમાં “ માનવતાના સદ્ગુણોની રક્ષા, પુષ્ટિ અને વૃદ્ધિ એ જ પરમ ધ્યેય છે” એવી આ કથાઓનું સ્વાગત કરું છું

તા. ૬-૮-૧૯૬૧
ગોપાળ ભવન, ટાગોર રોડ
સાંટાકુલ, મુંબઈ ૫૪

રામપ્રસાદ પ્રે. બક્ષી

પ્રા સંગિક

(પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન)

આ પુસ્તકમાં સંગ્રહાયેલી વાર્તાઓ અંગે અહીં કંઈ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી લાગતી. વાર્તા પોતે જ પોતાની કથાવસ્તુ, રજૂઆત, વર્ણનશૈલી, ભાષા અને મધુરતા-કિલ્લિતા દ્વારા વાચકના મન ઉપર પોતાના ગુણુ-દોષની કે કલાત્મકતા કે કલાશૂન્યતાની છાપ પાડે એ જ ખરાખર લાગે છે. વળી, અત્યારના યુગે સ્વીકારેલી ટૂંકી વાર્તાની કલાની દૃષ્ટિએ, વાર્તાલેખક હોવાનો મારો દાવો પણ નથી, એટલે એ વાતમાં ઊતરવાનું મારા માટે જરૂરી પણ નથી રહેતું.

આમ છતાં, જેમાં આધુનિક વાર્તાકલાનું તત્ત્વ ઓછું હોય કે સમૂળનું ન હોય એવી ભાવનાશીલતા, માનવતા કે ઉદારતા-સહૃદયતાનું અથવા ત્યાગ, બલિદાન કે તિતિક્ષાનું દર્શન કરાવતી વાર્તાઓ વાંચનારો એવો પણ એક વાચકવર્ગ છે જ. અને તેથી જ સ્નેહીઓ કે મિત્રો સમા કોઈ કોઈ સંપાદક બંધુઓની મમતાભરી માગણીથી ક્યારેક ક્યારેક આવી વાર્તાઓ લખવાનો યોગ સાંપડતો રહ્યો છે. મારા પ્રત્યે આવી મમતા દાખવનાર એ સંપાદકમિત્રોનો આ સ્થાને હૃદયપૂર્વક આભાર માનવો ઉચિત લાગે છે.

પોતાની વાર્તાઓ અંતઃસ્થ થઈને પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય, એવી ઇચ્છા તો સામાન્ય રીતે દરેક વાર્તાલેખકને રહે છે; અને એમ કરવામાં વાચકો એનો કેટલો આદર કરશે એ ચિંતા કે વિચાર ભાગ્યે જ આવે છે—જે કોઈ એના પ્રકાશક મળી જાય તો, એણે આ વાર્તાઓ 'પદ્મપરાગ' નામે પ્રગટ થાય છે એ મારા માટે આનંદ અને સંતોષની વાત છે.

જુદે જુદે સમયે, જુદાં જુદાં સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલી આ દુઃખી વાર્તાઓ આજે પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થાય છે, એનો યશ મારા મિત્ર શ્રીયુત કાંતિલાલ ડોરારને ઘટે છે. આ રીતે શ્રી. જગમોહનદાસ ડોરારના સ્મરણમાં મારી એક ભેટ રજૂ કરવાની તક આપવા બદલ હું ભાઈશ્રી ડોરારનો ઋણી છું.

આ વાર્તાસંગ્રહ માટે ગુજરાતના જાણીતા સાક્ષર શ્રીયુત રામપ્રસાદભાઈ બક્ષીએ, પોતાની નાદુરસ્ત તબિયત છતાં, આમુખ - 'સ્વાગત' - લખી આપેલ છે, એ માટે હું એમનો ખૂબ આભારી છું.

આ બધી વાર્તાઓ ગુજરાતના લોકપ્રિય લેખક અને મારા ભાઈ શ્રીયુત જયલિખ્ખુ વાંચી ગયા છે, અને એમાં એમણે કેટલાક સુધારાવધારા પણ કર્યા છે. પણ એ તો મારા આત્મીય-અંગરૂપ જ છે, એટલે શબ્દોથી એમનો આભાર ન માનતાં અહીં તો એટલું જ સૂચવવું પૂરતું લાગે છે કે એમની મમતાથી આ વાર્તાનું મૂલ્ય કંઈક ને કંઈક પણ વધ્યું જ છે.

માદલપુર, અમદાવાદ-૬
પંદરમી ઓગસ્ટ, ૧૯૬૧

રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ

બીજી આવૃત્તિ પ્રસંગે

'શ્રીજગમોહનદાસ ડોરાર સ્મારક પુસ્તકમાળા'ના ત્રીજા પુસ્તકરૂપે પ્રગટ થયેલ આ વાર્તાસંગ્રહ કેટલાક વખતથી અપ્રાપ્ય હતો, તે શ્રીજયલિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટીમિત્રોની મારા તરફની ભલી લાગણીથી ફરી છપાય છે તેથી આનંદ થાય છે. આ માટે હું ટ્રસ્ટનો હાર્દિક આભાર માનું છું.

૬, અમૂલ સોસાયટી }
અમદાવાદ-૭
તા. ૨૦-૧૨-૭૩

ર. દી. દેસાઈ

અ નુ ક ં મ

૧. ન મારે વેર કે દ્વેષ	૨
૨. પદ્મપરાગ	૨૭

(ભગવાન મહાવીરના જીવનના કેટલાક પાવન પ્રસંગો)

૧. વાદળનો અમર રંગ	૨૯
૨. સૌરભ ગિયારી શું કરે ?	૩૦
૩. આપ સમાન ખળ નહિ	૩૩
૪. ત્યાગની ખુમારી	૩૬
૫. કષ્ટસહનનો પ્રતાપ	૩૮
૬. સચું આવા ચમત્કારથી	૪૦
૭. દુઃખ તો સુખની ખાણ	૪૩
૮. ક્રોધનાં કડવાં ફળ	૪૪
૯. આ તો આત્માની શીતળતા	૪૭
૧૦. સૌને માટે વાત્સલ્ય	૪૯
૧૧. નહીં રસ, નહીં કસ, માત્ર દેહને દાણું	૫૦
૧૨. ભક્તિ અને અભક્તિ	૫૧
૧૩. મારું કયું મેં ભોગવ્યું	૫૩
૧૪. મારાં માખાપ !	૫૪

૧૫. અજ્ઞાનના ઉચ્છેદનાર	૫૫
૧૬. રાજા હોય કે ભક્ત, સૌનાં કર્યાં સૌ ભોખવે	૫૭
૧૭. ધર્મ કરે તે મોટો	૫૮
૧૮. જ્ઞાની ગૃહસ્થની પણ પ્રશંસા	૬૦
૧૯. પરિવ્રાજકનું બહુમાન	૬૧
૨૦. ગૌતમ માફી માગે	૬૨
૨૧. દ્રાહ્યનો તિરસ્કાર ન કરો!	૬૪
૩. વનમાનવનો સ્નેહતાંતુ	૬૬
૪. લોકભાષાનો જય	૮૭
૫. પ્રાયશ્ચિત્ત	૧૦૦
૬. ઉદારતા	૧૧૩
૭. ભાંજ્યાનો ભેરુ	૧૨૯
૮. ભાવનાનાં મૂલ્ય	૧૪૦
૯. જ્ઞાનપંચમી	૧૫૬

પ ડા પ રા ગ

[વાર્તાસંગ્રહ]

ન મારે વેર કે દ્વેષ

પુરાણપ્રસિદ્ધ કાશી દેશ. ધન અને ધાન્યથી ભરીભરી એ ભૂમિ. એ દેશની રાજધાની વારાણસી નગરી : ધર્મ અને વિદ્યાનું મોટું તીર્થધામ.

રાજા અશ્વસેન એ દેશના રાજા. જેવા શૂરા એવા જ ન્યાયી અને એટલા જ ધર્મપરાયણ. પ્રજાના દુઃખને પોતાનું દુઃખ માને અને પ્રજાના સુખમાં જ સુખ સમજે.

રાજા અશ્વસેનની રાજસલામાં એક દિવસ કુશસ્થલના રાજા પ્રસેનજિતનો હૂત હાજર થયાં.

હૂતને તાકીદનો સંદેશો આપવાનો હતો. એના અંતરમાં ચાલતા મંથન અને દિલમાં ઘોળાતી ચિંતાઓની રેખાઓ એના મુખ ઉપર રમતી હતી, અને એના ગૌર ઘાટીલા ચહેરાને વિષાદભર્યો બનાવતી હતી.

રાજા અશ્વસેન, મુખ્ય મંત્રી અને આખી રાજસલા હૂતની વાત સાંભળવા એકકાન થયાં.

રાજા પ્રસેનજિતના હૂત પુરુષોત્તમે મસ્તક નમાવ્યું, અને પોતાની વાત શરૂ કરી : ‘ મહારાજ, આજે કુશસ્થલ નગરના પાડોશી રાજાઓ અમારા દુશ્મન બન્યા છે, અને નગર ઉપર આક્રમણ કરવા તૈયાર થઈ ને બેઠા છે. નિર્દોષ હરણુ ઉપર કૂર વરુઓ ત્રાટકે એવો ઘાટ સ્થાઈ ગયો છે. ક્યારે શું થશે, અમારી નગરી ક્યારે રોળાઈ જશે, અને નિર્દોષ પ્રજાને માથે આક્રમણ પહોંચાડ ક્યારે તૂટી પડશે, એ કહી શકાય એમ નથી. આજે તો અમારા માટે ખરેખરી જીવનમરણની ઘડી ઊભી થઈ છે. આ આક્રમણ અને આ સર્વનાશમાંથી કેમ ઊગરવું એ જ અમારી અને અમારા રાજવી પ્રસેનજિતની ચિંતાનો વિષય બન્યો છે.’

રાજા અશ્વસેન વધુ એકાગ્ર બની સાંભળી રહ્યા.

હૂતે પોતાની વાત આગળ ચલાવી : ‘ રાજન્ ! અમારા રાજવી પ્રસેનજિત તો શૂરાતનના અવતાર છે. રણમાં શત્રુને પીઠ બતાવવી કે જીવ બચાવવા રણભૂમિમાંથી નાસી છૂટવું, એનાં કરતાં તો રણમાં સહાને માટે સાથરો કરવો, એને જ એ વધારે આહવાર છે. અપકીર્તિભર્યા જીવન કરતાં માનભર્યું મોત એમને વધારે પસંદ છે. પણ મહારાજ, આજે તો સ્થિતિ એવી ઊભી થઈ છે કે અનેક માનવીઓની આહુતિ આપવા છતાં, રુધિરની સરિતા રેલાવવા છતાં, અને વૈરના હુતાશનને ખૂબ ખૂબ પ્રગટાવવા છતાં, અમારી નગરીને અને અમારી પ્રાણુચારી જન્મભૂમિને ઊગારી શકવાની કોઈ આશા દેખાતી નથી. ’ હૂતનો સ્વર લાગણીભરીનો બની ગયો. એ પોતાના ચિત્તને સ્વસ્થ કરવા પળવાર થોભ્યો.

એ લાગણી જાણે આખી રાજસભાને સ્પર્શી^૧ ગઈ.

થોડીવારે દૂતે પોતાનું કથન આગળ ચલાવતાં કહ્યું :
‘ પ્રભુ, ન્યાં એકની સામે અનેક હોય, અને કીડીને માથે
કટક લઈ જવા જેવી વિષમ સ્થિતિ ઊભી થઈ હોય, ત્યાં
શૂરાતનના અવતાર સમો માનવી પણ શું કરી શકે? અમારા
રાજવી પ્રસેનજિતને મન મોત તો ખાળકની કીડા સમાન
છે, અને પોતાના સૈન્ય સાથે એ દુશ્મનોના સામના માટે પણ
તૈયાર છે, છતાં આજે ખીજની સહાય વગર જન્મભૂમિનું
અને પ્રજાનું રક્ષણ શક્ય નથી. મહારાજ, આ માટે અમારે
આપની સહાય જોઈએ. આપની સહાય હશે તો આ
અન્યાયનો અમે સત્વર પ્રતિકાર કરી શકીશું. પ્રભુ, કૃપા
કરી અમારી માગણીનો આપ સ્વીકાર કરશો, એવી અમારા
રાજવીની આપને વિજ્ઞાપિત છે. ’

દૂત પુરુષોત્તમે પોતાની વાત પૂરી કરી, અને એ
ઉત્સુકતાપૂર્વક જવાબની રાહ જોઈ રહ્યો.

રાજા અશ્વસેન તો ભારે વિવેકવાંત અને ચક્રોર પુરુષ
હતા. એમણે વિચાર્યું : રાજકાજ તો હુમેશાં કલેશ-કંકાસનું
મૂળ ગણાય. એમાં તો સાચા કારણેય વિખવાદ જાગે, અને
કારણ વગર કેવળ મનના કારણે પણ વૈર-વિરોધના વંટોળિયા
ઊઠવા લાગે. એટલે આમાં સારાસારનો વિવેક કરવો ઘટે.
સમજાણ વગર, એકને સહાય કરવા જતાં, ક્યાંક બન્નેના
વૈરાગ્નિમાં પાણીને બદલે ઘી ન રેડાય એનો વિચાર
કરવો એ જ સાચી રાજનીતિ ગણાય.

રાજવી પળવાર મૌન રહ્યા, ઊંડા વિચારમાં ઊતરી ગયા.

હૂતની ઉત્સુકતા વધી ગઈ : રાજાજી કેવો ઉત્તર આપશે ?
રાજસભા પણ વિચારમાં પડી ગઈ કે આવા શૂરાતન
પ્રગટ કરવાના સમયે આપણા રાજવી કેમ મૌન અને
વિચારમગ્ન થઈ ગયા ?

પરિસ્થિતિની વધુ સ્પષ્ટતા મેળવવા રાજા અશ્વસેને
હૂતને કહ્યું : ‘ પણ રાજાહૂત, તમે યુદ્ધની, અન્યાયની અને
અમારી સહાયની વાત તો કરી, પણ અન્યાયનું કારણ ના
કહ્યું. એવું કેમ ન હોય કે તમારા રાજા પ્રસેનજિતની કોઈ
ભૂલનું જ આ દુષ્પરિણામ બાગ્યું હોય ? માટે તમારી
વાતનું મૂળ રાજસભાને નિવેદિત કરો !’

હૂતે કહ્યું : ‘ મહારાજ ! કારણ સ્પષ્ટ છે, અને બહુ
સમજા પણ છે. પણ અહીં નિવેદન કરતાં સંકોચ થાય છે. ’

રાજા અશ્વસેને તરત જ કહ્યું : ‘ હૂત, રાજકાજમાં
અને તેમાંય યુદ્ધનો નિર્ણય કરવો હોય એમાં તો શરમ
કે સંકોચને સ્થાન હોય જ નહીં. તમને અન્યાય થયાનું
જે કારણ હોય એ વિના સંકોચે સભામાં રજૂ કરો !’

હૂતને હજીય વાતની વધુ ચોખવટ કરવી જરૂરી લાગી.
એણે વધારે વિનમ્ર બનીને કહ્યું : ‘ સ્વામી ! એ કારણનો
સીધો સંબંધ આપની પોતાની સાથે છે, એટલે ભરી
સભામાં એનું કથન કરતાં જીભ ઊપડતી નથી. છતાં આપનો
એ બાણવાનો આગ્રહ હોય તો એકાંતમાં....’

પણ હૂતની વાતને વચમાંથી જ અટકાવી રાજા અશ્વસેને
કહ્યું : ‘ રાજાહૂત ! આ તો યુદ્ધના મામલા ! એમાં રાજસભા

અને પ્રબથી છાની કોઈ વાત ન થઈ શકે. એમને વિશ્વાસમાં લીધા પછી જ બીજા રાજ્યને યુદ્ધમાં સહાય આપી શકાય. માટે જે કંઈ કારણ હોય તે સ્પષ્ટ નિવેદિત કરો. પછી જ તમારા રાજવીની માગણીના સ્વીકાર-અસ્વીકારનો અમારાથી વિચાર થઈ શકશે. વાત ગમે તેવી હશે, એનો સંબંધ અમારી પોતાની બંધ સાથે હશે, તોપણ અમે એ સ્વસ્થતાથી સાંભળીશું અને એના ઉપર પૂરતી વિચારણા-મંત્રણા કર્યા પછી અમારે શું કરવું એનો નિર્ણય કરીશું. તમને એવી વાત રાજસભામાં કરવા માટે અમારું અભય છે; તમારો વાળ પાણુ વાંકો નહીં થાય. અને હૂતને તો રાજનીતિએ સદાસર્વદા અભય જ આપેલ છે.’

હૂતે પોતાનો સંકેત્ય દૂર કરીને કહ્યું : ‘ મહારાજ, અમારા રાજ પ્રસેનજિતની પુત્રી પ્રભાવતી ભારે રૂપ-ગુણ-સંપન્ન રાજકુમારી છે. યૌવનના ઉંબરે જિલેલી અમારી રાજકુમારી અત્યારે તો રૂપ-રૂપનો અવતાર બની ગઈ છે. એમાંય એનાં વિનય, વિવેક અને દાક્ષિણ્ય તો ભલભલાને હેત ઉપજાવે એવાં છે. અને એ અનેક વિદ્યા અને કળામાં નિપુણ બનેલ છે. એણે આપના પુત્ર કુમાર પાર્શ્વનાં વખાણુ સાંભળ્યાં, અને એણે મનથી કુમાર પાર્શ્વની અર્ધાંગિની બનવાનો સંકલ્પ કર્યો. કુમારી પ્રભાવતી અંતરમાં કુમાર પાર્શ્વને વરીને જીવનને ઉજમાળ બનાવવાના કંઈ કંઈ કોડ જિલરાય છે. રાજન્, કુમાર પાર્શ્વ અને કુમારી પ્રભાવતીની જોડ તો દેવોનેય અદેખાઈ આવે એવી છે. એક શ્યામસુંદર નર; એક રૂપસુંદરી નારી ! કેવી જુગલજોડી !

‘સખીઓએ રાજકુમારીનો સંકલ્પ રાજ પ્રસેનજિત અને રાણી સ્વયંપ્રભાને નિવેદિત કર્યો. પોતાનો ભાર પોતાની પુત્રી જ ઓછો કરવા તૈયાર થઈ છે અને પોતાને સુયોગ્ય જમાઈ અને ઉત્તમ કુળ મળવાનાં છે, એથી રાજ-રાણી ખૂબ રાજી થયાં અને કન્યાના વાગ્દાનની તૈયારી કરવા લાગ્યાં. રાજમહેલમાં અને નગરમાં બધે આ વાતથી આનંદ-આનંદ પ્રસરી રહ્યો. હવે તો માત્ર મુખ્ય મંત્રીને મોકલીને આપની અનુમતિ મેળવવાની જ વાર હતી.’

હત પળવાર થોભ્યો.

રાજ અધ્યક્ષેન અને સભાજનો હૂતનું કથન ઉત્સુકતા-પૂર્વક સાંભળી રહ્યા.

હૂતે પોતાની વાત આગળ ચલાવી : ‘પણ રાજન્ ! આવું ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન પોતાના હાથમાંથી ચાલ્યું જાય, એ કલિંગના રાજને અને એના પક્ષના નાના-મોટા રાજઓને ન રુચ્યું. એમણે કુમારી પ્રભાવતીને પોતાને સોંપી દેવાની માગણી કરી; અને નહીં તો યુદ્ધને માટે સજ્જ થવા રાજ પ્રસેનજિતને પડકાર કર્યો. મહારાજ, હવે તો એ બધાય રાજઓ એક થઈને કુશસ્થળનગર ઉપર આક્રમણ કરવા તલપી રહ્યા છે. રાજ પ્રસેનજિત પણ કંઈ પાછા પડે એવા નથી; એ પણ પોતાની સેના સજ્જ કરીને તૈયાર ઊભા છે. પણ આ તો કુશસ્થલના સર્વનાશનો અને રાજ પ્રસેનજિતની અને આપની પણ પ્રતિષ્ઠાનો સવાલ બની ગયો છે. આવા અધર્મી અને અન્યાયી રાજઓની સામે થઈને આપણી બન્નેની

પ્રતિષ્ઠાનું જતન કરવાનો આ અવસર છે; અને એમાં અમારા રાજવી આપની સહાય ઇચ્છે છે. રાજન્ ! મારી વાત પૂરી થઈ. હવે શું કરવું અને અમારા મહારાજને શો જવાબ આપવો એ આપના અખત્યારની વાત છે.’

રાજ અશ્વસેન અને આખી રાજસભામાં એક પ્રકારની ઉત્તેજના વ્યાપી ગઈ: આપણી પ્રતિષ્ઠા ઉપર આવું આક્રમણ ! આનો તો સત્વર પ્રતિકાર જ થવો ઘટે.

રાજાજીએ ચતુરંગી સેનાને સજ્જ કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી, અને પોતે સેનાધ્યક્ષો અને મંત્રીઓ સાથે મંત્રણા કરવા મંત્રણાખંડમાં ચાલ્યા ગયા.

અને યુદ્ધના ઉત્તેજક વાતાવરણ વચ્ચે રાજસભા વિસર્જન થઈ.

રાજહૂત પુસષોત્તમના અંતરમાં પોતાનું કાર્ય પાર પાડવાનો સંતોષ વ્યાપી રહ્યો.

*

*

*

મૂછનો દોરો તો હજી કૂટું કૂટું થઈ રહ્યો છે, છતાં કેવો તેજસ્વી અને તરવરિયો જુવાન ! એ છે કાશીદેશનો પાટવીકુંવર કુમાર પાર્શ્વ.

કાશીરાજની યુદ્ધમંત્રણા હજી પૂરી થઈ નથી; છેવટનો નિર્ણય લેવાનો હજી બાકી છે; ત્યાં યુવરાજ પાર્શ્વ કુમાર મંત્રણાખંડમાં પહોંચી ગયા અને પિતા અશ્વસેનને હાથ ઝેડીને વીનવી રહ્યા : ‘પિતાજી, મેં અધી વાત બાણી છે, અને

એટલે જ હું સત્વર અહીં આપની સેવામાં ઉપસ્થિત થયો છું. મારી આપને વિજ્ઞપ્તિ છે કે કલિંગરાજને વશ કરવા જેવા-નાના સરખા-કામ માટે આપ જેવા સમર્થ રાજવીને પોતાને જવું પડે, તો તો આખા કાશીરાજ્યને શરમાવું પડે, અને આપે અમને આપેલ કેળવણી એજે જાય ! માટે આ યુદ્ધનો ભાર વહન કરવાની મને અનુજ્ઞા આપો ! ’

મંત્રીઓ અને રાજા સાંભળી રહ્યા.

અશ્વસેન રાજાનું દિલ આખરે એક પિતાનું દિલ હતું. એમનું મન આવા યુદ્ધના મેદાનમાં પોતાના કાળજની કોર જેવા પ્રાણુપ્યારા પુત્રને મોકલતાં કેમ ચાલે ?

એમણે ગંભીર બનીને કહ્યું : ‘ વત્સ ! તારું શૌર્ય અમને પરમ સંતોષ આપે એવું છે. તારી કર્તાવ્યભાવના અને તારો વિવેક પણ અમે જાણીએ છીએ. પણ આ તો લડાઈના મામલા. ન માલૂમ, ક્યારે શું થાય ? માનવી ત્યાં જીવન અને મરણને ત્રાજવે ઝોલાં ખાય છે : ખબર નહીં, ક્યારે કયું છાબડું નમી જાય ! અને વળી, હજી તારી ઉંમર પણ કેટલી ? તને આવા જોખમી માર્ગે મોકલીએ તો દુનિયા અમને શું કહે ? અને તારે માટે શૌર્ય દાખવવાના દહાડા હજી કયાં વહી ગયા છે ? ’

પણ પાર્શ્વ કુમાર એમ માની જાય એમ ન હતો. એણે તો આગ્રહપૂર્વક કહ્યું : ‘ પિતાજી, સિંહખાળને નાની-મોટી ઉંમરનાં બંધન નથી નડતાં. હું નાનો છું, છતાં આપનો અંશ છું. આ યુદ્ધ તો હું જ ખેલીશ. મારી આ

પ્રાર્થના આપ નકારશો નહીં.’

ન માલૂમ કુમાર પાર્શ્વના અંતરમાં શી શી લાગણીઓ રમતી હતી. એ લાગણીઓ રાજ અશ્વસેનના અંતરને સ્પર્શી ગઈ; અને એમણે કુમાર પાર્શ્વની માગણીનો સ્વીકાર કર્યો.

અને માતા વામાદેવીએ પણ પોતાના આ પનોતા પુત્રની માગણીનો હર્ષાશ્રુથી અભિષેક કર્યો અને અંતરના આશીર્વાદ આપ્યા.

અને વારાણસીની પ્રબલ એક મંગલ પ્રભાતે જ્યેષ્ઠ કે કાશીરાજની સેનાએ કલિંગના રાજવી સામે વિજય-પ્રસ્થાન કર્યું. અને એ સેનાને મોખરે રાજકુમાર પાર્શ્વ પોતાના તેજ તોખાર ઉપર આરૂઢ થઈને ચાલી રહ્યો હતો — જાણે દેવરાજ ઇંદ્ર જ જોઈ લ્યે !

પ્રબલ એ પ્રસ્થાનને જયનાદોથી વધાવી લીધું.

*

*

*

શ્યામસુંદર દેહ, સોહામણું સુખ અને આંખોમાંથી જાણે તેજનો અંખાર પ્રગટી રહ્યો છે ! કુમાર પાર્શ્વના યૌવનનો થનગનાટ આજે સેનાપતિપદમાં ધન્ય બની ગયો ! સૌ પ્રશંસી રહ્યા : ‘ ધન્ય પાર્શ્વ કુમાર ! ધન્ય સેનાના નાયક ! તમારો જય હો ! તમારો વિજય હો ! ’

સેનાના અંતરમાં પણ જાણે ઉત્સાહના દીપ પ્રગટ્યા. સેનાપતિ તો જાણે શૂરાતનના અવતાર બની ગયા. અને કાશી-રાજની સેના કલિંગદેશ તરફ અવિસ્ત પ્રવાસ કરીને પોતાનો માર્ગ કાપવા લાગી.

આ પ્રયાણુ તો હતું સંગ્રામ ખેલવા માટેનું, પણ સૈનિકો અને સામંતો જુએ છે કે ક્યારેક સેનાપતિ પાર્શ્વ કુમાર કંઈક ઊંડા વિચારમાં ઊતરી જાય છે.

યુદ્ધભૂમિ તો હજી દૂર છે, પણ કુમાર પાર્શ્વના અંતરમાં તો ક્યારનું તુમુલ યુદ્ધ જાગી ઊઠ્યું છે. જુદી જુદી લાગણીઓનાં જૂથ જાણે સામસામાં અથડાઈને કુમારના દિલને હચમચાવી મૂકે છે.

કુમારનું અંતર વિચારે છે : કેવળ મારા ખાતર— મને વરવાની પ્રતિજ્ઞા લેનાર રાજકુમારી પ્રભાવતીને મેળવવા ખાતર—વૈરના અગ્નિને ચારેકોર ફેલાવવો, એ શું ઉચિત છે ? ન માલૂમ એ વૈરાગ્નિ કેટલા માનવીને ભરખી જશે ? કેટલી માતાઓને પુત્રવિહોણી કરશે ? કેટલી સ્ત્રીઓને વિધવા બનાવશે ? અને કેટલાં બાળકોને અનાથ બનાવશે ? અને પછી તો રુધિરની અનેક સરિતાઓ પણ એ વૈરાગ્નિને શાંત નહીં કરી શકે ! અને એ બધાનું પરિણામ પણ શું ? રે ! સર્યુ આવા યુદ્ધથી ને રક્તપાતથી !

યુદ્ધ ખેલવા જતા સૈન્યના મોરચે ચાલતો એક સેનાપતિ આવા વિચિત્ર વિચારો કરતો હતો—જાણે કોઈ રણજોદ્ધો નહીં પણ કોઈ જાગી સેનાપતિ બનીને સેનાને મોખરે ચાલતો હતો !

પાર્શ્વ કુમાર નીકળ્યા તો હતા યુદ્ધ લડવા અને દુશ્મનનો પરાજય કરીને વિજયને વરવા; પણ એમનું મન તો પળેપળે યુદ્ધના વિરોધના પોકારો પાડતું હતું !

આ તે જોદ્ધો હતો કે જોગી ?

પણ સાચે જ, કુમાર પાર્શ્વનો આત્મા જનમોજનમના જોગ સાધીને કરુણાભીનો બની ગયો હતો. એને ખપતી હતી અહિંસા. એનું અંતર ઝંખતું હતું પ્રેમને. એના રોમ-રોમમાંથી પ્રતિધ્વનિ ઊઠતો હતો અવૈરનો, અવિરોધનો, અભયનો, ક્ષમાનો, દયાનો, મૈત્રીનો, અંધુતાનો અને માનવતાનો ! હિંસા, દ્વેષ, વૈર, કાપાકાપી અને તિરસ્કારનો માર્ગ, એ એનો માર્ગ ન હતો; એ માર્ગ એને ખપતો ન હતો !

આવો માનવી સેનાપતિનું પદ સ્વીકારીને યુદ્ધ જીતવા નીકળ્યો હતો !

સંસારની આ પણ એક કરુણતા જ હતી ને !

*

*

*

યુદ્ધભૂમિના સીમાડા દેખાવા લાગ્યા, અને કુમાર પાર્શ્વનું અંતર વધારે ઊંડા મંથનમાં ઊતરી ગયું.

કુમારને થયું : આ યુદ્ધને પણ જીતું અને વૈર-વિરોધની લાગણીઓને પણ જીતું, તો જ મારું સેનાપતિ-પદ સાર્થક થાય.

પણ લોટ ફાકવો અને ગાણું, એના જેવું પરસ્પર વિરોધી આ કામ પાર શી રીતે પડે ?

અને ખરો ચોદ્ધો તો યુદ્ધ જેમ વધુ ઘેરું થતું જાય, એમ પોતાનું હીર સોળે કળાએ પ્રગટાવે. કુમાર પાર્શ્વના અંતરમાં જોગેલું યુદ્ધ ભારે વેગપૂર્વક ચાલવા લાગ્યું; અને માત્ર પાંચ-પંદર વર્ષથી નહીં પણ જુગજુગથી આત્મામાં

વાસ કરીને રહેલી કરુણા અને વિન્ધમૈત્રીના તેજપુજ રોમ રોમમાં પ્રગટવા લાગ્યા. કુમારના અંતરમાં સાચા યોગીનું શૂરાતન વ્યાપી ગયું અને એણે મનમાં દૃઢ સંકલ્પ કર્યો : આ યુદ્ધ પણ જીતીશ અને અવૈરની પ્રતિષ્ઠા પણ કરીશ ! મારું સેનાપતિપદ એ રીતે જ સાર્થક થશે !

અને, જાણે અંતરની બધી મથામણ શાંત થઈ ગઈ હોય એમ, એનું અંતર પ્રશાંત બની ગયું. એના મુખ ઉપર સ્વસ્થતા અને શાંતિની રેખાઓ ઊપસી આવી.

પછી પાર્શ્વ કુમારે કલિંગરાજ અને એના સાથી રાજાઓ પાસે પોતાના મંત્રી પ્રભાકરને મોકલીને પોતાના અંતરની વાત સમજાવી, યુદ્ધ અને વૈરની વિનાશકતાનો એમને ખ્યાલ આપ્યો, અને સાથોસાથ તેઓ કેવું અકાર્ય કરવા તૈયાર થયા હતા, એ પણ સમજાવ્યું.

કનક અને કામિનીનાં કામણુ તો સદાકાળ કલહનાં જ કારણુ લેખાયાં છે. આવી કામિનીને છતી શક્તિએ જતી કેમ કરાય ? કલિંગરાજ વગેરેને પહેલાં તો પાર્શ્વકુમારની આવી બધી વાત નકામી અને નમાલી લાગી; અને એક વાર યુદ્ધનો નાદ ગળાવ્યા પછી આ રીતે યુદ્ધની ભૂમિમાંથી પાછા ફરવામાં સૌને નાનમ પણ લાગી.

પણ પાર્શ્વ કુમાર એમ નિરાશ થાય એવા ન હતા. છેવટે, કોઈ પણ શસ્ત્ર કે સાથીને સાથે લીધા વગર, એ પોતે જ કલિંગરાજની સામે જઈને ખડા થાય, અને સંહાર-નિવારણની પોતાના અંતરની વાત એમણે પોતાને મુખે એમની પાસે રજૂ કરવાની હિંમત દાખવી !

કુમારે એટલું જ કહ્યું : ‘રાજન્ ! યુદ્ધનો માર્ગ સ્વીકારીને, અને આપણા પોતાના મમતને લયકરૂપ આપીને, નિર્દોષ માનવીઓનો સંહાર કરીને બળિયાના બે લાગ બેવું કરવું છે કે હૃદયને બગૃત કરીને ન્યાય-નીતિનું બહુમન કરવું છે? જો આપણે યુદ્ધનો રાહ સ્વીકાર્યો તો કાળ જશે અને કહેણી રહી જશે કે એક સ્ત્રીને માટે બે રાજ્યોએ પોતાની પ્રજા અને સેનાનો સંહાર નોતરવામાં તેમ જ ધરતીને ખેદાનખેદાન કરવામાં પાછું વાળીને જોયું ન હતું! બોલો કલિંગરાજ, આપણી આવતી અનેક પેઢીઓ માટે આવું કલંક વહોરવું છે કે કરુણા અને અહિંસાનો માર્ગ સ્વીકારીને જીવનને નિષ્કલંક કરવું છે? સારું એ તમારું! તમારો નિર્ણય એ જ આજનો યુદ્ધ કે શાંતિનો આખરી નિર્ણય બનશે.’

કલિંગરાજ અને એમના સાથીઓ કુમારની વાત સાંભળીને વિચારમાં પડી ગયા. આવી સીધી-સાઠી વાતનો શો જવાબ આપવો, એ નક્કી કરવું મુશ્કેલ હતું. પણ છેવટે એ કરુણામૂર્તિ અને અવૈરના અવતાર સમા રાજકુમારની વાત સૌનાં અંતરમાં વસી ગઈ અને યુદ્ધના ઓળા અદૃશ્ય થઈ ગયા અને સર્વાં શાંતિ અને સુલેહના સમીર વાઈ રહ્યા.

રાજા પ્રસેનજિત અને કલિંગરાજ તેમ જ બીજા રાજાઓ એકબીજાને પ્રેમથી ભેટ્યા : બાણે ત્યાં મૈત્રીલાવનું શાસન પ્રવર્તી રહ્યું! દેવોનેય દુર્લભ એવું એ પાવન દૃશ્ય બેઈ સૌની આંખો હર્ષાશ્રુથી ભીની થઈ.

રાજકુમાર પાર્શ્વ યુદ્ધને જીતી ગયા હતા; પણ એ જીતમાં કોઈનોય પરાલવ થયો ન હતો!

યુદ્ધનો નાદ શાંત થઈ ગયો હતો; સાથેસાથે વૈરનો હુશાશન પણ એલવાઈ ગયો હતો અને સર્વત્ર અવૈરની, મૈત્રીની, વાત્સલ્યની વિમલ સરિતા વહી નીકળી હતી.

રાજકુમાર પાર્શ્વની પ્રતિજ્ઞા સફળ થઈ. જનમજનમના જોગીનું સેનાપતિપદ તે દિવસે અમર બની ગયું.

*

*

*

રાજકુમારી પ્રભાવતી અને પાર્શ્વ કુમારનાં લગ્ન ભારે ઉત્સાહ અને આનંદપૂર્વક ઊજવાયાં. એ ઉત્સવ બન્ને દેશની પ્રજાનો ઉત્સવ બની રહ્યો! એ ઉત્સવમાં યુદ્ધના સર્વનાશની ભયંકર આગમાંથી ઊગરી ગયાનો આનંદ ભજ્યો હતો!

પાર્શ્વકુમાર અને પ્રભાવતીના દિવસો સુખપૂર્વક વીતતા હતા, છતાં પાર્શ્વ કુમારના મનમાં તો સદાસર્વદા અવૈર, પ્રેમ અને વિશ્વમૈત્રીના અને જગ્યાંધવ બનવાના જ મનોરથો જાગતા હતા. રાજવૈભવનાં પંકિલ જળ એમને સ્પર્શી શકતાં ન હતાં અને વિલાસને પણ એમણે વિવેક અને વૈરાગ્યની પાળથી બાંધી લીધો હતો.

એમને થતું કે હું એવું તે શું કરું કે જેથી કેવળ માનવી માનવી વચ્ચે જ નહીં પણ સમગ્ર જીવો વચ્ચે મૈત્રીની સ્નેહગાંઠ બંધાય; અને કોઈ કોઈનું વૈરી કે વિરોધી ન રહે,

સમગ્ર વિશ્વમાં અવૈરની સ્થાપના થાય, અને મારો આત્મા સર્વ જીવોનો મિત્ર બની રહે!

એક તરફ પ્રભાવતી સાથેના સંસારનો આનંદ, અને બીજી બાજુ અંતરમાં જાગતા આવા અજબ મનોરથો : એવાં અવનવાં બે ભાવના-ચક્રો ઉપર રાજકુમાર પાર્શ્વનો જીવનરથ આગળ વધી રહ્યો હતો.

એક દિવસની વાત છે.

કુમાર પાર્શ્વ રાજપ્રાસાદના ગોખમાં બસા છે. એ જુએ છે કે સેંકડો નર-નારીઓનો સમુદાય, પાણીના પ્રવાહની જેમ, એક જ દિશામાં જઈ રહ્યો છે.

એમણે પરિચારકને પૂછ્યું : ‘આખું નગર આજે કઈ તરફ વહી રહ્યું છે?’

પરિચારકે કહ્યું : ‘સ્વામી! નગરની બહાર કમઠ નામના એક મહાતપસ્વી અને મહાયોગી આવ્યા છે. એ પંચાગ્નિ પ્રગટાવીને કાયાની માયા-મમતા તમામ ઊતરી જાય એવું આકરું તપ કરે છે. એ એવાં એવાં કપટો સહન કરે છે કે એ જોતાં કે સાંભળતાં જ હૈયું થંભી જાય. એની કીર્તિ ચોદિશામાં વિસ્તરી છે. આ જનસમુદાય એમનાં દર્શન કરી પાવન થવા જઈ રહ્યો છે.’

પાર્શ્વ કુમાર તો અંતરથી જનમજનમના જોગી! પોતાના નગરમાં આવા મહાયોગી આવ્યાની વાત સાંભળી એ ખેસી કેમ રહી શકે? એ તો તરત જ પોતાના પરિચારક સાથે તપસ કમઠની પાસે પહોંચ્યા.

થોડીવાર એ તાપસને નીરખી રહ્યા. પછી એમણે જોયું કે તાપસનું કાયાનું કષ્ટ ખરેખરું અપાર છે; પણ એમાં વિવેકની-સારાસારના વિચારની-ખામી છે. અને વિવેક ન હોય તો ગમે તેવી ઉચ્ચ અને કષ્ટદાયક તપસ્યા પણ આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે કરી શકે?

પછી કુમારે તાપસને કહ્યું : ‘ મહાનુભાવ ! તપ કે જપ ગમે તેટલાં કરીએ, અને દેહનાં કષ્ટો પણ ગમે તેટલાં સહન કરીએ, પણ એમાં વિશ્વમૈત્રીનો, વિશ્વના સમસ્ત જીવો પ્રત્યેના પ્રેમ અને કારુણ્યનો ઘાત ન થવો જોઈએ; ઊલટું એથી તો સર્વ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અવૈરની લાગણી જન્મવી જોઈએ. અને આવો અગ્નિ પ્રગટાવીને આવું પંચાગ્નિ તપ કરવામાં તો તમારા હાથે, ભલે અબાણુતાં પણ, ઘણી હિંસા થઈ રહી છે. અને હિંસા તો અવૈરની વિરોધી છે. સંસારમાં ખરો મહિમા તો અવૈરનો, અહિંસાનો કે મૈત્રીભાવનો છે; અને તમારું તપ તો ઊંઘી દિશામાં જઈ રહ્યું છે; તમારું આ ઉચ્ચ કષ્ટસહન આત્મસાધના માટે નિષ્ફળ નીવડવાનું છે; માટે સર્થું આવા વિવેકશૂન્ય, અજ્ઞાનભર્યા અને હિંસાજનક તપથી ! જ્યાં હિંસા થાય ત્યાં જન્મજન્મમાંતરનાં વેરનાં મૂળ નાંખાયા વગર કેમ રહે ? અને તો તો આત્માની અધોગતિ જ થાય ને ? ’

પરંતુ આ યોગી તો ભારે નામનાવાળો ! એનું ઉચ્ચ તપની કીર્તિ ચામેર ફેલાઈ ગયેલી. એટલે એવો તાપસ એક ઊછરતા યુવાનની આવી વાત કાને ધરે એ કેમ

બને ? એણે તો રાજકુમારની વાતને હસી કાઢી અને કહ્યું : ‘કુમાર, તમે તો હજી બાળક છો, અને રાજવૈભવમાં ઊછર્યા છો. સંસારની માયાવી મોજ માણવી, અશ્વો અને આયુધોની પરીક્ષા કરવી અને વખત આવે યુદ્ધો ખેલવાં એ તમારું કામ ! બાકી તપ, ધ્યાન અને યોગસાધનાના અકળ માર્ગને તમે શું સમજો ?’

પણ કુમાર પાર્શ્વ કંઈ પોતાનું હું-પદ સ્થાપવા કે નિરર્થક વાદાવાદ કરીને વૈર-વિરોધ કે વિક્લેષ જગાડવા નહોતા આવ્યા. એમને તો કમઠ તાપસના અંતરમાં પણ અવૈર, અહિંસા અને કરુણાની ભાવનાને જગાડવી હતી; અને એના તપોમાર્ગને નિર્મળ બનાવવો હતો.

એમણે એટલું જ કહ્યું : ‘ભલા તાપસ, તમે હમણાં જ જોઈ શકશો કે તમારી આવી તપસ્યા કેવી હિંસાનું કારણ બને છે ?’

અને પછી, યોગી સાથે વધુ જીભાજોડી ન કરતાં, કુમાર પાર્શ્વે પોતાના પરિચારક પાસે અગ્નિમાં બળતું એક લાકડું બહાર કઢાવીને ફડાવ્યું; તો એમાંથી બળતો સાપ બહાર આવ્યો. દાહની પીડાથી એ તરફડી રહ્યો હતો.

પ્રેમના અવતાર સમા કુમાર પાર્શ્વની આંખો એ સપને જોઈને કરુણાભીની થઈ. એમણે તાપસ કમઠને એટલું જ કહ્યું : ‘મહાનુભાવ ! તમારી આવી તપસ્યામાં તો અત્યાર સુધીમાં આવા કંઈક નિર્દોષ જીવો સ્વાહા થયા હશે ! માટે અંતરમાં વિવેકને જાગ્રત કરો, સત્યને સમજો,

અને તમારી સાધનાને અવૈર, અહિંસા અને કરુણાને માર્ગે
વાળો! આત્માના ઉદ્ધારનો એ જ સાચો માર્ગ છે. ’

પણ આ તો હઠયોગી! એના અંતરમાં કુમારની વાત
ન વસી તે ન જ વસી!

પાર્શ્વ કુમારનો પ્રયત્ન પથ્થર પર પાણી બની રહ્યો.

*

*

*

રાણી પ્રભાવતીના પ્રેમમાં પાર્શ્વ કુમાર નાહી રહ્યા
હતા. પતિપરાયણા પ્રભાવતી જાણે પાર્શ્વ કુમારનો પડછાયો
બની ગયાં હતાં. આનંદ-સુખ, અને વૈભવ-વિલાસની
સામગ્રીનો કોઈ પાર ન હતો. દુઃખ કે અશાંતિનું કોઈ કારણ
નહોતું. છતાં રાજકુમાર ક્યારેક ક્યારેક ઊંડા વિચારમાં ઊતરી
જતા; અને એમના મુખ ઉપર ઉદાસીનતા અને વૈરાગ્યની
રેખાઓ ઊપસી આવતી.

રાણી પ્રભાવતીને ત્યારે ચિંતા થઈ આવતી : રખેને
જળકમળ જેવું જીવન જીવનાર સ્વામી ક્યારેક ત્યાગી બનીને
ચાલ્યા ન જાય!

એક સમયની વાત છે.

વસંત ઋતુનું આગમન થયું અને આખી ધરતી
રંગબેરંગી પુષ્પોથી શોભી ઊઠી. હવામાં પુષ્પોની માદક
સુગંધ વહેવા લાગી. કોયલના મધુર ટહુકાર દિશાઓને
ભરી દેવા લાગ્યા.

ઉદ્યાનપાલકે આવીને કુમાર પાર્શ્વને વિજ્ઞપ્તિ કરી :

‘પ્રભુ! વનની શોભા જોવા જેવી બની છે. અને ઉદ્યાન-લવનમાં સ્વવામાં આવેલી ચિત્રાવલી તો ચિત્તનું હરણુ કરી લે એવી મનોહર બની છે—એક જુઓ અને એક ભૂલો! કૃપા કરો અને ઉદ્યાનમાં પધારો!’

રાણી પ્રભાવતીને વનપાલકનું આ આમંત્રણ ગમી ગયું. એમને થયું : વારે વારે વૈરાગ્યમાં ઊતરી જતા સ્વામી, કામદેવની કીડાભૂમિ સમી વસંતઋતુનાં અને ઉદ્યાનના શૃંગારલવનનાં દર્શન કરે તો સારું.

એમણે વનપાળની પ્રાર્થના સ્વીકારી લીધી. રાણી પ્રભાવતી અને કુમાર પાર્શ્વ ઉદ્યાનમાં ગયાં.

શું એ ઉદ્યાનની શોભા! અને શું એ પુષ્પોની માદક સૌરભ! આખી ધરતી બાણે રંગબેરંગી પુષ્પોથી હસી ઊઠી હતી.

ઉદ્યાનનું નિરીક્ષણ પૂરું થયું અને વનપાળ એમને ઉદ્યાનલવનની ચિત્રાવલી બતાવવા લાઈ ગયો.

ચિત્રો પણ એવાં મનોહર કે બાણે સજીવન સૃષ્ટિ જ જોઈ લ્યો! રંગ અને રેખાઓમાં ચેતન રેડવામાં કલાકારે કેઈ વાતની ખામી રહેવા દીધી ન હતી.

પાર્શ્વ કુમાર અને પ્રભાવતી ઉદ્યાનલવનમાં ચોમેર ફરીને ચિત્રો જોવામાં મગ્ન બની ગયાં. એ એક એક ચિત્ર જોતાં અને એમના અંતરમાંથી આનંદ અને પ્રશંસાનાં વ્રણ નીકળી પડતાં.

ફરતા ફરતા કુમાર પાર્શ્વ એક સુંદર ચિત્રની પાસે

થ'લી ગયા અને જિંડા વિચારમાં ઊતરી ગયા. એમાં ભગવાન નેમિનાથ અને રાજમતીના વિવાહ અને વૈરાગ્યનો આખો પ્રસંગ આલેખેલો હતો. પ્રાણીઓનો જીવ બચાવવા નેમિકુમારે લગ્નને માંડવેથી રથ પાછો વાળી લીધો; અને આત્માનો અહાલેખ જગાવવા એ ગિરનારના જોગી બની ગયા. ચિત્રમાંથી જાણે નેમિનાથનાં વૈરાગ્ય, અહિંસા, અવૈર અને કરુણાના પડઘા ઊઠતા હતા.

એ પડઘા પાર્શ્વ કુમારના અંતરને સ્પર્શી ગયા. એમનું અંતર જાણે ઘોલી ઊઠ્યું : ધન્ય રે કરુણાસાગર નેમિનાથ ! ધન્ય તમારી કરુણા ! ધન્ય તમારી વિશ્વમૈત્રી ! ધન્ય તમારી અવૈરની ભાવના ! અને ધન્ય તમારી અહિંસા ! આજથી તમારો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ બનશે. કેઈ જીવની વિરાધના-હિંસા નહીં કરવાનું, અવૈર, પ્રેમ, કરુણા, અહિંસા અને દયાનું પાલન અને એનો વિશ્વમાં પ્રચાર કરવાનું વ્રત એ જ હવેથી મારી સાધના બનશે !

અને જ્યારે રંગભર્યા રંગભવનમાંથી કુમાર પાર્શ્વ બહાર આવ્યા ત્યારે એમનો જીવનરંગ સાવ બદલાઈ ગયો હતો. અને પોતાના સ્વામીને સંસારના વૈભવ-વિલાસમાં રોડી રાખવાની રાણી પ્રભાવતીની બધી આશા અસ્ત થઈ ગઈ હતી ! એક જ ચિત્રે રાજકુમાર પાર્શ્વના મનનું ચિત્ર સાવ પલટી નાખ્યું હતું !

હવે એમના અંતરમાં ભોગના બદલે યોગનો અહાલેખ જાણ્યો હતો, અને વૈભવ-વિલાસની વાસનાનું સ્થાન

વૈરાગ્યની ભાવનાએ લઈ લીધું હતું.

અને એક દિવસ, ત્રીસ વર્ષની ભરચુવાન વયે, કુમાર પાર્શ્વ રાજવૈલવ, કુટુંબ-કબીલો અને હેતાળ પત્નીનો ત્યાગ કરી, શ્રમણમાર્ગના સાધક બનીને, ચાલી નીકળ્યા. એમની સાથે ત્રણસો રાજકુમારોએ પણ વૈરાગ્યના અંગણા ધારણ કરી લીધા.

રાજેશ્વર થવાને નિર્માણ થયેલ કુમાર પાર્શ્વ યોગીશ્વર બનવાની અતિ ઉચ્ચ આત્મસાધનામાં લીન બની ગયા. તપ, ધ્યાન અને સંયમ, એ એમનાં સદાનાં સાથી બની ગયાં.

*

*

*

યોગી પાર્શ્વ વિચારતા હતા : કળ્પે આવતાં રહે, છતાં મનમાં કોઈના પણ પ્રત્યે વૈર-વિરોધની લાગણી ન જન્મે, તો જ અહિંસા, અવૈર અને વિશ્વમૈત્રીની સાધના સફળ થાય; એની કસોટી થઈ લેખાય.

એટલે એમણે તો કાયાની બધી માયા ઉતારીને ચિત્તશુદ્ધિ અને કષાયમુક્તિને માટે જ સાધના આરંભી દીધી. ગમે તેવું દેહકળ્પ આવી પડે, છતાં કળ્પ આપનાર પ્રત્યે ચિત્તમાં લેશ પણ દુર્ભાવના ન પ્રગટે, તો જ આત્માનું કુંદન નિર્માણ થાય, અને અવૈર અને પ્રેમની પ્રાપ્તિ અને પ્રતિષ્ઠા થાય.

એકવાર એ ધ્યાનમાં એકાગ્ર બડા હતા.

અને પૂર્વના વૈરને સ્મરીને મેઘમાળીએ (કમઠ તાપસ)

મરીને મેઘમાળી દેવરૂપે ઉત્પન્ન થયેા હતો) મૂશળધાર વરસાદ વરસાવવા માંડયો. આખી ધરતી જળમાં ડૂબી ગઈ. યોગીનેા આખો દેહ પાણીમાં ડૂબી ગયો. હવે તો માત્ર નાસિકા ઉપર પાણી ફરી વળે એટલી જ વાર અને બધો ખેલ ખલાસ !

પણ ત્યાં તો ઈંદ્રનાં આસન ચલાયમાન થયાં. અને ધરણેન્દ્ર યોગીના કષ્ટના નિવારણ માટે સહાય કરવા દોડી આંચેા; યોગીને માથે છત્ર બનીને ખડો રહ્યો.

યોગીનું જ્ઞાન આ કષ્ટ આપનાર અને કષ્ટનું નિવારણ કરનાર બન્નેને પારખી રહ્યું હતું. પણ આ તો સમભાવની સાધના ! એમાં કષ્ટ આપનાર તરફ દ્વેષ કેવો અને કષ્ટનું નિવારણ કરનાર પ્રત્યે રાગ કેવો ? આત્માના કુંદનને ધમવા માટે આવાં આવાં તો અનેક કષ્ટો સહન કરવાં ઘટે. એમણે એવાં બધાં કષ્ટોને, જરાય વિચલિત થયા વિના, પૂર્ણ સમભાવપૂર્વક, અહીંનપણે સહી લીધાં.

અને છેવટે રાગ અને દ્વેષથી મુક્ત બનીને યોગી પાર્શ્વનાથ પૂર્ણ વીતરાગ બની ગયા. અવૈર અને અહિંસાની એમની ભાવના ચરિતાર્થ બની ગઈ. પાર્શ્વનાથ વિશ્વના સમસ્ત જીવોના મિત્ર બની ગયા.

*

*

*

ઈતિહાસના સીમાડા ન્યાં પહોંચી શકે છે એવા જ કાળમાં ભગવાન પાર્શ્વનાથ થઈ ગયા; એ સમયને હજી પૂરાં ત્રણ હજાર વર્ષ પણ નથી થયાં.

શ્રમણ સંસ્કૃતિના નૈનોના એ તેવીસમા આરાધ્યદેવ (તીર્થંકર) કહેવાયા. ભગવાન મહાવીરથી અઢીસો વર્ષ પહેલાનો એમનો સમય. પૂરાં સો વર્ષનું એમનું આયુષ્ય. એમાં એમણે અવૈરના-અહિંસાના-ધર્મનો ખૂબ પ્રચાર કર્યો અને એ માટે મોટે શ્રમણ સંઘ પણ સ્થાપ્યો.

આતુર્યામ ધર્મના તેઓ મહાન પ્રવર્તક થયા.

લોગ કે રસાસ્વાદને માટે (ભોજનમાં), કીડાને નામે (શિકારમાં) અને ધર્મને નામે (યજ્ઞમાં) થતી હિંસાને વિરોધ કરીને એમણે અહિંસા અને અવૈરની પ્રતિષ્ઠા કરી. પ્રાણાતિપાતવિરમણ એટલે અહિંસા નામનો પહેલો યામ.

અસત્ય બોલીએ તો અહિંસા કેવી રીતે આચરી શકાય? માટે મૂષાવાદવિરમણ એટલે કે સત્ય નામનો બીજો યામ.

ચોરી કરીએ તો અવૈર અને અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થઈ જ ન શકે. માટે અદત્તાદાનવિરમણ એટલે કે અસ્તેય નામનો ત્રીજો યામ.

તે કાળે સ્ત્રીનું સ્થાન મિલકત કે પરિગ્રહ તરીકે લેખાતું. અનાચાર કરીએ કે સંગ્રહખોર થઈએ તો પણ અહિંસા અને અવૈરની ભાવના ટકી ન શકે. એ માટે એમણે વિલાસ અને વૈભવના ત્યાગરૂપ બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહની ભાવનાને સમાવતો બહિઃદ્રાદાનવિરમણ નામનો ચોથો યામ ઉપદેશ્યો.

આ ચાર યામનો જ આગળ જતાં, ભગવાન મહા-

વીરે પંચ મહાવ્રતરૂપે અને બીજાઓએ પાંચ યમ તરીકે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહરૂપે વિસ્તાર કર્યો.

ભગવાન મહાવીરના સમકાલીન ભગવાન યુદ્ધે પણ પોતાની સાધનામાં અને ધર્મપ્રરૂપણામાં ભગવાન પાર્શ્વનાથના આ પ્રાચીન ચાતુર્યામ ધર્મનો જ સ્વીકાર કર્યો હતો.

અહિંસા અને અવૈરના સમર્થ પ્રચારક ભગવાન પાર્શ્વનાથ સર્વ જીવોના કલ્યાણમાં શ્રદ્ધા ધરાવનારી શ્રમણ સંસ્કૃતિના મહાન પુરસ્કર્તા થઈ ગયા. એમણે ઉદ્દ્યોધ્યું :

ન મારે વેર કે દ્વેષ,

મિત્ર હું સર્વ જીવનો.

અવૈરના એ અવતારને ભાવપૂર્વક સ્મરીએ અને વંદન કરીએ.

પદ્મપરાગ

આકાશની જળભરી વાદળી; જરા એની વાત તો સાંભળો !

મહાસાગરનાં અગાધ જળ : કંઈ કેટલાં ખારાં ! કંઈ કેટલાં ડહોળાં ! ન કોઈની ખ્યાસ ખુઝાવે ! ન કોઈના મેલ ધૂએ ! ન કોઈનાં કામમાં આવે !

આકાશમાં સોળે કળાએ સૂરજ તપે; ધરતી ધખધખી ઊઠે; હવા લાય જેવી ઊની ઊની જાય અને સાગરનાં પાણી ખદખદી ઊઠે.

એવે વખતે સાગરનો દેવ કોઈ જોગી-જોગંદરની પેઠે આકરાં તપ-જપ આદરે—પોતાના અંતરની ખારાશને દૂર કરવા; પોતાની કાયાના મેલને પ્રજ્વળી નાખવા.

કાળ પાકે અને સાગરદેવનાં તપ ફળે. ખારાશ અને મેલના ભારખોજવાળાં પાણી અગ્નિમાં તપીતપીને હળવાં-

કૂલ થાય, અને વરાળ બનીને ઊંચે ઊંચે જાય—કેા સિદ્ધ જોગીનેા જીવ કાયાનેા ભાર તજીને ઊંચે જાય એમ.

આકાશનેા દેવ રૂપ પોલ જેવી એ વરાળોને ઝીલી લે; ઝીલી ઝીલીને એનેા સંઘરો કરે; એ જ આકાશની જળભરી વાદળી; સૌની જિવાડનહાર !

સાગરના ખારા ને મેલા જળના બદલામાં ધરતીને મીઠું અને નિર્મળ નીર પાછું આપવાનાં એ વાદળીનાં વ્રત.

એ પોતેય સુખી થાય અને આખી દુનિયાને સુખી કરે. એના દાને ફળ ઊગે, કૂલ ખીલે અને ધરતી ધાનથી ભરી ભરી બની જાય. મહેરામણનાં મોતી પણ વાદળીનાં આ દાનમાંથી જ નીપજે.

જેવી આ વાદળી એવા જ આત્માના સાધકો, અવતારી આત્માઓ અને તીર્થકરો : પોતે તરે અને દુનિયાને તારે ! પોતે ઊંચે ચડે અને દુનિયાને ઊંચે ચડાવે ! પોતે અનંત સુખ પામે અને આખી દુનિયાને અનંત સુખને માર્ગે દોરે !

એવા જ હતા શ્રમણ લગવાન મહાવીર : પોતે કેટલાં આકરાં તપ તપ્યાં, કેટલાં ધ્યાન અને મૌન સેવ્યાં, કેટલાં દુઃખો સહન કર્યાં અને અંતરને નિર્મળ કરવા કાયાને કેટકેટલાં કષ્ટોની ભઠ્ઠીમાં તપાવી ! અને છેવટે, મેઘના નિર્મળ અને મીઠા જળની જેમ, એ મહાપ્રભુની અહિંસા, મહાકરુણા અને મહાપ્રજ્ઞાનાં અમૃત સંસારને કેટકેટલી શાતા આપી ગયાં !

એ કરુણાસાગર પ્રભુનાં થોડાંક દર્શન કરીએ.

૧

વાદળનો અમર રંગ

ભગવાનના તેવીસમા પૂર્વભવની વાત છે. ત્યારે ભગવાન પ્રિયમિત્ર નામે ચક્રવર્તી તરીકે પૃથ્વીનું શાસન કરતા હતા.

ચક્રવર્તીના ભોગ-વિલાસની સામગ્રીનો કેઈ પાર ન હતો; પણ ભોગ-વિલાસની વાસના તો બાણે હુતાશનની જેમ ભડકે બળતી હતી—જેટલું ભોગવો એટલું સ્વાહા; અને છતાં સંતપ્ત અને સંતપ્ત જ !

પણ વખત આવ્યે માનવીને વૈભવ-વિલાસનો અને વાસનાનો પણ થાક લાગવા માંડે છે; અને ત્યારે બાણે માનવીનું મન પલટો લેવા લાગે છે.

હમણાં હમણાં ચક્રવર્તી પણ કંઈક એવા જ ભાવો અનુભવતા હતા. એક દિવસ ચક્રવર્તી પોતાના મહેલની અગાસીમાં ફરી રહ્યા હતા. અને સંધ્યાનો સૂરજ ક્ષિતિજમાં ભળી રહ્યો હતો. એમણે સામે નજર કરી તો આકાશમાં રંગભર્યા વાદળની ભારે અદ્ભુત શોભા રચાઈ રહી લાગી.

આકાશનો દેવ બાણે રંગ-બેરંગી વાદળોના રૂપકડા વાઘા સજીને જોનારના ચિત્તને હરી રહ્યો હતો. આકાશે પણ બાણે એવા કે એક જુઓ અને એક ભૂલો ! અને જે કલ્પના કરે તે એમાં આકાર ધારણ કરતી દેખાય !

ચક્રવર્તી તો બેઈ જ રહ્યા : વાહ રે વાદળદેવ ! વાહ તમારા રંગ અને વાહ તમારાં રૂપ ! ચક્રવર્તીનું અંતર

પુલકિત બની ગયું.

પણ અરે, આ શું? પળવારમાં જ બધું હટું ન હટું બની ગયું! રંગ રંગને ઠેકાણે અને આકાર આકારને ઠેકાણે! બાણે આંગના પલકારામાં આખો ખેલ અલોપ થઈ ગયો. બાણે કોઈ મહાબદ્ધગરે જોતજોતામાં પોતાની માયાવી નગરી સંકેલી લીધી!

ચક્રવર્તી સમજી ગયા : અરે, આ વાદળના દેવના માયાવી રૂપ-રંગે મને વૈભવ-વિલાસનો રંગ-કુરંગ-અરંગ સમજાવ્યો! અને ચક્રવર્તીનું મન તે દિવસથી વિલાસથી પાછું વળીને ત્યાગના માર્ગે પ્રયાણ કરવા લાગ્યું—સમગ્ર જીવનનું જ બાણે એ નવપ્રસ્થાન બની ગયું!

એ ત્યાગની પરાકાષ્ટા લગવાન મહાવીરે પોતાની જીવનસાધનામાં કરી બતાવી. તે દિવસે વાદળનો પળજીવી રંગ અમર બની ગયો!

૨

સૌરભ બિચારી શું કરે?

માતા ત્રિશલા અને પિતા સિદ્ધાર્થ સ્વર્ગે સંચર્યા. વીરવર્ધમાન તો ભારે માતૃભક્ત; કોઈ રીતે એમનું દિલ ન દુભાવવાને એમનો દૃઢ સંકલ્પ. એમણે સંકલ્પ કરેલો કે માતા-પિતા જીવતાં હોય ત્યાં સુધી ગૃહત્યાગ ન કરવો. એ નિયમ પૂરો થયો, અને સંસારત્યાગને માટે વર્ધમાનનું મન તાલાવેલી અનુભવી રહ્યું.

પણ મોટા ભાઈ નંદીષેણુનું હેત વચમાં આવ્યું, અને

મહાવીર જે વર્ષ ઘરમાં વધુ રોકાવાને કબૂલ થયા. માતા-પિતાનાં હેતુ જાળવ્યાં તો ભાઈનાં હેતુ કંઈ એવાં હતાં કે એને ઉવેખી શકાય ?

વિશ્વવત્સલ બનનાર આત્મા કુટુંબવત્સલ બનવાનું કેમ ચૂકે ?

પણ એ જે વર્ષનો ઘરવાસ તો કેવળ જાગૃકમગની કીડા જ બની રહ્યો : ઘરમાં રહે છતાં સદા ત્યાગી ને ત્યાગી ! ખાનપાન પણ એવાં જ રસ-કસ વગરનાં લેવા લાગ્યા. બાણે ઘરને ભવિષ્યના ઊંચ અને દીર્ઘ તપસ્વી જીવનની શાળા જ બનાવી બાણ્યું !

એ જે વર્ષની અવધિ પણ પૂરી થઈ. હવે તો કેઈ મોહબંધન, રનેહબંધન કે સંકલ્પબંધન વચમાં નહોતું.

એટલે પોતાનું ગણાય એવું ધન, ધાન્ય, રૂપ્ય, સુવર્ણ, હીરા, માણેક, રથ, અશ્વ, હાથી વગેરે બધું એમણે હસતે મોંએ, હાંશે હાંશે, એક વર્ષ લગી દાનમાં આપી દીધું.

વર્ધમાનનું એ વાર્ષિક દાન અમર બની ગયું.

હવે તો દીક્ષાનો દિવસ પણ આવી પહોંચ્યો.

સ્વજનો સહુ લેગાં મળ્યાં.

અંગ ઉપર સુગંધી દ્રવ્યો—અંદન આદિ—નાં ઘેરાં ઘેરાં વિલેપન થયાં. મહામૂલાં સુગંધી દ્રવ્યોથી સુવાસિત જાળના અભિષેક થયા.

આરેકોર સૌરભ સૌરભ મહેકી રહી.

અને કાયા તો જાણે મનોહારી સુગંધનો પુંજ બની ગઈ. આત્માની સૌરભના જાણે એ મંગળ એંધાણ હતાં !

વીર વર્ધમાને અલિપ્ત ભાવે, કાયાની માયા વિસારીને, સ્વજનોને સંતુષ્ટ થવા દીધા; એમની લક્ષિતનાં બહુમાન કર્યાં.

પછી દીક્ષાયાત્રા નીકળી અને સૌ ઉદ્યાનમાં આવી પહોંચ્યા. મહાવીરે સર્વ વસ્ત્ર અને આભૂષણોનો ત્યાગ કર્યો. અને ત્યાગી-સંયમીનું જીવનવ્રત સ્વીકારીને એ સાવ એકાકી ચાલી નીકળ્યા.

સ્વજનો કોઈ સાથે ન આવી શક્યા—સૌ આંસુભીની આંખે એ યોગીની વસમી વિદાયને વધાવી રહ્યા.

વસ્ત્ર, આભૂષણો અને સ્વજનો બધાંય પાછળ રહી ગયાં, પણ શરીરને વળગેલ વિલેપન અને અંતિમ અભિષેકની સૌરભ બિચારી કેવી રીતે ધૂટી શકે ?

એ સાથે આવી અને ભગવાનને માટે જાણે આક્રમને નોતરી લાવી : ચારચાર મહિનાઓ લગી એ લલકભરી સૌરભના પ્રેર્યા ભમરાઓ અને બીજાં જંતુઓ ભગવાનની કાયાને ડંખ આપતાં રહ્યાં !

અને આવી ઊંચી સુગંધના ધારકને જોઈને યૌવનમાં મદમતાં નરનારી અચરજમાં પડી જતાં અને ભગવાનને કંઈ કંઈ પરેશાનીઓ અને પૃચ્છાઓ કરવા લાગતાં.

પણ એમાં બિચારી સૌરભ શું કરે ?

પ્રભુ તો એ બધા પ્રત્યે સાવ ઉદાસીન હતા.

એમને મન તો કાયાની સૌરભે નોતરેલ આ કળ્પે
આત્માની સૌરભને પ્રગટાવવાનાં અમોઘ સાધન બની ગયાં !

૩

આપ સમાન બળ નહિ

વીર-વર્ધમાન સંસારની મોહ-માયાનો અંચળો
ઉતારીને ત્યાગી થયા એ દિવસની જ વાત છે.

સૂરજદેવને આથમવાને બે ઘડીની વાર હતી.

સોનેરી કિરણોની રતુંબરી આભા ધરતી ઉપર છેલ્લો
રાસ ખેલી રહી હતી અને ભગવાન મહાવીર કુમ્ભારણામને
સીમાડે પહોંચ્યા.

મહાવીર તો ભારે મૌની અને મોટા ધ્યાની.

એકાંત સ્થળ જોઈ ને એ ધ્યાનમાં લીન બની ગયા—
જાણે કે વૃક્ષનું થડ જ જોઈ લ્યે; ન જરાય બોલવાનું કે
ન લેશ પણ ચલાયમાન થવાનું. એ તો પોતાના અંતરની
શોધમાં એકાગ્ર બનીને બડા હતા.

સૂરજદેવે પોતાની સોળે કળા સંકેલી લીધી, અને
ધરતી ઉપર રાતના અંધકારના એળા ડોકિયાં કરવા લાગ્યા.

એવે સમયે એક ગોવાળિયો સીમમાંથી ઘર તરફ
આવતો હતો. એની સાથે એના બળદ હતા. આખો દિવસ
હજા ખેંચી ખેંચીને બિચારા બળદ થાકી ગયા હતા. એમને
હતું કે થોડીક વાર સીમની શીતળ શીતળ હવામાં ફરવાનું
અને લીલું લીલું ફૂલું ફૂલું મીઠુંમધ ઘાસ ચરવાનું મળે
તો કેવું સારું !

ગોવાળ બળદનું મન તો પારખી ગયો, પણ એને ગાયો દોવા માટે ગામમાં પહોંચી જવાની ઉતાવળ હતી, એટલે એનાથી રોકાઈ શકાય એમ ન હતું.

પણ એણે પોતાનું કામ પણ ન બગડે અને બળદો પણ રાજી રહે એવો ઉપાય શોધી કાઢ્યો. એણે ધ્યાનમાં ઊભેલા મહાવીરને કહ્યું : ‘મુનિ! હું અબઘડી પાછો આવું છું. ત્યાં લગી મારા આ બળદો ભેતા રહેજો—ભેજો, એ ક્યાંક આઘા જતા ન રહે!’

ગોવાળને ઉતાવળ એટલી બધી હતી કે મહાવીરે પોતાની વાત સાંભળી કે ન સાંભળી અથવા તો એણે ચીંધેલું કામ સ્વીકાર્યું કે નહીં એ જાણવા પણ એ ન થોભ્યો અને ઝડપથી ઊપડી ગયો ગામ તરફ.

મહાવીર તો પૂર્ણ ધ્યાનસ્થ બનીને પોતાના મનરૂપી બળદને નાથવામાં એવા એકતાન થઈ ગયા હતા કે એમને પેલા ગોવાળના બળદોનો કશો ખ્યાલ જ ન હતો; અને બળદો તો ચરતા ચરતા દૂર દૂર નીકળી ગયા.

પેલી તરફ ગામમાં ગયેલા ગોવાળને પોતાના બળદોની બહુ ચિંતા હતી—એના પેટનો અને આખા કુટુંબનો આધાર એના ઉપર જ હતો જે ! એ તો પોતાનું કામ પતાવી ઝડપટ સીમમાં પાછો આવ્યો; પણ જુએ છે તો ત્યાં બળદ ન મળે ! અને મહાવીર તો હજીય ધ્યાનમાં સ્થિર ખડા હતા.

ગોવાળે બળદ માટે મહાવીરને પૂછ્યું; પણ એ તો હતા મૌની અને ધ્યાની; એમણે કશો જ જવાબ ન આપ્યો.

ગોવાળને થયું કે આને કંઈ જ ખબર પડતી નથી લાગતી ! અને નિરાશ થઈ ને એ બળદની શોધમાં ચાલ્યો ગયો.

બિચારે આખી રાત ભટક્યો, પણ બળદનો કયાંય પત્તો ન લાગ્યો, એટલે જ્યાં ભગવાન ધ્યાનસ્થ ખડા હતા ત્યાં એ પાછો ફર્યો. એણે જોયું તો બળદ મહાવીરની પાસે વાગોળતા વાગોળતા શાંતિથી બેઠા હતા !

એને ગુસ્સો ચડ્યો : બળદ કયાં ગયા એ પોતે બાણવા છતાં એણે મને આખી રાત રખડાવ્યો; નક્કી આ કેઈ સાધુ નહીં પણ ચોર જ હોવો જોઈએ ! દિવસ ભગે એટલે એની દાનત બળદોને ઉપાડી જવાની જ હશે !

અને એ બળદની રાશ લઈ ને મહાવીરને મારવા તૈયાર થયો. પણ એટલામાં દેવોના રાજ ઇંદ્રે આવીને એ ગોવાળને વાર્યો અને સાચી વાત સમજાવી.

ઇંદ્રરાજ તો ભગવાનનો પરમભક્ત. પ્રભુને આવાં દુઃખ વેઠવાં પડે, અને પોતે કશું ન કરી શકે એ એને ન ગમે.

ઇંદ્રદેવે હાથ જોડીને મહાવીરને વિનંતી કરી : ‘ પ્રભુ, આ કષ્ટ તો જેમ તેમ કરીને દૂર થયું, પણ ભવિષ્યમાં આવું ન બને એ માટે મને આપની સાથે રહેવાની અને આપની સહાય કરવાની અનુજ્ઞા આપો !’

પ્રભુ તો બહુ ઝોછાઝોલા. એમણે બાણે સાનમાં જ ઇંદ્રદેવને સમજાવી દીધું કે ‘આત્મસાધનાની સિદ્ધિ ક્યારેય બીજાની સહાયથી થઈ શકતી નથી. પોતાનું કરેલું જ પોતાને ફળે છે. સાધનામાત્રનો એ જ સાચો માર્ગ છે. પોતે

કરેલાં કર્મ પોતે ભોગવીને કે કષ્ટસહન દ્વારા કે તપ તપીને જ દૂર કરી શકાય છે, અને એમાં પોતાની શક્તિ જ કામ આપે છે. બીજા કરે અને એનું ફળ પોતાને મળે એ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ !'

ઇંદ્રરાજ સાંભળી રહ્યા અને પ્રભુને અભિવંદી રહ્યા. પ્રભુએ તે દિવસે બાણે વિશ્વનં 'આપ સમાન બળ નહીં'ના મહામંત્રનો ઘોષપાઠ આપ્યો.

૪

ત્યાગની ખુમારી

આંખે મોર આવે અને કેરી આવવાનો સમય પાકી જાય, એમ વર્ધમાનનો સંસારનો ત્યાગ કરવાનો વખત પાકી ગયો, અને એક દિવસ પોતાનું કહેવાય એવું સર્વ દાનમાં આપીને એ વનવગડાની વાટે ચાલી નીકળ્યા; ન કોઈ સાથી છે, ન કોઈ સંગી.

ત્યાગની ખુમારી એ જ એકમાત્ર એમની સાથી છે. એ ખુમારીનો રંગ દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ ઘૂંટાતો જાય છે.

ત્રીભ્રમતુ પૂરી થવા આવી છે. વર્ષાત્રતુનાં એંધાણ કળાવા માંડયાં છે. મોરાકસન્નિવેશના તાપસ-આશ્રમના કુલપતિની વિનંતીને સંભારી, મહાવીર એ તાપસના આશ્રમમાં આવીને ચતુર્માસ રહ્યા.

કુલપતિએ રહેવા માટે એક ઘાસની ઝૂંપડી મહાવીરને આપી. મહાવીર એમાં રહેવા લાગ્યા.

પણ અગ્નિ જેમ ઘાસને ન મૂકે એમ ગાયો પણ ઘાસની દુશ્મન : એને દીકું ન મૂકે. એ તો વારેવારે જૂંપડીમાંથી ઘાસનાં તરણાં ખેંચી કાઢવા લાગી. પણ ધ્યાનમગ્ન મહાવીરને તો એની કશી ખેવના જ નથી. મહેલનો ત્યાગ કરનારને વળી જૂંપડીની ચિંતા કેવી ?

પણ મહાવીરની આ બેદરકારીથી બીજા તાપસોને ચીડ ચડી. એ તો કુલપતિને ફરિયાદ કરવા લાગ્યા કે આ તે કેવી બેદરકારી કહેવાય ? પોતાના જ સ્થાનને પોતે જ ન સાચવવું !

કુલપતિએ મહાવીરને કેમળ શબ્દોમાં જૂંપડીની સંભાળ રાખવા સૂચના કરી. મહાવીરને પણ વાત તો સ્વાચી લાગી, પણ એ પોતાની સાધનામાં એવા મગ્ન રહેતા કે એમને એ બધું પળોજણ જેવું લાગ્યું.

અને ત્યાગની ખુમારીને સાચવવા એમણે, એમાસાનો અર્ધો માસ વીત્યા છતાં, એ સ્થાનનો રાજપુશીથી ત્યાગ કર્યો; અને સાથેસાથે પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓ કરી કે—

(૧) ન્યાં અપ્રીતિ થવાનો સંભવ હોય એવા સ્થાનમાં કદી ન રહેવું.

(૨) ન્યાં રહેવું ત્યાં સદા ધ્યાનમાં રહેવું, અને એને અનુકૂળ જ જગ્યા પસંદ કરવી.

(૩) મોટે ભાગે મૌન અવસ્થામાં જ રહેવું.

(૪) કરપાત્ર-હાથ-માં જ ભોજન કરવું.

(૫) ગૃહસ્થની ખુશામત કરવી નહીં.

આ પ્રતિજ્ઞાએ તો વડલાના બીજ જેવી હતી. આગળ જતાં એમાંથી ત્યાગ અને સંયમનો ઘેઘૂર વડલો વિકસી ઊઠ્યો.

૫

કષ્ટસહનનો પ્રતાપ

શૂલપાણિ યક્ષનું નામ તો અસ્થિકગ્રામમાં લયનું પ્રતીક બની ગયું હતું : એના નામથી તો ભલભલાનાં હાબં ગગડી જતાં.

મહાવીર અસ્થિક ગ્રામમાં ગયા, અને એમણે લોકો પાસેથી બધી વાત જાણી. ટૂંકમાં વાત આમ હતી :

જૂના કાળમાં કોઈ એક વણિક એ પ્રદેશમાંથી પસાર થતો હતો. એમાં એનો એક બળદ ગળિયો બની ગયો. એનાથી રોકાઈ શકાય એમ ન હતું, એટલે એણે એની સારવાર માટે પૈસા આપીને એ બળદને ગામલોકોને સોંપ્યો, અને એની સારસંભાળ લેવા લણ્ણામણ કરી.

પણ લોભિયા ગામલોકોએ એ પૈસા તો લઈ લીધા, પણ બિચારા બળદની કશી ખબર ન લીધી. બળદ બાપડો છેવટે ભૂખ્યો—તરસ્યો રિખાઈ રિખાઈને ખોકાસાં પાડી પાડીને મરી ગયો; અને મરીને શૂલપાણિ નામે વ્યંતર થયો.

એણે તો ગામલોકો પાસેથી જાણે વ્યાજ સાથે વેર વસૂલ કરવા માંડ્યું : જ્ઞેતજ્ઞેતામાં ગામલોકોનો સોથ ખોલાવી દીધો ! અને ત્યાં મરેલા જીવોનાં હાડકાં—અસ્થિ—ના ગંજના ગંજ ખડકાઈ ગયા. ત્યારથી એ ગામ વર્ધમાન ગ્રામના બદલે અસ્થિકગ્રામ નામે ઓળખાવા લાગ્યું.

છેવટે ગામલોકોએ એ અંતરને રીઝવ્યા અને એનું મંદિર ચણાવીને એમાં એની સ્થાપના કરી. રોજ એની પૂજા થવા લાગી. લોકો તો એમ પણ કહેતા કે એ મંદિરમાં કોઈ રાત રહી શકતું નથી; કોઈ રહેવાની જીદ કરે તો એ હેરાન હેરાન થઈ જાય છે; ક્યારેક જીવ પણ ખોઈ બેસે છે.

મહાવીરને થયું : આ વાત સાચી હોય તો આવા આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો ઘટે—ભલે એમ કરવા જતાં ગમે તેટલાં કષ્ટ વેઠવાં પડે. એમાં તો એ આત્માનું અને ભોળા લોકોનું બંનેનું ભલું જ થવાનું.

મહાવીર તો રાત એ મંદિરમાં જ રહ્યા. પણ પેલા યજ્ઞ એમને રાતભર કંઈ દુઃખ આપ્યાં, કંઈ દુઃખ આપ્યાં કે એનું વર્ણન સાંભળીનેય મન થરથરી જાય !

પણ મહાવીર તો સમભાવપૂર્વક બધું સહન કરવાનો નિશ્ચય કરીને જ ત્યાં રાત રહ્યા હતા. એમને મન તો બાણે કષ્ટોની વર્ષા અમૃતવર્ષા સમી બની હતી !

યજ્ઞ બિચારો કષ્ટ આપી આપીને થાક્યો; હવે તો બાણે એની કષ્ટ આપવાની શક્તિ જ થાકી ગઈ !

યજ્ઞના અંતરમાંથી અન્યને કષ્ટ આપવાની વૃત્તિનું બધું ઝેર બાણે ભગવાને હસતે મુખે, સમભાવપૂર્વક, એ મહાકષ્ટોને સહન કરીને ઉતારી લીધું. પેલા ચંડકોશિયા નાગની જેમ આ યજ્ઞને પણ પ્રભુએ સાવ નિર્વિષ બનાવી દીધો, દાસ બનાવી દીધો !

પ્રાતઃકાળે ઊગતા સૂર્યની સાક્ષીએ અસ્થિકામ પ્રભુના આ પ્રભાવને અભિવંદી રહ્યું.

૬

સર્થ આવા ચમત્કારથી !

સંસાર તો લોભિયા-ધુતારાનો ખેલ !

અણહુકતું મળે ત્યાં સુધી કેડ વાંકી વાળવાનું મન જ કોણ કરે ? એટલે પછી ધુતારાઓ ચમત્કારને નામે, મંત-તાંત્રને નામે ક્ષવી જાય એમાં શી નવાઈ ? ચમત્કારે નમસ્કારનો ખરો ખેલ જામે !

મગધ દેશમાં મૌરાક નામનું ગામ.

ગામમાં એક પાખંડી રહે : અચ્છંદક એતું નામ. મંત્ર, તંત્ર અને સિદ્ધિઓની એ કંઈ કંઈ વાતો કરે. લોક તો ખિચારા અજ્ઞાન અને અંધશ્રદ્ધાળુ; ચમત્કારની જરાક વાત સાંભળે કે બધું કામકાજ મૂકીને ટોળે વળી જાય; અને ચમત્કારની નાની સરખી વાતને સોગણી વધારીને કહે ત્યારે જ એમને સંતોષ થાય ! આમ વાત વાવેગે બધે ફેલાઈ જાય; અને ચમત્કાર કરનારની બધે વાહવાહ થઈ રહે !

દુનિયામાં દુઃખિયા, રોગિયા-દોગિયા અને દરિદ્રીનો ક્યાં પાર છે ? કોઈ તનનો દુઃખી; કોઈ મનનો; તો વળી કોઈને ધનની કે સંતાનની આશા સતાવે ! વહેમ, વળગાડ અને કામણુ-દૂમણુ તો ન્યાં જુઓ ત્યાં ભર્યાં પડ્યાં છે ! અને લોભ-લાલચ અને મોહ-મમતાની પણ ક્યાં મણા છે ?

આવું હોય ત્યાં પાખંડીની બોલબાલા ! જેટલી વધુ ચાલાકી એટલી વધુ નામના; અને એટલા લોક વધારે ફસાય !

અચ્છંદક તો કંઈ કંઈ રંગ કરતો જાય : લોખા લોક તો સમજે કે કેવો ત્યાગી, કેવો વૈરાગી અને કેવો યોગી ! કોઈથી ન થઈ શકે એવું કામ કરી બતાવવું એ તો જાણે એનું જ કામ !

અચ્છંદકનો ધંધો તો ધીકતો ચાલવા લાગ્યો.

કાળને કરવું તે ભગવાન મહાવીર ફરતા ફરતા મોરાક ગામે આવ્યા અને ગામ બહાર રહ્યા.

એમના જાણવામાં અચ્છંદકના ચમત્કારની વાત આવી.

એમણે જોયું કે દિવસે સાધુ-સંત-યોગી થઈને રહેતો અચ્છંદક રાતે ન કરવાનાં કામો કરે છે, ન ખાવાનું ખાય છે અને શેતાનનેય સારો કહેવરાવે એવાં પાપ આચરે છે !

ભગવાન તો કરુણાના અવતાર. એમને થયું : આમાં તો લોકોય ડૂબશે, અને અચ્છંદક પણ ડૂબશે. માટે આનો કંઈક ઉપાય કરવો ઘટે.

પણ એમણે જોયું કે ચમત્કાર વગર લોક નહીં માને.

ભગવાન તો ભારે જ્ઞાની : બહારના ને ભીતરના બધાય ભેદ પળમાં ભાખી દે ! એમણે તો કોઈના મનની વાત કહી તો કોઈની છાની વાત કહી બતાવી, તો વળી કોઈની ભૂતકાળની વાત કહી સંભળાવી.

લોક તો પાણીના પ્રવાહ જેવું : ઢાળ જુએ ત્યાં દોડવા લાગે. એ તો અચ્છંદકને ભૂલીને ભગવાનની તરફ વળવા લાગ્યું. બધે હવે ભગવાનની વાહવાહ થવા લાગી.

અચ્છંદક બહુ અકળાયો. એને તો આકડેથી મધ વેરાઈ જતું લાગ્યું. એણે ભગવાનને ભોંઠા અને ખોટા પાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો, ભય બતાવ્યો, લાલચ આપવામાંય મણા ન રાખી, પણ ભગવાન તો એકેથી પાછા ન પડ્યા.

પછી તો ભગવાનના ચમત્કારની કંઈ કંઈ વાતો લોકજીભે રમવા લાગી.

પણ ભગવાન તો આત્મસાધના કરવા નીકળેલા યોગી; આત્મામાં પરમાત્માને પ્રગટાવવા એમણે રાજપાટ, ધનદોલત અને કુટુંબકળીલો તજેલાં. એમને તો અંતરની શુદ્ધિ સિવાય બીજું કશું જ ન બપે.

એ તો તરત ચેતી ગયા ; ચમત્કારનો માર્ગ તો સાચને ભૂલવાનો અને આત્માને ખોવાનો માર્ગ : એમાં તો આપણેય ઠગાઈએ અને દુનિયાય ઠગાય. ચપટી ઊર સારુ હીરાની વીંટી આપી દેવા જેવો એ તો ખોટનો ધંધો !

પહેલાં આત્માને તારવો; પછી જ દુનિયાના ઉદ્ધારનો વિચાર કરવો : કલ્યાણનો એ જ સાચો માર્ગ. અને ભગવાને મનમાં ગાંઠ વાળી : સર્વ આવા ચમત્કારથી ! અને લોકોને સાવધાન કરીને ભગવાન ત્યાંથી બીજે વિહરી ગયા.

કંચન કે કીર્તિની કોઈ કામના એ યોગીને ત્યાં રોકી ન શકી.

૭

દુઃખ તો સુખની ખાણ!

અગ્નિમાં તપવાનું કષ્ટ સહી તો જ કુંદન સો ટચ.
શુદ્ધ થવાનું સુખ મેળવે.

પ્રસૂતિની કારમી પીડામાંથી જ માતૃત્વનું દિવ્ય સુખ
પગટે છે.

મરણવાને જ મહિરામણ મોતીનાં દાન કરે છે.

મહેનત વગર ફળ નથી.

તપ વગર સિદ્ધિ નથી.

દુઃખ વગર સુખ નથી.

લગવાન તો આત્માના કુંદનને ધમવા નીકળ્યા હતા.
જે માર્ગે આત્મા વધારે કસોટીએ ચડે એ જ એમનો
માર્ગ—ભલે પછી એ માર્ગે જતાં ગમે તેવાં સંકટ
આવી પડે.

એક વાર લગવાને વિચાર્યું : પોતાને ઓળખતા હોય
એવા પ્રદેશોમાં ફરવામાં શી વડાઈ? આત્માને તાવવો હોય
તો અબાણ્યા પ્રદેશમાં જવું અને જે દુઃખ આવી પડે તે
અદીનપણે સમભાવે સહન કરવું; તો જ આત્મા રાગ
અને દ્વેષના સાણસામાંથી છૂટો થાય અને વીતરાગપણાને પામે.

લગવાન તો ચાલ્યા લાઠ દેશમાં.

એ દેશ પણ કેવો? અને ત્યાંના માનવી પણ કેવાં?
ભારે દુર્ગમ એ દેશ અને ભારે ઘાતકી ત્યાંનાં માનવી!

માણુસાઈ, દયા કે ભક્તિને તો કોઈ જાણે જ નહીં ! વગર વાંકે માર મારે અને વગર કારણે હેરાન કરે !

કોઈ કે ભગવાનને કૂતરા કરડાવ્યા, તો કોઈ એ માર મારીને હાંકી કાઢ્યા. ખાવાનું પણ ક્યારેક લૂખુંસૂકું મળી રહે તો બહુ સમજવું. ભગવાનના શરીરમાંથી માંસ કાપી લેતાં પણ એમને આંચકો ન લાગતો. એમના ઉપર ધૂળ ઉડાડવી, એમને નીચે પાડી દેવા એ તો એમને મન રમતવાત !

પણ ભગવાન તો એ બધું સમજીને જ ત્યાં ગયા હતા. એ જાણે મનને કહેતા : સામે મોંએ ચાલીને આ કષ્ટો માંગી લીધાં છે, પછી પાછા હઠવાનું કે દુઃખ લગાડવાનું કેવું ?

એમને મન આવાં બધાં કષ્ટો તો અંતરની અહિંસાની કસોટીરૂપ હતાં. સુખમાં તો બધાય અહિંસક રહે, પણ અસહ્ય વેદના વચ્ચે, વેદના આપનાર ઉપર પૂર્ણ અહિંસક ભાવ રહે તો જ અહિંસાની ખરી પરીક્ષા થાય અને આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય.

એટલે ભગવાનને તો કષ્ટોના વલોણાથી કાંયાનું જેમ વધારે મંથન થતું તેમ આત્મશુદ્ધિનો અમૃતકૂંપો વધારે નજીક આવતો લાગતો.

ભગવાનને મન તો દુઃખ એ સુખની ખાણ જ હતી.

૮

કોઈનાં કડવાં ફળ

એક વાર ભગવાન વૈશાલીમાં સમોસર્યા.

રાજમહેલના ત્યાગીને હવે રાજમહેલ કે હવેલીની કોઈ ખેવના ન હતી. વૈભવ-વિલાસ તો એમને મન ઊડીઓ જેવા બની ગયા હતા. અને સુખસગવડનો તો એમને કોઈ વિચાર જ આવતો ન હતો.

કોઈને અગવડ ન થાય, કોઈને અપ્રીતિ ન થાય, મોહમાયાનું કોઈ અંધન આડે ન આવે એવી થોડીક જગ્યા મળી રહે એટલે બસ.

વૈશાલી તો કેવી ભાગ્યશાળી નગરી !

તેમાંય ભગવાનનું તો એ વતન. એ ઇચ્છે તો એક કરતાં એકથીસ ઉતારા એમને મળી રહે.

પણ ભેખ ધરીને ચાલી નીકળેલાને તો બધી ધરતી સરખી હતી : શું હવેલી કે શું ઝૂંપડું !

ભગવાને તો એક લુહારના ડેલામાં ઉતારો કર્યો.

એ ડેલાનો માલિક લુહાર છ મહિનાથી માંદો હતો. અને રોગથી હિરાન થઈને એ બીજે ચાલ્યો ગયો હતો. એ સાન્ને થઈને પોતાનાં સગાં-વહાલાં સાથે આજે જ પોતાની કોઠમાં પાછો આવ્યો હતો.

આવતાવેંત એણે જોયું તો એક મૂંડિયો પોતાના મકાનમાં ઊતરેલો !

એ તો ચિડાઈ ગયો : માંડ માંડ મોતના મોંમાંથી બચીને, સાન્ને થઈને, આજે ઘેર પાછો આવ્યો, ત્યાં પહેલાં દર્શન આ મૂંડિયાનાં થયાં ! કેવાં મોટાં અપશુકન !

એનો ગુસ્સો કાબૂમાં ન રહ્યો.

એ તો વજનદાર ઘણુ ઉપાડીને ભગવાન તરફ દોડ્યો.

લેનારાં સમસમી ગયાં : હમણાં એ ઘણુ જોગીના માથામાં ઝીંકાયો અને હમણાં જ એનાં સોયે વરસ પૂરાં થયાં સમજે !

એમને તો એમ પણ થયું : લુહાર સાજે થઈને પાછો ફર્યો, એના પહેલે દિવસે જ સાધુ તરફ આવો ક્રોધ અને એની હત્યા માટે આવો આવેગ ! કેવું મહાપાતક ! કેવાં ખોટાં અપશુકન !

પણ પેલાનો ગુસ્સો એટલો ધમધમી ઊઠ્યો હતો કે કોઈ એને વારી ન શક્યું.

ખરેખરો જીવસટોસટનો મામલો રચાઈ ગયો.

પણ ભગવાન તો મેરુની જેમ સાવ નિઃપ્રકંપ હતા. એ તો ન કંઈ બોલ્યા, ન જરાય હલ્યા; સમભાવપૂર્વક સ્થિર બેસી જ રહ્યા.

લુહારે ઘણુ ઉપાડ્યો : આ પાડ્યો કે પડશે !

યોગી પુરુષ શાંતિથી નીરખી રહ્યા.

લુહારની કાયા ક્રોધથી કંપી રહી.

અને લુહારનો હાથ છટક્યો : જે ઘણુનો ઘા યોગીના મસ્તક ઉપર ઝીંકાવા તોળાયો હતો, એ લુહારના પોતાના માથા ઉપર જ ઝીંકાયો !

માંદગીના પંજમાંથી માંડ બચેલો બિચારો લુહાર

તત્કાળ ક્રોધને લીધે કાળનો કેળિયો બની ગયો !

ક્રોધનાં કડવાં ફળ સૌએ નજરેનજર નિહાળ્યાં.
સાથે સાથે શાંતિનાં અમૃતનાં પણ દર્શન કર્યાં.

૯

આ તો આત્માની શીતળતા !

કડકડતો શિયાળો ચાલે.

માઘ મહિનાનો ઠંડીની ખરેખરી જુવાનીનો વખત.
ટાઠ કહે માતું કામ !

હાડ ખખડી જાય, ચામ ફાટી જાય અને લોહી થીજી
જાય એવી કારમી ટાઠ પડે. જાણે હિમાળો ચાલીને ત્યાં
આવી પહોંચ્યો. ભલભલાં અગિયાય રાંક બની જાય એવી
એ ઠંડી !

આવા શિયાળામાં એક દિવસ ભગવાન શાલિશીર્ષ
ગામે પધાર્યાં.

સૌ ન્યારે ઘર વાસીને સગડીની પાસે બેસે, ત્યારે
ભગવાન ઉઘાડામાં એકાંત ધ્યાનમાં બેસી ગયા. જોગીનું
તો જાણે અધું જ દુનિયાથી જુદું : સૌ ઊંઘે ત્યારે એ
જાગે; સૌ જમે-રમે અને આનંદ કરે ત્યારે જોગી ઉપવાસ
આદરી વૈરાગ્યનો જાપ કરે ! જોગીના મર્મ તો જોગી જ
જાણી શકે એવા !

ભગવાન મહાવીર તો સ્થિર આસને ધ્યાનમગ્ન બની
ગયા. જાણે બહારની બધી દુનિયા વીસરાઈ ગઈ; અંતરની
દુનિયાના કંઈ કંઈ ભેદ એ ઉકેલવા લાગ્યા.

એ એકાગ્રતા પણ કેવી ! જુઓ તો જાણે ધ્યાન-
દશામાં એટલી કોઈ અચલ પાષાણ-પ્રતિમા !

ત્યાં એક સ્ત્રી આવી.

એણે ભગવાનને જોયા.

પણ અરે, આ શું ? જે પ્રભુનાં દર્શનથી અંતરમાં
ભક્તિનાં નીર ઊભરાવાં જોઈએ, ત્યાં આ દ્રેષ્ણનો દાવાનલ
કેમ પ્રગટ્યો ?

જાણે કોઈ જુગજુગજૂનો વેરનો વિપાક જાગ્યો હોય,
એમ એ સ્ત્રીને ભગવાનને ઉપસર્ગ કરવાનું મન થઈ આવ્યું-
અને એણે તો હિમની શીતળતાનેય વીસરાવે એવું ટાઢું
પાણી લઈ લઈને ભગવાન ઉપર છાંટવા માંડ્યું !

એ તો અદૃહાસ્ય કરતી જોઈ જ રહી : કેવી મજા !
હમણાં એ જોગીનો જોગ આ પાણીની ધારથી ધોવાઈ
જશે, અને એ ચીસ પાડીને નાસી જશે ! ઢોંગી નહીં તો !

પણ ભગવાન તો કચારના કાયાની માયા-મમતા અધી
તણ ચૂક્યા હતા.

કાયાના કષ્ટ આગળ જે રાંક અને એ આત્માનાં
દર્શન ન પામે.

એમણે તો આ જળછાંટકાવને આત્મામાંથી પ્રગટતી
શીતળતાની જેમ વધાવી લીધો !

એ છાંટકાવને ઝીલીને ભગવાનની જ્ઞાનજ્યોત વધારે
તેજથી ઝળહળી રહી.

ધન્ય રે જોગી ! ભલો તારો જોગ !

૧૦

સૌને માટે વાત્સલ્ય

લગવાનને દીક્ષા લીધાને બીજું વર્ષ ચાલતું હતું.

પ્રભુ એ ચતુર્માસ નાલંદમાં રહ્યા હતા. જોગાનુજોગ તાપસ ગોશાલક પણ ત્યાં જ ચતુર્માસ રહેલ. પ્રભુની ઉત્કટ સાધના જોઈને એતું મન પ્રભુની સાથે રહેવા લલચાયું, અને એ પ્રભુનો શિષ્ય બની ગયો.

ગોશાલક પણ સંયમી તરીકેતું આકરું જીવન જીવતો અને આત્મસાધનાનો પ્રયત્ન કરતો. પણ ક્યારેક એને કોઈકની મશ્કરી કરવાતું મન થઈ આવતું.

આ રીતે લગવાનની સાથે રહેતાં ગોશાલકને પાંચેક વર્ષ વીતી ગયાં. એકવાર ગોશાલક અને લગવાન કૂર્મગ્રામે જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં વૈશિકાયન નામે તાપસ ઉચ્ચ તપસ્યા કરતો હતો. એણે મોટી જટા વધારી હતી અને એ જટા જૂઓનો માળો બની ગઈ હતી! સૂર્યના તાપમાં આતાપના લેવા જતાં એ જૂઓ, તાપને કારણે, બહાર ઊભરાઈ આવતી અને તપેલી ધરતી ઉપર પડીને તરફડવા લાગતી.

અને પેલો તાપસ, એ જૂઓનો જીવ બચાવવા, વારે વારે એમને પાછો પોતાની જટામાં મૂકતો !

વૈશિકાયનને એ રીતે જૂઓની રક્ષા કરવામાં કાળક્ષેપ કરતો જોઈને ગોશાલકને હસવું આવ્યું અને એણે એ તાપસનો ઉપહાસ કર્યો.

વૈશિકાયન ગમે તેવો તોય ઉચ્ચ તાપસ હતો; પણ, તપસ્યા કરવા છતાં, એનો ગુસ્સો દૂર નહોતો થયો.

એણે તો પોતાના તપના પ્રભાવથી ગોશાલકને ભસ્મ કરવા તેજેલેશ્યા છોડી—બાણે કામદેવને ભસ્મ કરવા મહાદેવનું 'ત્રીજું' લોચન ઊઘડ્યું.

મામલો જીવસટોસટનો બની ગયો : ગોશાલક ભસ્મ થયો કે થશે !

પણ કરુણાસાગર, વિશ્વવત્સલ ભગવાનથી આવી હત્યા કેમ બેઈ બંધ ? એમણે તરત જ સામે શીતલેશ્યાનો પ્રયોગ કરીને ગોશાલકને બચાવી લીધો.

પોતાને ડંખ દેનાર ચંડકોશિક નાગનો અને અપાર કષ્ટ આપનાર શૂલપાણિ યક્ષનો ઉદ્ધાર કરનાર પ્રભુ ગોશાલકને બચાવ્યા વગર કેમ રહી શકે ?

વિશ્વવત્સલ !

૧૧

નહીં રસ, નહીં કસ, માત્ર દેહને દાપું !

ભગવાનને અણુગાર બન્યાને દશ વર્ષ વીતી ગયાં હતાં. અને શ્રાવસ્તીમાં ચોમાસું કરીને પ્રભુ સાનુયષ્ટિક ગામે આવ્યા હતા. ત્યાં એમણે ભદ્રા નામની પ્રતિમાનું ઉચ્ચ તપ આદર્યું. દિવસ આખો ભગવાને પૂર્વ દિશામાં મોં રાખી, કોઈ એક પદાર્થ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થિર કરીને, આખો દિવસ વિતાવ્યો. રાત્રે દક્ષિણ દિશામાં એમ કહ્યું. ખીજે દિવસે

પશ્ચિમ દિશામાં અને બીજી રાતે ઉત્તર દિશામાં આવું તપ-ધ્યાન કર્યું. ભગવાનને જે ઉપવાસ થયા.

ઉગ્ર તપશ્ચરણ અને આકરી પ્રક્રિયા સાથે એ તપ પૂરું થયું, છતાં ભગવાને પારણું ન કર્યું અને મહાભદ્રા પ્રતિમાનું બીજું વધારે આકરું તપ સ્વીકાર્યું. ભગવાને ચારે દિશામાં એકએક દિવસ-રાત આવી સાધના કરીને ચાર ઉપવાસ કર્યા. અને એ પૂરું થતાંની સાથે જ સર્વતોભદ્રા પ્રતિમા નામનું ત્રીજું ભારે કઠોર તપ સ્વીકાર્યું. આ તપમાં ચાર દિશામાં, ચાર ખૂણામાં અને ઉપર-નીચે એક એક દિવસ-રાત એમ દસ દિવસ સુધી ઉગ્ર તપ કરીને ભગવાને દસ ઉપવાસ કર્યા. આમ આ ત્રણ તપ કુલ સોળ દિવસ ચાલ્યાં અને ભગવાનને સોળ દિવસના ઉપવાસ થયા.

તપની સુખપૂર્વક પૂર્ણાહુતિ થઈ અને સત્તરમે દિવસે ત્રીજા પહોરે ભગવાન પારણા માટે ભિક્ષા લેવા નીકળ્યા.

નિર્દોષ ભિક્ષા માટે ફરતા ફરતા પ્રભુ આનંદ નામના ગૃહસ્થને ત્યાં પહોંચ્યા.

પ્રભુએ જોયું કે બહુલા દાસીએ વધેલું અન્ન કાઢીને એક બાજુ મૂકી રાખ્યું હતું અને એ વાસણ સાફ કરતી હતી.

પ્રભુએ એ નિર્દોષ અન્ન આરોગીને પોતાના આવા આકરા તપનું પારણું કર્યું અને દેહને દાયું આપ્યું !

ધન્ય, રસ-કસના ત્યાગી અને સ્વાહવૃત્તિના વિગ્નેતા પ્રભુ, ધન્ય !

લક્ષ્મિ અને અલક્ષ્મિ

પૈસો જતો રહ્યો અને જિનદત્ત શેઠને લોકોએ જીર્ણ શેઠના નામે ઓળખવા માંડ્યા. અને ખીજ એક અભિમાની ગૃહસ્થ પાસે તાજે પૈસો લેવો થયો એટલે લોકોએ એમને અભિનવ શેઠનું બિરુદ આપ્યું. દુનિયા દોરંગી તે આનું નામ !

એક વાર ભગવાન વૈશાલીમાં ચોમાસું રહ્યા. ભગવાનનાં દર્શન કરીને જીર્ણ શેઠ એમનો લક્ષ્મિ બની ગયો. એને થયું : ક્યારેક ભગવાનને સિક્ષા આપવાનો મને લાલ મળે તો કેવું સારું !

પણ ભગવાને તો ચાર માસના ઉપવાસ કરેલા, એટલે જીર્ણ શેઠની ભાવના તરત ન ફળી. એ લક્ષ્મિ શ્રેષ્ઠી રોજ રોજ ભાવના કરતા રહ્યા. અને એમનું મન લક્ષ્મિની પુષ્કરણીમાં નિરંતર સ્નાન કરતું રહ્યું !

ત્યાં ભગવાનના ઉપવાસનો છેલ્લો દિવસ આવી પહોંચ્યો. જીર્ણ શેઠના હૃદયનો પાર ન રહ્યો. એને તો એમ કે ક્યારે વખત પાકે અને પ્રભુ મારે આંગણે પધારે ! એ તો ભગવાનને સિક્ષા માટે ભાવપૂર્વક વીનવી રહ્યા.

પારણાને દિવસે પ્રભુ સિક્ષાએ નીકળ્યા. એમને તો નિર્દોષ સિક્ષા જ ભેઠ એ.

પહેલું આવ્યું પેલા અભિમાની અભિનવ શ્રેષ્ઠીનું ઘર. પ્રભુને મન તો માન કે અપમાન સરખાં જ હતાં.

પ્રભુ એ ઘરમાં લિક્ષા લેવા ગયા.

પેલા શેઠે પોતાની દાસીને તિરસ્કારથી કહ્યું : ‘ આને કંઈકે આપીને વિદાય કરો ! ’

દાસીએ લાકડાની પાલીમાં અડદના બાકળા લાવીને ભગવાનને વહોરાવ્યા.

એ બાકળા આરોગીને પ્રભુએ પોતાની ચાર મહિનાના ઉપવાસની દીર્ઘ અને ઉચ્ચ તપસ્યાનું પારણું કર્યું; અને ત્યાંથી પ્રભુ પાછા ફરી ગયા.

અને બિચારા ભાવિક ભક્ત જીર્ણુ શેઠ તો વાટ બેતા જ રહી ગયા ! એમની આશા ન ફળી અને એમના મનના મનોરથ મનમાં જ રહી ગયા !

પણ ભગવાનના ગયા પછી જ્ઞાની ગુરુઓએ લોકોને સમજાવ્યું કે અભિનવ શ્રેષ્ઠીએ આપેલી લિક્ષા સફળ ન થઈ; કેમ કે એમાં ભક્તિ ન હતી. અને પેલા જીર્ણુ શેઠની લિક્ષા વગર આપે ફળી, કેમ કે ત્યાં ભક્તિ ભરી હતી !

સાંભળનાર નરનારી ભક્તિ-અભક્તિનો ભેદ સમજ્યાં અને કૃતાર્થ થયાં.

૧૩

મારું કયું મેં લોગંધુ !

પ્રભુને દીક્ષા લીધાને બારમું વર્ષ ચાલતું હતું.

ભગવાન જંગલમાં ધ્યાનસ્થ બિલા હતા. એક ગોવાળિયો પ્રભુ પાસે આવીને પોતાના બગદ સાચવવાનું કહીને ગામમાં ચાલતો થયો.

થોડી વારે પાછા આવીને એણે બેચું તો બળદ ત્યાં ન મળે !

બળદને ત્યાં ન બેચા એટલે એણે ભગવાનને પૂછ્યું. પણ ભગવાન તો સાવ મૌનભાવે ધ્યાનસ્થ ખડા હતા. એ શું જવાબ આપે ?

ગોવાળિયાને તો આથી એવો ક્રોધ વ્યાપ્યો કે ‘ તારે તે કાન છે કે કોડિયાં ? ’ એમ કહીને એણે બે શૂળો લઈને પ્રભુના બન્ને કાનમાં ખોસી દીધી ! અને રખેને કોઈ એ શૂળો ખેંચી કાઢે, એમ વિચારીને એ શૂળોના બહારના ભાગ કાપી નાખ્યા !

છતાં પ્રભુ તો અચલ જ રહ્યા : ન બિંહુ કે ન આહ ! જેમણે પ્રભુના આ કષ્ટને જાણ્યું એમણે એવું કષ્ટ આપનારની નિંદા કરવા માંડી.

પ્રભુએ એમને વાર્યા અને આ અપાર કષ્ટનો લેહ સમબલવતાં કહ્યું : ‘ સૌને પોતાનાં કર્યાં ભોગવવાં પડે છે; આમાં મેં મારું કર્યું જ ભોગવ્યું છે ! એમાં એ બિચારા ગોવાળિયાનો શો દોષ ? ત્રિપૃષ્ઠ વાસુદેવના મારા અઠારમા પૂર્વ ભવમાં મેં ભાન ભૂલીને શય્યાપાલકના કાનમાં ધગધગતું સીસું રેડાવ્યું હતું; એ પાપનો જ આ વિપાક ! કર્યાં કર્મ તો સૌને ભોગવવાં જ પડે ને—શું ત્યાગી કે શું રાગી, શું રાજ કે શું રંક !

પ્રભુનો સૌને માટે સમાન ન્યાય અને નિયમ જાણીને લોકો પ્રભુમહિમાને વધુ પિછાનવા લાગ્યા.

ધન્ય રૈ ક્ષમાશ્રમણ પ્રભુ !

૧૪

મારાં માબાપ !

ભગવાન તો વીતરાગ !

પણ એ તો માત્ર કષાયજન્ય રાગ અને દ્રેષના ત્યાગી. અંતરનાં સાચાં નિર્મળ હેતુ તો એમનેય ખપે.

એ તો વિશ્વવાત્સલ્યની મૂર્તિ !

એક વાર પ્રભુ પ્રાહ્મણકુંડ ગ્રામમાં આવ્યા. એ ખબર જાણીને વૃદ્ધ ઋષભદત્ત પ્રાહ્મણ અને દેવાનંદા પ્રાહ્મણી દોડ્યાં દોડ્યાં એમનાં દર્શને આવ્યાં.

પ્રભુને જોઈને દેવાનંદાની આંખો આંસુ ભીની થઈ, એના રોમ રોમ વિકસ્વર બની ગયા, અને, વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ, એના સ્તનો દૂધથી ઊભરાવા લાગ્યા.

ગુરુ ગૌતમે પૂછ્યું : ‘ ભગવાન, આ શું ? ’

ભગવાને કહ્યું : ‘ ગૌતમ, આ તો મારાં સાચાં માતાપિતા ! ’

ગુરુ ગૌતમ પ્રભુની નિખાલસ વાણીને વંદી રહ્યા.

૧૫

અજ્ઞાનના ઉચ્છેદનાર

આલભિકા નગરીમાં એક પરિવ્રાજક રહે; પુદ્ગલ એનું નામ. ભારે તપસ્વી અને ભારે સાધક.

હુમેશાં એ ઉપવાસને પાસળે એ ઉપવાસ કરે; અને ધોમધખતા ખપોરે એ હાથ ઊંચા રાખીને, વૃક્ષની જેમ

સ્થિર ભાવે, આતાપના લે. એનું તપ અને ધ્યાન જોઈ લલલલાનાં અંતર ભક્તિથી નમી પડે.

તપ અને ધ્યાનના પ્રભાવે એનો કર્મભળ દૂર થવા લાગ્યો; અજ્ઞાનનાં પડળ પણ ધીમે ધીમે ઊતરવા લાગ્યાં.

અને એક દિવસ પુદ્ગલ પરિવ્રાજકને દિવ્ય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું. અને એને બ્રહ્મલોક સુધીના વિશ્વનાં દર્શન થવા લાગ્યાં.

એને તો દરિદ્રને ધનભંડાર લાધ્યા જેવું થયું ! દિવ્ય જ્ઞાન લાધ્યાની થોડીક હર્ષબેલછા અને થોડોક ગર્વ એને વળગ્યાં : એણે તો માની લીધું કે મારા જ્ઞાનમાં બધી દુનિયા સમાઈ ગઈ ! મારે હવે જાણવાનું કંઈ બાકી નથી રહ્યું. લોકોને મન પણ એ મહાજ્ઞાની બની ગયા.

એક વાર ભગવાન મહાવીર એ નગરીમાં સમોસર્યા.

ગુરુ ગૌતમ નગરમાં ભિક્ષા લેવા ગયા, ત્યારે લોકોને મોઢેથી એમણે પુદ્ગલ પરિવ્રાજકના દિવ્ય જ્ઞાનની વાત સાંભળી.

પાછા આવીને એમણે ભગવાનને સાચી વાત પૂછી.

ભગવાને કહ્યું : ‘ પરિવ્રાજકને દિવ્ય જ્ઞાન પ્રગટ્યું છે એ સાચી વાત છે, પણ એ જ્ઞાન અધૂરું છે. એ માને છે એટલી જ દુનિયા નથી. ’

પુદ્ગલ પરિવ્રાજક પોતાને જ્ઞાની માનતો, પણ એ સરળ પરિણામી આત્મા હતો. ભગવાનની વાત એના કાને પહોંચી અને એક જિજ્ઞાસુની જેમ નમ્ર બનીને એ ભગવાનની પાસે પહોંચ્યો.

ભગવાને એને કહ્યું : ‘ મહાનુભાવ, જાણ્યાનો આનંદ જરૂર માણવો; પણ થોડું જાણીને બધું જાણ્યાના મિથ્યા ગર્વમાં ન રહેવું કે અજ્ઞાનને ભૂલી ન જવું.’

પરિવ્રાજકનું અંતર ઊઘડી ગયું, એનો ગર્વ ગળી ગયો, અને એનું ચિત્ત વધુ જ્ઞાનને માટે ઝંખી રહ્યું.

એ ભગવાનનાં ચરણોમાં રોકાઈ ગયો.

૧૬

રાજા હોય કે ભક્ત : સૌનાં કર્યાં સૌ ભોગવે

રાજા શ્રેણિકની ભગવાન ઉપર ખૂબ ભક્તિ. અવસર મળે ત્યારે એ ભગવાનનાં ચરણોમાં જઈ બેસે અને જાત-જાતના પ્રશ્નો પૂછીને પોતાની જિજ્ઞાસાને શાંત કરે.

એક વખત રાજા શ્રેણિક ભગવાન પાસે બેઠા હતા. એવામાં એક પરુ નીગળતો કોઠી પુરુષ ત્યાં આવી ચડ્યો, અને પોતાનું પરુ ભગવાનના ચરણે લીંપવા લાગ્યો.

ભગવાન તો વીતરાગ. એ તો સ્વસ્થ બનીને બેસી રહ્યા, પણ રાજા શ્રેણિકના મનમાં ખીજનો પાર ન રહ્યો ! પણ ક્ષમાસાગર ભગવાન આગળ એ શું કરી શકે ?

એટલામાં ભગવાનને છીંક આવી એટલે પેલો કોઠી બાલ્યો : ‘ તમે મૃત્યુ પામો ! ’

પછી રાજા શ્રેણિકને છીંક આવી તો એ કહે : ‘ તમે ઘણું જીવો ! ’

રાજા શ્રેણિક તો ભારે વિમાસણમાં પડી ગયા : આ કોઠીની વાત કેવી વિલક્ષણ છે ! લગવાન મૃત્યુ પામે અને હું પોતે ઘણું જીવું એ તે કેવું કહેવાય ?

રાજા શ્રેણિકે લગવાનને વાતનો ભેદ પૂછ્યો.

લગવાન ખોલ્યા : ‘રાજન્, કોઠીએ મને મરણ પામવાનું કહ્યું એનો અર્થ એ કે હું મરણ પછી નિર્વાણ-પદ પામવાનો છું એટલે જેટલો વહેલો મરણ પામું એટલું વહેલું મને એ પદ મળે.’

લગવાન થોડીવાર શાંત રહ્યા. પછી એ કોઠીએ રાજા શ્રેણિકને માટે કહેલ ‘ઘણું જીવો’નો અર્થ સમજાવતાં લગવાને કહ્યું : ‘રાજન્, મરણ બાદ તમારે નરકમાં જવાનું છે, માટે તમે અહીં જેટલું વધારે જીવો તેટલા મોડા તમારે એ દુઃખમાં પડવું પડે.’

પોતે રાજા અને વળી લગવાનનો પરમ ભક્ત, છતાં પોતાની નરકગતિ ? શ્રેણિક તો ઉદાસ બની ગયા !

પણ પ્રભુને મન તો ભક્ત હોય કે નિંદક, બધાય સમાન હતા : સૌના કર્યાં સૌ ભોગવે એ કુદરતનો અવિચલ ન્યાય હતો. એને કોણ ફેરવી શકે ?

૧૭

ધર્મ કરે તે મોટો

કાકંદી નગરીનાં ભદ્રા શેઠાણી.

એમને સાત ખોટનો એકનો એક દીકરો. ધન્ય કુમાર એનું નામ.

ભારે લાડકોડમાં ઊછરેલો.

અપાર સંપત્તિ અને વિપુલ લોગસામગ્રીનો એ એકનો એક સ્વામી, એટલે એના લાલન-પાલનમાં તો પૂછવું જ શું ? પાણી માગે તો ઘી મળે !

રૂપ-ગુણવતી પત્નીઓ અને અપાર વૈભવ-વિલાસમાં એ સુખપૂર્વક રહે. અને પુત્રને રાજી રાખવા માતા તો બિચારી અડધી અડધી થઈ જાય.

પણ એક વાર લોઠાને જાણે પારસમણિ સ્પર્શી ગયો.

ત્યાગ-વૈરાગ્યનો યોગ આપતી ભગવાન મહાવીરની વાણી ધન્યના અંતરને સ્પર્શી ગઈ. અને વૈભવ-વિલાસમાં સદાકાળ મગ્ન રહેતા ભોગીના મનમાં વૈરાગ્યને માર્ગે જોગી થવાની તાલાવેલી જાગી ઊઠી.

પછી તો વૈરાગ્યના પૂરને ન માતાની મમતા ખાળી શકી, ન મહાભરી માનુનીઓની વિનવણીઓ રોકી શકી. મિત્રો અને સ્નેહીઓ પણ મૂક બનીને બેસી રહ્યા.

અને એક દિવસ યુવાન ધન્ય શ્રેષ્ઠી અણુગાર બનીને પ્રભુના અંતેવાસી બની ગયા.

વિલાસી વિલાસના નવા નવા પ્રકારો શોધે, એમ આ વૈરાગીનું સદા વિરાગમાં આગળ વધવા અંખતું મન આત્મ-સાધનાના નવા નવા માર્ગે સંચરવા લાગ્યું.

ધન્ય અણુગાર તો આકરા તપને માર્ગે આત્માને ઉબળવા લાગ્યા.

સંયમ લીધે હજુ તો નવ મહિના જ થયા હતા, પણ તપની સાધના એટલી ઉચ્ચ કરી હતી કે કાયા માત્ર

હાડચામના માળા જેવી ખનીને કાંટા જેવી શુષ્ક અને કૃશ ખની ગઈ હતી.

એક વાર રાજા શ્રેણિકે એ તપસ્વીનાં દર્શન કર્યાં અને એમનું અંતર જાણે થંભી ગયું, ભારે અહોભાવ અનુભવી રહ્યું.

રાજાએ ભગવાનને પૂછ્યું : ‘પ્રભુ, આપના ચૌદ હજાર શ્રમણોમાં ધન્ય અણુગાર જ મહાદુષ્કર સાધના કરનાર લાગે છે.’

પ્રભુના શ્રમણસંઘમાં તેો ગુરુ ગૌતમ જેવા અનેક જ્ઞાનીઓ અને તપસ્વીઓ હતા, પણ પ્રભુએ તરત જ કહ્યું : ‘રાજન્, તમારી વાત સાચી છે. ધન્ય અણુગાર જ સર્વ સાધુઓમાં મહાદુષ્કરકારક છે.’

સૌ ભગવાનની ગુણગ્રાહક દૃષ્ટિને વંદી રહ્યા અને ધર્મ કરે તે મોટો—પછી એ નાનો હોય કે મોટો—એ પરમ સત્યને અંતરમાં ઉતારી રહ્યા.

૧૮

જ્ઞાની ગૃહસ્થની પણ પ્રશંસા

ભગવાનને અણુગાર બન્યાને ચોવીસમું ચોમાસું ચાલતું હતું.

એક વાર પ્રભુ કાંપિલ્ય નગરીમાં સમોસર્યા. ત્યાં કુંડ-કોલિક નામના શ્રીમંતે પ્રભુનો ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો અને પ્રભુ પાસે ગૃહસ્થધર્મની દીક્ષા લીધી.

આ ગૃહસ્થને આજીવક સંપ્રદાયના અનુયાયી સાથે તત્વચર્યા થયેલી અને એણે એ ચર્યામાં પોતાના જ્ઞાનથી એમને નિરુત્તર કર્યા હતા.

કુંડકોલિક એક ગૃહસ્થ હતા, છતાં પ્રભુએ એના જ્ઞાનની પ્રશંસા કરી અને પોતાનાં સાધુ-સાધ્વીઓને એ પ્રસંગ કહી બતાવીને કહ્યું : ‘બ્યારે ઘરમાં રહેનારા ગૃહસ્થો પણ આવી જ્ઞાનસાધના કરીને અર્થ, હેતુ અને પ્રશ્નો દ્વારા અન્ય તીર્થિકોને નિરુત્તર કરી શકે છે, તો દ્વાદશાંગ ગણિ-પિટકને (ધર્મશાસ્ત્રોને) ભણનારા તમે તો જરૂર એમ કરી શકો જ, અને તમારા આત્માને જ્ઞાનની મહાબ્યોત્તિથી તેજસ્વી બનાવી શકો; પણ એ ત્યારે જ બને, બ્યારે તમે અપ્રમત્તભાવે જ્ઞાનની આરાધના કરો.’

પ્રભુની વાણીનો મર્મ શ્રમણો સમજ્યા અને જ્ઞાન-ધ્યાનમાં વધુ દત્તચિત્ત બન્યા.

ધન્ય પ્રભુની ગુણગ્રાહકતા !

૧૯

પરિવ્રાજકનું બહુમાન

ચોમાસું પૂરું થયું હતું. ભગવાન વિચરતા વિચરતા કૃતંગલા નગરીમાં સમોસર્યા હતા. અનેક સ્ત્રી-પુરુષો ભગવાનનાં દર્શને આવ્યાં હતાં. તેમાં એક પરિવ્રાજક પણ હતો. એનું નામ સ્કંદક.

સ્કંદક કાત્યાયન ગોત્રનો અને ગર્દભાલ નામના પરિવ્રાજકનો શિષ્ય હતો. એ ભારે વિદ્વાન અને બધાં શાસ્ત્રોમાં નિપુણ હતો.

એક વાર કોઈએ સ્કંદકને લોક, જીવ, મોક્ષ, મોક્ષના જીવ અને મરણ વિષે પૂછ્યું. પોતાને સર્વ શાસ્ત્રોનો પંડિત માનતો સ્કંદક આથી મૂંઝાઈ ગયો; એનો સંતોષકારક ઉત્તર એને જડ્યો નહીં.

પણ એ સરળપરિણામી જીવ હતો. એટલે જ્ઞાની-પણાના મિથ્યા ગર્વમાં પડ્યા વગર એ પોતાની શંકાનું સમાધાન શોધવા ભગવાન પાસે આવવા નીકળ્યો.

ભગવાને એ વાત ગૌતમને કરી અને એને બહુમાન-પૂર્વક તેડી લાવવા એની સામે જવા કહ્યું.

પરિવ્રાજક સ્કંદક ભગવાન પાસે આવતા હતા ત્યારે ગુરુ ગૌતમ તેમની સામે ગયા અને એમના મનની વાત કહી સંભળાવીને એમને અચરજમાં નાખી દીધા.

છેવટે ભગવાન પાસેથી પોતાની શંકાનું સમાધાન મેળવી સ્કંદક ભગવાનના સંઘમાં દાખલ થયા.

શ્રમણોપાસકો તે દિવસે, વય અને વેશનો ભેદ ભૂલીને, જ્ઞાનીમાત્રનું બહુમાન કરવાનો ઝોધ પામ્યા.

ગુરુ ગૌતમે કરેલું પરિવ્રાજકનું બહુમાન સફળ થયું.

૨૦

ગૌતમ માફી માગે

ગુરુ ગૌતમની ભગવાન ઉપરની ભક્તિનો કોઈ પાર નહીં—બાણે કાયાની છાયા જ બેઈ લ્યો.

ભગવાનને પણ ગૌતમ ઉપર ભારે ભાવ. ગૌતમ વારેવારે પ્રશ્નો પૂછ્યા કરે, અને ભગવાન એના ઉત્તર આપ્યા કરે.

વાણિક્યત્રામના આનંદ ગૃહપતિ એક વાર ભગવાનના દર્શને ગયા. ભગવાનની વાણી સાંભળી એમનું મન અતિ પ્રસન્ન થયું. એ ખાર પ્રકારનો ગૃહસ્થધર્મ સ્વીકારીને શ્રમણોપાસક બન્યા.

આનંદની ધર્મશ્રદ્ધા ઉત્તરોત્તર વધી રહી છે અને એ આકરાં ને આકરાં વ્રત આચરતા બન્ય છે. છેવટે, કાળનાં એંધાણ પારખીને, એમણે મરણાંત અનશનનું આકરું વ્રત સ્વીકાર્યું અને સ્થિરતાપૂર્વક સમાધિમાં વખત વિતાવવા લાગ્યા.

પોતાની અંતિમ આરાધનામાં સમભાવપૂર્વક આગળ વધીને ચિત્તશુદ્ધિ કરતાં કરતાં આનંદને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું અને એ સ્વર્ગ, મૃત્યુ અને પાતાળ-ત્રણે લોકને અમુક હદ સુધી બાણવા-બેવા લાગ્યા.

એટલામાં ભગવાન વાણિક્યત્રામમાં સમોસર્યા. આનંદ શ્રાવકની અંતિમ સંલેખનાની વાત સાંભળી ગુરુ ગૌતમ એમને સાતા પૂછવા ગયા. પણ એમને આટલું મોટું અવધિજ્ઞાન ઊપજ્યાનું સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ શંકા દર્શાવી કે ગૃહસ્થને આટલું જ્ઞાન ન સંભવે; અને ખોટી વાત કહેવા માટે આનંદને માફી માગવા કહ્યું. આનંદ શ્રાવકે પોતાને એવું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયાનું દઢતાપૂર્વક કહ્યું.

ગુરુ ગૌતમે ભગવાન પાસે આવીને પોતાની શંકા પૂછી.

ભગવાનને કહ્યું : ‘ગૌતમ, આનંદની વાત સાચી છે. તેં એક જ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં શંકા કરીને એમની વિરાધના કરી, માટે તારે એમની માફી માગવી ઘટે!’

ગુરુ ગૌતમ પ્રભુની આસાને શિરે ચડાવીને આનંદ શ્રાવક પાસે ગયા અને એમણે એમની માફી માગી.
ધન્ય પ્રભુનો અદલ ઇન્સાફ !

૨૨

કોઈનો તિરસ્કાર ન કરો !

શ્રાવસ્તી નગરીમાં ભગવાનના ઘણા ઉપાસકો રહેતા. એમાં એક શંખ શ્રેઠ્ઠી પણ હતા. તે ધનવાન અને તત્વોના બાણુકાર હતા. એમની સ્ત્રીનું નામ હતું ઉત્પલા.

એક વાર ભગવાનની વાણી સાંભળી શંખ શ્રેઠ્ઠીએ અને બીજા શ્રમણોપાસકોએ પોષધનું વ્રત કરવાનું નક્કી કર્યું. પોષધ વ્રત એ રીતે થતું : એક તો ઇંટ જનને ભોજન વગેરે આપીને અને આહાર વગેરે લઈ ને; અને બીજું, પોષધશાળામાં ઉપવાસ, ધ્યાન આદિ કરીને.

શંખે પોષધ માટે ખાન-પાન તૈયાર કરવાનું કહ્યું; પરંતુ પછી એને થયું કે ખાઈ-પીને પોષધવ્રત કરવું એ ખરાખર નથી. ત્યાગ અને ધ્યાનથી જ એ તપ આરાધનું ઘટે. અને પોતાની સ્ત્રીને પૂછીને એ રીતે જ એમણે એ વ્રત સ્વીકાર્યું.

બીજા શ્રમણોપાસકોએ પણ પોષધવ્રત સ્વીકાર્યું હતું; અને ખાન-પાનનો સમય થતાં એ શંખ શ્રેઠ્ઠીની રાહ જોતા હતા. પણ વખત વીતી જવા છતાં શંખ શ્રેઠ્ઠી ન આવ્યા ત્યારે છેવટે એમણે શંખને તેડવા માણસ મોકલ્યો. પણ શંખે પોતાની વાત કહી જણાવી અને સાથે સાથે એમને તો પહેલાં નક્કી કર્યાં મુજબ ખાન-પાન સ્વીકારીને

વ્રત કરવા કહ્યું.

આથી પેલા બધા નારાજ થયા. એમને થયું : શંખે આપણને છેતર્યા !

બીજે દિવસે બધા ભગવાનનાં દર્શને ગયા ત્યારે તેઓ શંખને ઠપકો આપવા લાગ્યા અને એનો તિરસ્કાર કરવા લાગ્યા.

ભગવાને કહ્યું : ‘ આ રીતે કોઈનો તિરસ્કાર કરવો ઉચિત નથી. વળી, શંખ શ્રેષ્ઠી તો પ્રમાદના ત્યાગી અને જ્ઞાની છે. એમના ઉપર ક્રોધ કરવાથી કે એમનો તિરસ્કાર કરવાથી તો બલદુર્ગ તમારું પોતાનું જ અહિત થશે.’

શ્રમણોપાસકો સત્ય સમજ્યા અને એમણે શંખ શ્રેષ્ઠીની ક્ષમા માગી.

વનમાનવનો સ્નેહતંતુ

એક જ મગની બે કાડ.

એક જ માતા-પિતાના બે પુત્રો.

માતા-પિતા પણ કેવાં ? રાજ અને રાણી !

બેય સગા ભાઈ, પણ બન્નેનાં ભાગ્ય કેવાં જુદાં જુદાં !
એક ભાઈ રાજમહેલમાં મખમલ-મશરૂની તળાઈઓમાં
પોઢ્યો અને હીરની દોરીએ, રૂપાના પારણામાં ઝૂલ્યો; બીજો
વન-વગડામાં, પાંદડાની પથારીમાં, વનવેલીના તાંતણે ઝાડની
ડાળીએ હીંચકીને મોટો થયો !

એક હેતાળ જનેતાના અને વારી જતી ધાવમાતાનાં
મધુર હાલરડાં સાંભળી રોતો છાનો રહ્યો, સોના-રૂપાને
રમકડે રમી મોટો થયો અને એને માટે ચારેકોર ખમા-
ખમા થઈ રહી; બીજને માટે વનપંખીના મીઠા-કરવા

કિલકિલાટ એ જ હાલરડાં ! રમકડાં તો એણે ન જોયાં કે ન જાણ્યાં ! અને લાડકોડ પણ એનાથી હુમેશાં આઘા ને આઘા જ રહ્યા !

એકને હીરચીરનો કોઈ પાર નહિ; બીજને વનનાં વસ્ત્ર-વલ્કલનાં ચીર-ઝાડની છાલનાં કપડાં-નાં પણ ઠેકાણું નહીં. એકને માટે પરિચારકોનો પાર નહીં; બીજને વનના વાસી કઠોરવ્રતી તાપસોય દોહ્યાલા !

એક ભાઈ રાજ બન્યો; બીજે વનબાળ તરીકે ઊછર્યો.
વાત કંઈક આમ બની હતી :

સુખસાહ્યબીની સામગ્રીથી ભર્યું ભર્યું પોતનપુર નગર. સોમચંદ્ર ત્યાંના રાજ. ધારિણી એની રાણી. રાજ ન્યાયી અને પ્રજાવત્સલ. રાણી પતિપરાયણ અને ધર્મપ્રેમી. એમના પુત્રનું નામ પ્રસન્નચંદ્ર.

એક વખત રાજ સોમચંદ્રે અરીસામાં જોયું તો માથામાં પળિયાં દેખાયાં !

રાજ રાણીને કહે : ‘આ તો કાળદેવતાનાં એંધાણ. અત્યાર સુધી તો ભોગવિલાસમાં ડૂબી રહ્યાં, પણ હવે જાગવાનો કાળ આવી પહોંચ્યો. હજીય નહીં જાગીએ તો જીવતર આપું એજે જશે અને કરવાનું બધું રહી જશે.’

ધારિણી કહે : ‘સ્વામી, વાત તો સાચી, પણ રાજકુમાર હજી નાનો છે. થોડો વખત થોભી જઈએ તો ? કુમાર રાજકાજ સંભાળે એવડો થાય એટલે આપણે ગંગા નાહ્યાં. અને પછી એને કોઈની ઓશિયાળ નહીં.’

પણ રાજા કહે : ‘ રાણી, ચમરાજને કોણ અટકાવી શકવાનું છે ? ન માલૂમ એનો છાપો ક્યારે પડે, અને આપણે સદાને માટે જિંદગી હારી જઈએ. અરે, વિલાસને જે યૌવન ખપે છે, તો ધર્મકરણીનો સાચો સમય પણ યૌવનકાળ જ : ઈંદ્રિયોના ઘોડા ઝાલ્યા રહેતા ન હોય, મનના તરંગો આભ આભ ઊછળતા હોય અને શરીરની શક્તિ વિલાસ અને વાસનાની પૂર્તિ માટે તલપાપડ થતી હોય, ત્યારે જ એ બધાંને જે નાથી જાણે એ જ સાચો માનવી, એ જ સાચો ધર્મી, એ જ સાચો સાધક અને એ જ સાચો જોગી ! જોગ વગરનું જીવન એ તો જીવ વગરનું ખોળિયું જ ! અને આપણે તો હવે ઉંમરે પહોંચ્યાં. હવે રાહ જોવાનું કેવું ? ’

પણ રાણીનું મન હજીય માનતું ન હતું—છેવટે તો એ એક માતાનું મન હતું ને ! વિલાસ અને ભોગવાસનાનાં ઘેન તો એના અંતર ઉપરથી ક્યારનાં ઊતરી ગયાં હતાં, પણ માતૃત્વનું વાત્સલ્ય અળગું કરવું ભારે દોહાલું હતું. એ તો ગંભીર બનીને સ્વામીની વાત સાંભળી જ રહી; ન કશું ખોલી, ન ચાલી.

પણ રાજા સોમચંદ્ર આજે પાછા પડવા તૈયાર ન હતા. એમણે કહ્યું : ‘ હવે રાહ જોવી નકામી છે. ઘર આગમાં પૂરેપૂરું સપડાઈ ગયા પછી પણ માયા—મૂડીનો સંકેલો કરવા રોકાનાર કાયા અને માયા બેયને હારી બેસે છે ! રાણી, આપણો કાળ પાકી ગયો છે. આયુષ્યનું પાંદડું પીળું પડી

ગયું છે. કોણ જાણે ક્યારે પવનની આપટ લાગે અને ક્યારે એ ખરી પડે! આપણા પૂર્વજો તો યૌવનનો આરો વટાવતાં પહેલાં જ પોતાનો મારગ શોધી લેતા અને આત્માને અજવાળવાનો પુરુષાર્થ આદરતા. આપણે હવે છેક ઘડપણને આરો આવીને ઊભાં છીએ. હજીયે જો રાહ જોવા રહ્યાં તો ધર્મનો અને કર્મનો ખેચ મારગ ચૂકી જઈશું, અને ન ઘરનાં રહીશું, ન ઘાટનાં! માટે સાબદાં થઈ જાઓ અને સઘળી મોહમાયાને તણ દો! હવે તો અરણ્ય એ જ આપણો મહેલ અને તાપસ-જીવન એ જ આપણો વિલાસ! જોજો, મનને ઢીલું કરતાં!'

ધારિણીની વાચા સિવાઈ ગઈ. પુત્રવાત્સલ્યની ઊછળતી ઊર્મિઓને એણે અંતરના અતલ ઊંડાણમાં સમાવી દીધી, અને છાયા કાયાને અનુસરે એમ એ પતિના પગલે ચાલવા તૈયાર થઈ ગઈ.

પછી તો, જરાય કાળક્ષેપ કર્યા વગર, બાળ રાજકુમાર પ્રસન્નચંદ્રને રાજ્યનો ભાર સોંપીને એક દિવસ રાજ સોમચંદ્ર અને રાણી ધારિણી તાપસ બનીને વનને માર્ગે ચાલી નીકળ્યાં.

પણ ભવિતવ્યતા પણ કેવી વિચિત્ર બની!

રાજ-રાણી વનને માર્ગે ચાલી નીકળ્યાં તે પહેલાં જ રાણી ધારિણીની કુક્ષીમાં એક નવું પંખી પોતાનો માળો વસાવી ચૂક્યું હતું અને ધીમે ધીમે મોટું થઈ રહ્યું હતું! કદાચ વનના બાળ થવા સર્જાયેલા એ જીવે જ માતા-પિતાને ત્યાગી-વનવાસી થવા વનની વાટ લેવરાવી હશે!

ખરેખર, અદ્ભુત હોય છે વિશ્વનો કાર્ય-કારણનો સંબંધ !
એનો ભેદ પામવો સહેલો નથી.

સોમચંદ્ર તો પરિવ્રાજક બનીને સર્વ મોહ-માયા-
મમતા વીસરી ગયા અને તપની સાધનામાં જ લીન બની
ગયા; પણ ધારિણીને માટે તો વનમાં સંસારનાં બંધન
ચાલું રહ્યાં. અત્યારે તો કૂબમાંના જીવનું જતન એ જ એની
સાધના બની રહ્યું. પોતાના જ અંશની ઉપેક્ષા શી રીતે
થઈ શકે ?

કાળ પાક્યો અને ધારિણીએ પુત્રને જન્મ આપ્યો.
પણ માતા પોતાના નવા બાળકનાં હાલરડાં ગાવા ન રહી !
પુત્રનો જન્મ થયો અને, બાણે સોમચંદ્રના ત્યાગ-વૈરાગ્યને
વટી જવા માગતી હોય એમ, ધારિણી સર્વ માયા-મમતાને
પરહરીને સદાને માટે ચાલી ગઈ ! નવજાત બાળક તરફનો
સ્નેહતાંતુ પણ એને રોકી ન શક્યો !

રુદ્ધ કરતા શિશુને દયાળુ તાપસોએ સંભાળી લીધો
અને વૃક્ષોની છાલનાં વસ્ત્રથી-વલ્કલના ચીરથી-એની કાયાને
વીંટી દીધી.

એ જન્મ્યો તો હતો રાજની રાણીના પેટે, પણ કાળ
ફરી ગયો હતો. એનો જન્મઉત્સવ ઊજવનાર ત્યાં કોઈ
ન હતું; એનું નામકરણ કરનાર પણ ત્યાં કોઈ ન હતું;
તો પછી એને હલરાવનાર તો કોણ હોય ?

વલ્કલનાં ચીર પહેરીને ઉછરનાર બાળકને સૌ વલ્કલ-
ચીરીના નામે યોલાવવા લાગ્યાં.

*

*

*

વનના બાળ તો કંઈક જ્ઞેયા, પણ આ તો સર્વથી જુદો !

વલ્કલચીરીની ઉંમર વધતી ગઈ, તેમ એનું લોળપણ પણ વધતું ગયું.

એ હતો તો માનવબાળ અને તે પણ રાજબીજ; પણ એને કેવળ જંગલનો જ રંગ લાગ્યો હતો. એની ખોલીમાં, એના વ્યવહારમાં કે એના વર્તનમાં કયાંય સંસ્કારનાં, સુઘડતાનાં કે સમજણનાં દર્શન ન થતાં; નર્યો સંસ્કારહીન અને અખૂઝ માનવી !

એના વાળ સદા વીખરાયેલા રહેતા. જટાને સમી કરવાનું કે એને સાફ કરવાનું એને સૂઝતું જ નહીં ! નખ મોટા થઈ જતા તો પણ એને એમાં કશું અજુગતું ન લાગતું ! એનો વાસ તો હતો તાપસોના આશ્રમમાં અને તપસ્વી પિતાના સાંનિધ્યમાં, પણ માનવી તરીકેની રહેણી-કરણીનો એને જાણે સ્પર્શ સુધ્ધાં નહોતો થતો !

વનવાસી પશુ-પંખીની જેમ એ હંમેશાં વનમાં રખડયા કરતો, અને વનવગડાનાં કાચાં ફળ અને કંદથી પોતાનું પેટ ભરી લેતો. જળાશયો કે ઝરણાંઓ જ એના તૃષા છિપાવવાનાં સાધન હતાં. અને ઝૂંપડીમાં રહેવું તો એને લાગ્યે જ ગમતું.

દિન-દુનિયાનું એને કોઈ ભાન ન હતું; અરે, નર અને નારીના લેદને પણ એ પિછાનતો ન હતો !

પણ આવા જંગલમાંય ક્યારેક કોઈ અબ્બણ્યાં નર-
નારી આવી ચડતાં; અને એમને જોઈને એના અંતરમાં
કંઈક કંઈક લાગણી થઈ આવતી. પણ એ લાગણીને એ સમજ
ન શકતો. એને કંઈક કહેવાનું મન પણ થઈ આવતું; પણ
એની વાણી એની લાગણીને છતી ન કરી શકતી; બોલ-
વામાં જાણે એને મહેનત પડતી. તોય ક્યારેક થોડું બોલીને
પણ એ અંતરની ઊર્મિને વ્યક્ત કરવા મથામણ કરતો—
છેવટે તો એ માનવબાળ જ હતો ને! હૈયાના ભાવને
સાવેસાવ નામશેષ તો શી રીતે કરી શકાય ?

જાણે તાપસોના વનમાં વલ્કલચીરી એક નવતર પ્રાણી
બની ગયો હતો !

કહે છે કે, એક માનવબાળને કોઈક વરુ ઉપાડી
ગયેલું. વરુની નાની સરખી દુનિયામાં ઊછરેલું એ બાળક
માનવજીવનના સંસ્કાર અને ભાવોથી વંચિત રહી ગયું.
ન્યારે એ હાથ આવ્યું ત્યારે આદિમાં આદિ માનવીના
બાળ કરતાંય એ માનવસંસ્કારથી વધારે અબ્બણ્યું લાગ્યું !

વલ્કલચીરીની પણ કંઈક આવી જ દશા થઈ હતી.

તાપસ-પિતા સોમચંદ્ર વલ્કલચીરીને જોઈને ક્યારેક
ઊંડા વિચારમાં પડી જતા : આ બાળકનું શું થશે ? અરે રે,
આવા વન્ય સંસ્કાર એ ક્યાંથી લઈ આવ્યો ?

અને તાપસોને માટે તો વલ્કલચીરી ઉપહાસ અને
આનંદનું પાત્ર બની ગયો હતો. ન્યારે જુઓ ત્યારે એ એની
પાછળ જ પડ્યા હોય. છતાં એમનેય એની રીતભાત

એને વિચિત્ર રહેણીકરણીનાં મૂળ ન સમજતાં.

કોઈક તો મજાકમાં એમ પણ કહેતું કે આ તો આંખાની ડાળે બાવળિયું ઊગ્યું !

આવો હતો વલ્કલચીરી !

પણ એને દુનિયાની વાતોની કે પોતાના ઉપહાસની કશી અસર ન થતી; એને એની કશી ખેવના જ ન હતી.

જેમ ભૂત-પ્રેત કે મંત્ર-તાંત્રની વાત માનવીના અંતરને કામણુ કરી બંધ છે, તેમ જે કોઈ વટેમાર્ગુ એ તાપસ-આશ્રમમાં જતા તે વલ્કલચીરીની ચિત્રવિચિત્ર વાતો પોતાની સાથે લઈ જતા.

વલ્કલચીરી બાણે કોઈ અદ્ભુત વાર્તાનું અદ્ભુત પાત્ર બની ગયો !

*

*

*

બાળ રાજ પ્રસન્નચંદ્ર હવે મોટા થયા હતા અને પોતાનપુરનું રાજ્ય સારી રીતે સંભાળતા હતા.

સુખી અંતઃપુર અને ધર્મી અંતઃકરણ : રાજવીના સંસારવ્યવહારનો રથ આ બે પૈકાં ઉપર સુખપૂર્વક ચાલ્યો જતો હતો.

ક્યારેક વલ્કલચીરીની વાત વહેતી વહેતી રાજ પ્રસન્નચંદ્રના કાને પહોંચી ગઈ.

લોકો તો કેવી કેવી વાતો લાવતા હતા ! કોઈ એને જંગલી કહેતું, કોઈ જનાવર કહેતું, તો વળી કોઈ એને નરપશુ કહીને ધિરદાવતું ! સાંભળનારા હેરત પામી જતા !

અક્કલવાળા પ્રશ્ન પૂછી બેસતા : ‘આવું તે ક્યાંય દીઠું છે ? સાવ બનાવટી વાત ! માનવ તે વળી પશુ અને ખરો ? અને તેય રાજબીજ ભીડીને આવાં કૌતુક કરે અને આવાં ગાંડાં કાઢે એ કેમ કરી માની શકાય ?’

અને છતાંય વાત એવી શતમુખે આવતી કે એનો નકાર ન લાણી શકાતો.

રાજ પ્રસન્નચંદ્રના અંતરને એ બધી વાતો હુચ્ચમચાવી રહી. રાજના હૈયામાં વિમાસણ, અચરજ અને વિષાદનું ઘમ્મરવલોણું ધૂમવા લાગ્યું.

એમને થયું : મારો માજણ્યો—સગો ભાઈ ! એની આવી કરુણ હાલત ! લોકો એનો ઉપહાસ કરે ? પિતા તો સંસાર ત્યાગીને વૈરાગી બની બેઠા, એટલે એમને તો આ સ્નેહનાં બંધન ન સતાવે એ અને; પણ હું તો સંસારનો માનવી ! મોહ, માયા, મમતા અને હેતનાં બંધન, એ જ મારું જીવન ! શું હું પણ મારા નાના ભાઈની આવી અવદશાની ઉપેક્ષા કરીશ ? અને એના ઉપહાસનો ભાગીદાર બનીશ ?

અને રાજ પ્રસન્નચંદ્રનું અંતર ભાઈને માટે તલસી રહ્યું : શું ઉપાય કરું કે મારો ભાઈ મારી પાસે આવે ? ક્યારે એવો અવસર આવે કે મારો એ મેલોઘેલો અને બાજોભોજો ભાઈ મને આલિંગન આપે ?

બાણે રાજના અંતરમાં લોહીની સગાઈના પડઘા ગાજતા હતા.

રાજાએ વિચાર્યું : આ કામ તો બળતું નહીં પણ કળતું. બળબળથી કરવા જતાં તો વાત વણુસી જાય !

અને એમણે પોતાના રાજ્યની નિપુણ વેશ્યાઓને બોલાવીને કહ્યું : ‘ દુનિયા તમને અશક્યને શક્ય કરનારી અને ધાર્યું નિશાન પાડનારી કહે છે. આજે મને તમારો ખપ પડ્યો છે. મારું એક કાર્ય કરી આપીને તમારે તમારી એ કળાને સાચી પાડવાની છે, અને તમારી શક્તિની પરીક્ષા આપવાની છે.’

ગણિકાસંઘની મુખ્ય ગણિકાએ હાથ જોડી કહ્યું : ‘ અમારાં ધનભાગ્ય, મહારાજ, કે અમને આજે આવો અવસર મળ્યો અને આપે અમારી યાદ ફરમાવી ! ફરમાવો મહારાજ, શી આજ્ઞા છે ?’

રાજા પ્રસન્નચંદ્રે કહ્યું : ‘ તાપસ-આશ્રમના જંગલમાં મારો નાનો ભાઈ વસે છે. લોકો કહે છે કે એ નર્યા હરાયા ઢોર કે જંગલના રોજ જેવો છે ! કેવળ માનવનો દેહ મળ્યો છે એટલું જ ! નર્યા જંગલી ! આવી આવી વાતો સાંભળીને મારું અંતર વલોવાઈ જાય છે, મારું માથું શરમથી ઝૂકી જાય છે અને મારો આત્મા દુઃખી દુઃખી થઈ જાય છે. લોક તો કહે છે, એ નર ને નારીના લેહને પણ પારખી શકતો નથી. લોકને મોઢે કોણ હાથ દઈ શકે ? કૂવાને મોઢે તે કંઈ ગળણું ખાંધી શકાય ? જેને જેમ કાંવે તેમ વધારી વધારીને વાતો કરે છે. આવા મારા ભાઈને તમારે યુક્તિ અજમાવીને અહીં લઈ આવવાનો

છે. મારું આટલું કામ કરશો તો તમને મોંમાગ્યાં ઇનામ મળશે.’

વેશ્યાઓને મન તો આ રમતવાત હતી. લલલલા ભૂપતિ કે જોગી-જોગાંદર પણ જેની આગળ રાંક બની બચ, એને માટે આવો લલો-લોળો-અખૂઝ માનવ કોણ માત્ર !

અને વેશ્યાઓને સંઘ તાપસોને વેશ સજીને જંગલ તરફ ચાલી નીકળ્યો. સાથે એ મેવા-મીઠાઈની સામગ્રી લેતો ગયો—બાણે કામદેવનો સંઘ કે માનવબાળના મોહશિકારે નીકળ્યો હતો !

તાપસોના વનમાં એમણે જોયું કે સામેથી એક આવરો ઋષિપુત્ર આવી રહ્યો છે. એનાં હાથમાં ક્ષુણ અને કંદમૂળ ભર્યાં છે.

વેશ્યાઓ સમજી ગઈ કે આ જ રાજા પ્રસન્નચંદ્રનો ભાઈ ! અને તેઓ એની વધારે નજીક ગઈ.

વડકલચીરી તો તાપસોના જેવો વેશ ધારણ કરનારો આ અજબ માનવીઓને જોઈ જ રહ્યો. આવાં માનવી એણે પહેલાં કદી જોયાં જ ન હતાં. એના વિસ્મયને બાણે વાચા આવી. એણે કહ્યું : ‘અહો તાપસો ! તમે ક્યાંથી આવ્યા ? તમારો દેશ કયો ? તમારો આશ્રમ કયો ? તમે ક્યાં જઈ રહ્યા છો ?’

વેશ્યાઓને તો ભાવતું મળી ગયું. એમણે કહ્યું : ‘મુનિકુમાર ! અમે પણ વીતરાગ માર્ગના યતિ છીએ અને

પોતાનુ નામના આશ્રમમાં વસીએ છીએ, અને તમારી ભક્તિ કરવા અહીં આવ્યાં છીએ. ધર્મશાસ્ત્રોએ સાચું કહ્યું છે કે ભક્તિ વગર મોક્ષ નથી !’

વલ્કલચીરીને પણ જાણે આ નવાં માનવી ભાવી ગયાં. એણે કહ્યું : ‘હું આ ક્ષણ લાવ્યો છું તે તમે આરોગો. હું ખીબ્બં લઈ આવીશ.’

મુખ્ય વેશ્યાએ લાગ જોઈને કહ્યું : ‘આવાં નઠોર અને નીરસ ક્ષણ તે કોણ ખાય? અમે તો ઉત્તમ ક્ષણના જન્મનારા છીએ! જુઓ અમારું આ ક્ષણ!’

અને એણે મીઠા-મધુરા અને માદક સુગંધથી ભરેલા સિંહકેસરિયા મોદક વલ્કલચીરીની સામે ધર્યાં.

વલ્કલચીરીને તો કયાં વિચાર કરવાનો હતો? એ તો મોદકને આરોગવા લાગી ગયો.

અને મોદક ખાઈને તો જાણે એ પરવશ બની ગયો. વેશ્યાઓની યુક્તિ ધીમે ધીમે કામણુ કરવા લાગી. વલ્કલચીરીના હૃદયકમળની પાંખડીઓ એ યુક્તિના સૂરજે જાણે ઉઘાડવા માંડી.

વેશ્યાઓનો મૃદુ અંગસ્પર્શ વલ્કલચીરીને કંઈક નવો જ અનુભવ કરાવી રહ્યો.

એણે પૂછ્યું : ‘તમારાં અંગ આવાં સુકોમળ કેવી રીતે થયાં?’

પણ વેશ્યાએ એ સવાલનો કંઈ જવાબ ન આપ્યો; એણે તો હજી પણ ચૂપ રહેવામાં જ સાર જોયો.

પછી વેશ્યાના માદક અને મૃદુ ઉરપ્રદેશને સ્પર્શીને વલ્કલચીરીએ પૂછ્યું : ‘હે તાપસો ! તમારા હૃદય ઉપર આવાં બે ઉન્નત કૃષ્ણો ક્યાંથી આવ્યાં ?’

વેશ્યાએથી હસ્યા વગર ન રહેવાયું : કેવો મૂઠ ! સાવ અબૂઝ ! નર્યો પશુ જ !

અવસર પારખીને એક વેશ્યાએ કહ્યું : ‘આ બધો અમારા આ અદ્ભુત કૃષ્ણો જ પ્રભાવ. તમે પણ એ રોજ ખાઓ અને અમારા જેવા બની જાઓ ! અમારા આશ્રમમાં તો એના ઢગના ઢગ ભર્યા છે ! બળ્યું આવા વેરાન જંગલમાં વસવાથી અને સર્યું આવાં રસહીન કૃષ્ણ-કંદ ખાવાથી ! મુનિકુમાર, ચાલો અમારા આશ્રમમાં !’

વલ્કલચીરી બરાબર વશ થઈ ગયો હતો. આવી લાગણી અને આવી મમતા એણે જન્મ ધરીને કદી અનુભવી ન હતી.

વેશ્યાએને લાગ્યું કે આપણું કામ ક્ષેત્રે થયું.

વલ્કલચીરીમાં જાણે ધીમે ધીમે કળિયુગ પ્રગટવા માંડ્યો. એણે વિનવણીભર્યા સ્વરે કહ્યું : ‘ભલા તાપસો ! તમે જરા અહીં થાલો ! હું આ ઉપકરણો સંતાડીને હુમણું જ છાનોમાનો અહીં આવું છું. મારે તમારી સાથે તમારા આશ્રમમાં આવવું છે.’

વલ્કલચીરી ગયો અને વેશ્યાઓ રાહ જોતી ઊભી.

એટલામાં એમણે સામેથી રાજર્ષિ^૧ સોમચંદ્રને આવતા જોયા એટલે એ બધી ત્યાંથી પલાયન કરી ગઈ! તાપસના તપનો તાપ એ જીરવી ન શકી, અને એમનાં આદર્યાં અધૂરાં રહી ગયાં !

આ તરફ વલ્કલચીરી આવીને જુએ તો પેલા તાપસો (વેશ્યાઓ) ત્યાં ન મળે. એ તો મૂંઝાઈ ગયો અને મંડયો પોતાને સૂઝી તે દિશામાં ચાલવા !

હવે એને પિતાનો તાપસ-આશ્રમ અકારો થઈ પડ્યો હતો ! એતું મન તો પેલા મીઠા-મધુરા મોહકવાળા આશ્રમ માટે તલસી રહ્યું હતું.

ચાલતાં ચાલતાં એને એક રથવાળો મળ્યો. વલ્કલચીરીએ રથવાળાને બે હાથ જોડ્યા. રથવાળાએ એને પૂછ્યું : ‘ઋષિકુમાર, તું કયાં જાય છે ?’

‘મારે પોતાન આશ્રમમાં જવું છે.’ વલ્કલચીરીએ કહ્યું.

‘મારે પણ ત્યાં જ જવું છે.’ કહીને રથવાળાએ વલ્કલચીરીને રથમાં બેસાડી દીધો. પોતાનપુરને પોતાન-આશ્રમ કહેનાર ઋષિપુત્ર એને ભલો-ભોળો લાગ્યો.

રથમાં એક સ્ત્રીને જોઈને વલ્કલચીરીએ કહ્યું : ‘તાત ! તમને વંદન કરું છું.’

પતિ-પત્ની સમન્વયાં કે દુનિયાદારીથી સાવ અખૂણ એવો કોઈ ઋષિપુત્ર લાગે છે !

એટલામાં પોતાનપુરતું બબ્બર આવ્યું એટલે વલ્કલ-ચીરીને ત્યાં મૂકીને રથવાળો પોતાના ઘર તરફ વળ્યો.

વલ્કલચીરી તો બબ્બરમાં બહાવરો બનીને ચારેકોર ચકળવકળ બોચા કરે છે અને દુકાનોમાં પુરુષોને અને ઘરોમાં સ્ત્રીઓને બોધને ‘તાત ! બ્રાત ! તમને સૌને પ્રણામ !’ એમ કહેતો ફરે છે.

એટલામાં એક વેશ્યાને બોધને એ બોલી બહ્યો, ‘તાત ! તમને નમસ્કાર કરું છું.’

વેશ્યા એના સશક્ત શરીર અને લોળા ચહિરાને બોધ રહી. એને થયું : મેં તો કાયાતું હાટ માંડીને મારી જિંદગી બરબાદ કરી; પણ હવે મારી સુકોમળ પુત્રી એ પાપમાંથી બગરી બચ તો સારું ! હોંશિયાર, પૈસાદાર અને શક્તિશાળી પુરુષો તો સ્ત્રીને માટે કેવળ મિક્કી ધૂરીની જ ગરજ સારે છે ! એ તો ગરજના જ સગા ! કામ પત્યું કે મેં ફેરવી લે એવા ! એટલે સચું એવા ચાલાક અને શ્રીમાન પુરુષોથી ! જે મારી પુત્રીને આવો ભલો-ભોળો વર મળે તો એની જિંદગી સુખી થઈ બચ.

અને એ વેશ્યાએ વલ્કલચીરીને પોતાને ત્યાં આવવા આમંત્રણ આપ્યું. વલ્કલચીરીને તો દોડતાને ઢાળ મળ્યા જેવું કે ભૂખ્યાને ઘેબર મળ્યા જેવું થયું.

માર્ગભૂલ્યો લોળો મુસાફર વેશ્યાની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો—બાણે એનો દાસ જ ન હોય !

વેશ્યાએ વિચાર્યું કે અવસર આવી મળ્યો છે તો વખત

વિતાવવો નકામો છે. ન માલૂમ ક્યારે શું થાય, અને મુલતવી રાખવાનાં માઠાં ફળ જેવું બને! એટલે એણે તો ઘડિયાં લમ લીધાં અને વલ્કલચીરીને પોતાની પુત્રી પરણાવી દીધી !

તાપસોની કઠોર દુનિયામાં વસનારો વલ્કલચીરી સુવાળા ઘર-સંસારનો રહેવાસી બની ગયો !

વાહ રે ભાગ્યવિધાતા !

*

બિચારો વેશ્યાઓનો સંઘ !

એ ગયો તો હતો વલ્કલચીરીને પોતાનપુરના રાજ-મહેલમાં તેડી લાવવા; પણ રમત જેવું માનેલું કામ અધૂરું રહી ગયું ! તાપસ સોમચંદ્રનાં દર્શન એ જીરવી ન શક્યો, અને વીલે મેંએ રાજ પ્રસન્નચંદ્રની પાસે આવી પહોંચ્યો. એની ભોંઠપનો કોઈ પાર ન હતો.

સંઘની નાયક વેશ્યાએ બધી વાત માંડીને કહી, અને છેવટે બાણે પોતાની પત બળવતી હોય એમ બોલી : 'પણ મહારાજ, અમે આપના લઘુ બંધુને પોતાન આશ્રમના નામે મેવા-મીઠાઈનો એવો સ્વાદ લગાડ્યો છે, અને કાયાને સુવાળી અને રૂપાળી બનાવવાની એવી માયા લગાવી છે કે આજે નહીં તો કાલે પણ એ આ નગરમાં આવ્યા વગર રહેવાનો નથી ! એક વાર મધના સ્વાદના મોહમાં ફસાયેલો ભમરો ફરી કમળ ઉપર આવ્યા વગર રહે જ નહીં—ભલે ને પછી એ એમાં કેદ પકડાઈ બચ !'

પણ વેશ્યાની આશાભરી વાણી રાજના વિષાદને દૂર ન કરી શકી.

રાજ પ્રસન્નચંદ્રને થયું : આ તો મેં બહુ ખોટું કામ કર્યું ! મારા ભાઈને મેં પિતા પાસેથી અળગો કર્યો અને મારી પાસે પણ હું એને ન લાવી શક્યો ! મારા એ ભલા-ભોળા ભાઈને મેં ન રહેવા દીધો ઘરનો કે ન રહેવા દીધો ઘાટનો; ન રહેવા દીધો ત્યાગી કે ન રહેવા દીધો સંસારી ! કળજુગની વાસનામાત્રથી અળગો એવો એ ભદ્રિક જીવ ન માલૂમ એકલો ક્યાં ક્યાં આથડશે, અને કેવાં કેવાં કષ્ટ ભોગવશે ! રાજવીનું અંતર પશ્ચાત્તાપની પીડા અનુભવી રહ્યું.

રાજએ અધિકારીઓને અને કર્મચારીઓને વલ્કલચીરીની શોધની આજ્ઞા કરી.

કર્મચારીઓ વલ્કલચીરીની શોધમાં લાગી ગયા.

એટલામાં એક કર્મચારીએ એક વેશ્યાને ત્યાં કેઈ જંગલી જેવા માણસની સાથે એની પુત્રીના લગ્નનો ઉત્સવ ઊજવાયાની વાત કરી.

તરત જ તપાસ કરવામાં આવી. સમાચાર મળ્યા કે એ લગ્ન વલ્કલચીરીનાં જ હતાં.

વેશ્યાસંઘની વડી વેશ્યાની વાત છેવટે સાચી પડી.

પણ રાજ તો વળી વિમાસણમાં પડ્યો : ક્યાં તપો-ભૂમિમાં તપશ્ચરણ કરતો મારો ભાઈ ! અને ક્યાં વેશ્યા-કુળની કન્યાને પરણેલો મારો ભાઈ ! હવે આનું શું કરવું ?

અને તપસ્વી તાતને હું કેવી રીતે મોહું ખતાવી શકીશ, અને શું ઉત્તર આપીશ? મેં ભારે અનર્થ કર્યો !

પણ થવાનું થઈ ચૂક્યું હતું.

શાણા મંત્રીએ રાજાજીને શિખામણ આપી : ‘ હવે જેટલું બાકી રહ્યું છે એને જ સુધારી લ્યો ! સર્વનાશમાંથી અને તેટલું બચાવી લેવું એ જ શાણા માણસનું કામ છે. અને વળી કન્યારત્ન તો હુમેશાં શુદ્ધ જ ગણાય; અને તેથી એ ગમે ત્યાંથી પણ ગ્રાહ્ય જ લેખાય. નહીં તો ભાઈ જેવા ભાઈને ખોઈ બેસશો અને એના અકલ્યાણના નિમિત્ત બનશો. ’

મંત્રીની વાત રાજાજીના મનમાં વસી ગઈ અને તરત જ વલ્કલચીરીને એની પત્ની સહિત ઉત્સવ સાથે મહેલમાં તેડી લાવવામાં આવ્યો.

વલ્કલચીરીની પત્ની તો કાઠવમાંથી પ્રગટતા કમળ જેવી હતી; જેવી રૂપવતી એવી જ ગુણવતી. એ ભદ્ર નારી વલ્કલચીરીના હૈયામાં વસી ગઈ.

વલ્કલચીરી વનનો માનવી મટીને રાજપ્રાસાદમાં જાતભાતના ભોગવિલાસ ભોગવવા લાગ્યો.

*

*

*

કુહરતની મોટી મહેર થઈ.

રાજા પ્રસન્નચંદ્રના ઘેર પારણામાં પા પા પગલ્લી પાડનારો પુત્ર જૂલવા લાગ્યો.

પ્રબળે રાજ્યના વારસના જન્મનો ઉત્સવ ઊજવ્યો.

દેવકુમાર જેવો રૂપાળો પુત્ર સૌના હેતુનું પાત્ર બની ગયો. પિતા પ્રસન્નચંદ્ર એને ઘડીવાર વીસરતા નથી; કાકા વલ્કલચીરીને તો એ ગોઠિયો જ બની ગયો છે. ખેયને એકબીજા વગર સૂતું સૂતું લાગે છે. અને એ રીતે દિવસો સુખ-ચેત અને આનંદમાં ચાલ્યા બંધ છે.

એક દિવસની વાત છે. બન્ને ભાઈ બેઠા બેઠા વાતે વળગ્યા છે. ભૂતકાળના કંઈ કંઈ પ્રસંગો યાદ આવી રહ્યા છે. કિશોર કુમાર કિલકિલાટ કરતો આમથી તેમ દોડી રહ્યો છે. ઘડીમાં એ પિતાનાં વસ્ત્રોને ધૂલીધૂસર (મેલાં) કરે છે, તો ઘડીકમાં કાકાના ખોળાને ખૂંદી નાખે છે.

વલ્કલચીરી વિચારે છે : કેવો કુમાર ! સૌને કેવો આનંદ આપી રહ્યો છે ! અને પળવારમાં એ પોતાના ચિત્ર-વિચિત્ર ભૂતકાળનાં સ્મરણોમાં ઊતરી પડે છે અને એના મુખ ઉપર વિષાદની છાયા ઢળી પડે છે.

એને થાય છે : ક્યારેક હું પણ આવો જ બાળક હતો ને ! પણ કેવો હતભાગી ! ગર્ભમાં આવ્યો અને માતા-પિતાને મહેલવાસી મટાડીને વનવાસી બનાવ્યાં ! જન્મીને આ દુનિયામાં આવ્યો અને માતાને ભરખી ગયો ! વૃદ્ધ પિતાની સેવા કરવા લાયક થયો અને પિતાને તજીને મહેલ અને માતુનીના મોહમાં ફસાયો ! અને બાર-બાર વર્ષ લગી દિન અને દુનિયાને ભૂલી બેઠો ! ક્યાં ગયું મારું તપ ? ક્યાં ગયો મારો સંયમ ? અને ક્યાં ગયો

મારો વનનો વહાલો વાસ ? ખરેખર, હું ભાન ભૂલ્યો !
ધિક્કાર હજી મને, માત-પિતાના પીડક કુપુત્રને, સ્વધર્મના
દ્રોહી આત્માને !

અને વનના માનવીને પોતાનું વન સાંભરી આવ્યું,
પોતાના વૃદ્ધ પિતા સાંભરી આવ્યા, પોતાનાં વલ્કલનાં ચીર
સાંભળી આવ્યાં ! એના અંતરમાં પિતૃવાત્સલ્યના સ્નેહ-
તંતુઓ ઊગી નીકળ્યાં અને એનું મન સંસારની માયા-
મમતા તણને વનનો મારગ લેવા તલસી રહ્યું.

એક કાળે જેને વન અકારું થઈ પડ્યું હતું એને
આજે મહેલ અકારો થઈ પડ્યો !

માનુનીનો મોહ વલ્કલચીરીના એ સ્નેહતંતુને ન તોડી
શક્યો ! ભાઈ-ભાભીનાં હેત એને જતો ન અટકાવી શક્યાં.
રાજમહેલના સુખભોગ એના મારગની આડે ન આવી શક્યા.

અને એ જ ઘડીએ રાજપ્રાસાદોનો વાસી વલ્કલચીરી
ફરી પાછો વનનો વાસી બનવા ચાલી નીકળ્યો.

રાજ પ્રસન્નચંદ્રને પણ એ સ્નેહતંતુઓ કામણુ કરી
ગયા. ભાઈના પગલે પગલે એ પણ વનની વાટે ચાલી નીકળ્યો.

એક જ મગની બે ફાડ તે દિવસે ફરી પાછી એકરૂપ
બની ગઈ !

જેનારા સૌ એમની ચરણવંદના કરી રહ્યા !

ધન્ય રે વનના માનવ ! ધન્ય તારો નિર્મળ સ્નેહ !

લોકભાષાનો જય

ગૌડ નામનો દેશ. જૂના વખતના યંગાળનો એક ભાગ. મંત્ર-તંત્ર, દોરા-ધાગા અને કામણુ-દૂમણુની જાણે જન્મભૂમિ.

ત્યાં કોશલા નામે નાનું સરખું ગામ. એ ગામમાં એક પ્રાહ્મણુ રહે; મુકુંદ એનું નામ.

પ્રાહ્મણુ તો સરસ્વતીનો પુત્ર લેખાય; એના ઉપર તો માતા સરસ્વતીના ચારે હાથ હોય. બધી વિદ્યાઓ જાણે એના કોઠામાં વસે.

પણ જન્મે પ્રાહ્મણુ હોવા છતાં મુકુંદને તો જાણે સરસ્વતી માતા ભૂલી જ ગયાં હતાં! ભણવા-ગણવાનું નામ નહીં. એને અને વિદ્યાને જાણે સો ગાઉનુ છેટું! એને જોઈને તો કોઈને એમ જ લાગે કે આ પ્રાહ્મણુપુત્ર જ નહીં—એવો સાવ ઠોઠ!

છતાં એની જ્ઞાતિ તો સરસ્વતી-પુત્રોની. અને સરસ્વતી-પુત્ર પાસે તો લક્ષ્મી ઢૂકે પણ શા માટે ? લક્ષ્મી અને સરસ્વતીને તો જૂના કાળનું આડવેર !

બિચારા મુકુંદ પાસે તો ન મળે વિદ્યા કે ન મળે ધન. એ તો જેમ તેમ મહેનત કરીને દહાડા કાઢે અને આળસમાં, ન્યાં ત્યાં ફરવામાં અને ગામગાપાટા હાંકવામાં પોતાનો વખત વિતાવે.

એક દિવસ ગામમાં એક મોટા આચાર્ય આવ્યા. સ્કંદિલાચાર્ય એમનું નામ. જૈન ધર્મના એ મહાન ધર્માચાર્ય. જેવા જ્ઞાની એવા ધર્મી. અને એમની વાણી તો એવી મધુર કે સાંભળતાં જ અંતરમાં ઊતરી જાય, અને આત્માને જગાડી દે.

પ્રાહ્મણ મુકુંદે એ વાણી સાંભળી અને એનાં અંતરનાં દ્વાર ઊઘડી ગયાં.

એને થયું : આ જિંદગીમાં ન વિદ્યા મળી, ન ધન; અને ઉંમર તો કંઈ થોડી રાહ જુએ છે ? આમ ને આમ ક્યાંક આખી જિંદગી હારી જવાનો વખત ન આવે ! તો પછી ધર્મને માગે મારા આત્માનો ઉદ્ધાર કાં ન કરી લઉં ? જ્ઞાન અને ચારિત્રની ખાણ જેવા આવા ગુરુ તો શોધ્યા પણ ન મળે !

અને મુકુંદે ઘરખાર તણને આચાર્યની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી.

મુનિ મુકુંદે જોયું કે પોતાની સાથેના બધા શ્રમણો અનેક વિદ્યાઓના જાણકાર છે, અને રાત-દિવસ ભણવામાં

લાગ્યા રહે છે. એટલે એમને થયું : હું પણ વિદ્વાન કેમ ન બની શકું ? મહેનત કરીશ તો જરૂર ફળ મળશે.

અને મુનિ મુકુંદ ભણવામાં લાગી ગયા.

એ બેઠને બીજા મુનિઓ તો એમનો ઉપહાસ કરવા લાગ્યા : આવી મોટી ઉંમરે તે જ્ઞાન ક્યાંથી મળવાનું છે ? આ તો ભાઈ, પાકે ઘડે કાંઠા ચડાવવાનો પ્રયોગ ચાલી રહ્યો છે !

પણ મુનિ મુકુંદને એવી મશ્કરીની કશી પરવા ન હતી. એ તો રાતના વખતે, બ્યારે બધા સૂવાની ચિંતામાં પડતા ત્યારે, એકાંતમાં બેસીને ખૂબ ઊંચે સાદે શાસ્ત્રોના પાઠ યાદ કરવા લાગ્યા. એમના સાદના પડઘા શાંત રાત્રિમાં ફર ફર સુધી પહોંચી જતા.

થોડાક દિવસ તો કોઈ કાંઈ ન બોલ્યું, પણ પછી બીજા મુનિઓએ ઊંઘમાં ખલેલ પડવાની ફરિયાદ કરી : રોજ રોજ તે આ ઉપાધિ કેમ સહેવાય ?

એક દિવસ ગુરુએ શિષ્યામણુ આપી : ‘ મુનિ ! રાતના વખતે નેર નેરથી બોલીને કોઈની ઊંઘ બગાડીએ એ ઉચિત ન કહેવાય. વળી, કોઈ હિંસક જીવ બની જાય તો વિના કારણ અનર્થ થાય. માટે રાત્રે શાંત ચિત્તે મનમાં ભગવાનના નામનું સ્મરણ કરજો ! ’

પણ મુનિ મુકુંદને તો વિદ્વાન થવાની અજબ તાલાવેલી લાગી હતી. એટલે એ તો રાતના બદલે દિવસે નેર

નેરથી બોલીને પોતાનો પાઠ ચાદ કરવા લાગ્યા. પણ ત્યાં તો પેલા મુનિઓએ ફરી ફરિયાદ કરી : ‘આ તે કેવો ઘોંઘાટ—કાન ફેાડી નાખે એવો!’

અને એક જણે તો કટાક્ષ કરતાં એમ પણ કહ્યું : ‘મુકુંદ મુનિ તો મોટા વિદ્વાન બનવાના છે! એવા મોટા વિદ્વાન કે કોઈનાથી પાછા ન પડે! અને જોને ને, થોડા વખતમાં તો એ એવા જબરા પંડિત થઈ જશે કે પોતાની પંડિતાઈના જોરે સાંગેલા ઉપર ફૂલ ઉગાડશે!’

આ શબ્દો મુકુંદ મુનિના કાને પડ્યા અને એમના અંતરને જબરો આઘાત લાગ્યો, પણ એ કંઈ ન બોલ્યા. હવે તો એ બોલી બગાડવા કરતાં કરી બતાવવામાં જ માનતા હતા.

એ તો દિવસ અને રાત માતા શારદાની ઉપાસનામાં લાગી ગયા. એ ઉપાસના પણ કેવી ? જાણે તલવારની ધાર ઉપર ચાલવાનું હોય એવી—સદા જગતા ને જગતા !

એ ઉપાસનાએ માતા સરસ્વતીનું હૈયું પિગળાવી દીધું; અને એ માતાએ પોતાના આ ભુલાયેલા પુત્રને હૈયાસરસો ચાંપી દીધો, અને વરદાન આપ્યું : ‘વત્સ! તું સર્વ વિદ્યાઓમાં પારંગત થઈશ ! તારી વાદવિવાદ કરવાની કળાને કોઈ પહોંચી નહીં શકે. તું મહાવાદી—મોટો વાદવિવાદ કરનારો—બનીને સદા વિજયી થઈશ ! વિદ્યામાં અને વાદમાં તને કોઈ પાછો પાડી નહીં શકે.’

અને એક દિવસ એવો આવ્યો કે જોનારા જોઈ રહ્યા

અને હસનારા લોઠા પડયા : સાચે જ, બુદ્ધિની જડતાના સાંબેલા ઉપર સાચી પંડિતાઈનાં સુંદર અને સુગંધી ફૂલ મુકુંદ મુનિએ ઉગાડી બતાવ્યાં હતાં !

આમ, પોતાના પુરુષાર્થ અને અવિરત સરસ્વતી-ઉપાસનના બળે, ઠોઠ નિશાળિયા જેવા મુનિ મુકુંદ મોટા પંડિત બની ગયા. પછી તો એમણે વાદમાં મોટા મોટા વાદીઓને એવા હરાવ્યા, કે પછી કોઈ વાદી એમની સામે થવાની હિંમત જ ન કરતા.

જૈન સંઘે એમને વૃદ્ધવાદી કહીને ધિરદાવ્યા.

સ્કંદિલાચાર્યે સંઘ અને ધર્મની રક્ષાનો ભાર બીજા મુનિઓના બદલે વૃદ્ધવાદીને સોંપીને એમને સાધુસંઘના વડા બનાવ્યા.

*

*

*

મહિમાવંતો માલવ દેશ.

અલખેલી ઉજ્જૈની નગરી. વિદ્યા, ધન અને ધર્મની જાણે ખાણ.

મહાપરાક્રમી રાજા વિક્રમનું ત્યાં રાજ ચાલે. પર-દુઃખભંજન એમનું ધિરુદ્ધ, દુખિયાનું દુઃખ દૂર કરવાનું એમનું વ્રત. અને એમના દાનનો મહિમા તો છ ખંડ ધરતીમાં ગવાતો. એમની વિદ્યા તરફની પ્રીતિ પણ એટલી જ વખણાતી. વિદ્વાનોનો તો એ હમેશાં ખૂબ ખૂબ આદર-સત્કાર કરતા.

એ નગરીમાં દેવર્ષિ નામે એક બ્રાહ્મણ રહે. એની

સ્ત્રીનું નામ દેવશ્રી. અને એમના પુત્રનું નામ સિદ્ધસેન.

સિદ્ધસેન તો બાણે સાક્ષાત સરસ્વતીનો જ અવતાર. બધી વિદ્યા એના હોઠે, અને બધાં શાસ્ત્રો એના કોઠે. કોઈ વિદ્યામાં એ અધૂરા નહીં, કોઈ શાસ્ત્રમાં બાણ નહીં. અને વાદ કરવામાં તો પંડિત સિદ્ધસેન એવા પાવરધા કે ભલભલા વાદીઓ પણ એમનાથી હારી જાય ! અને જે કોઈ વાદીનું નામ પંડિત સિદ્ધસેન સાંભળે એ વાદીની પાસે સામે પગલે જઈને એને શાસ્ત્રાર્થમાં હરાવે ત્યારે જ એમને જંપ વળે.

સિદ્ધસેનને પોતાની વિદ્યાનો ભારે ગર્વ. એ તો એમ જ માને કે આખી દુનિયામાં વિદ્યામાં મારાથી ચડિયાતો બીજો કોણ હોઈ શકે ?

અને એમની પ્રતિજ્ઞા પણ એવી જ મોટી હતી, કે જે કોઈ મને વાદમાં હરાવે એનો હું શિષ્ય બનીને રહું !

એક વાર પંડિત સિદ્ધસેને વૃદ્ધવાદીસૂરિનું નામ સાંભળ્યું. વાત કરનારે એમની વિદ્વત્તા અને વાદપટુતાનાં એવાં વખાણ કર્યાં, એવાં વખાણ કર્યાં કે એ સાંભળીને સિદ્ધસેન પંડિત સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

એમને થયું : મારા જેવો સૂર્ય જેવો તેજસ્વી મોટો પંડિત બેઠો છે, ત્યાં વળી બધોત (આગિયા) જેવા વૃદ્ધવાદીની આ પ્રશંસા કેવી ! મારી આગળ એનું તે શું ગજું !

અને સિદ્ધસેનના મનમાં ચટપટી લાગી ગઈ કે ક્યારે એ વૃદ્ધવાદીને મળું અને ક્યારે એને હરાવીને વાદી તરીકેના

એના ગર્વનું ખંડન કરું !

પંડિત સિદ્ધસેન તો આચાર્ય વૃદ્ધવાદીની શોધ કરવા લાગ્યા. અત્યારે એમના મનમાં આવા મહાન વાદીને હરાવવાની અને મોટી કીર્તિ મેળવવાની જ તાલાવેલી લાગી હતી; એ સિવાય એમને બીજો વિચાર જ આવતો નહીં.

તપાસ કરતાં સમાચાર મળ્યા કે વૃદ્ધવાદીસૂરિ ભરુચ તરફ ગયા છે. પંડિત સિદ્ધસેનને તો જ્ઞેષ્ઠનું મળી ગયું. તરત જ એ પાલખીમાં બેસીને ભરુચ તરફ રવાના થયા અને થોડા જ દિવસમાં ભરુચ પહોંચી ગયા. પણ ભરુચના ધર્માગારમાં તપાસ કરી તો ખબર મળ્યા કે વૃદ્ધવાદીસૂરિ એક દિવસ પહેલાં જ ત્યાંથી વિહાર કરીને બીજે ચાલ્યા ગયા હતા.

પણ સિદ્ધસેન એમ પાછા પડે એવા ન હતા. એમણે તો જાણે વૃદ્ધવાદીને પીછો પકડ્યો હતો ! તરત જ એ વૃદ્ધવાદી જે તરફ ગયા હતા એ માર્ગે પાલખીમાં આગળ વધ્યા.

જતાં જતાં વચમાં વગડો આવ્યો. નજીકમાં કોઈ ગામ કે વસતી ન મળે; સાવ વેરાન જંગલ. થોડાંક ઢારઢાંખર એટલામાં ચરે અને માત્ર કોઈ કોઈ ગોવાળિયાની હાકલ કે વાંસળીનો અવાજ કાને પડે !

એવા જંગલમાં સિદ્ધસેને જ્ઞેયું કે એક શ્રમણ પોતાના માર્ગે સાવધાનીપૂર્વક ચાલ્યા જાય છે.

સિદ્ધસેનને ખાતરી થઈ કે આ જ વૃદ્ધવાદીસૂરિ હોવા જ્ઞેષ્ઠએ. અને એ પાલખીમાંથી નીચે ઊતરી ગયા.

પછી એ શ્રમણની પાસે જઈને સિદ્ધસેન પંડિતે પૂછ્યું : ‘ મારે વૃદ્ધવાદીસૂરિને મળવું છે, અને એમની સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરીને એમને હરાવવા છે. શું આપ પોતે જ એ વૃદ્ધવાદી છો ? ’

આચાર્યે માથું હલાવીને હા કહી.

સિદ્ધસેને કહ્યું : ‘ તો મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરવા તૈયાર થઈ જવ ! મારે આજે તમારું જ્ઞાનીપણું અને વાદીપણું માપી લેવું છે. જોઈ તો ખરો કે તમે મારી સામે કેવાકેટકી શકો છો ! ’

સિદ્ધસેનના અંતરમાં ગર્વ સમાતો ન હતો; પણ વૃદ્ધવાદી કથું ન બોલ્યા; એ તો માત્ર શાંત ચિત્તે એમની વાત સાંભળી રહ્યા.

સિદ્ધસેનથી રહું જતું ન હતું. એમણે છાતી કુલાવીને કહ્યું : ‘ હું હયાત છું ત્યાં સુધી પોતાની જાતને વાદી કહેવરાવે એવો બીજા કોણ આ ધરતી ઉપર છે, એ મારે જોવું છે. એક પૃથ્વીમાં બે સૂરજ અને એક મ્યાનમાં બે તલવારો હોય તો આ ધરતી ઉપર બે વાદી રહી શકે ! કાં તમે નહીં અને કાં હું નહીં ! અને તમે હારો તો તમારે તમારું વાદીપણું આજથી તજ દેવું; અને હું હારું તો અત્યારની ઘડીથી જ હું તમારો શિષ્ય બની જાઉં : આપણા શાસ્ત્રાર્થની આ શરત અને આ મારી પ્રતિજ્ઞા. માટે શાસ્ત્રાર્થ કરવા સજ્જ થઈ જાઓ. હવે વધુ વિલાંબ અસહ્ય છે. તમને શોધતાં શોધતાં ઘણો વખત વીતી ગયો, આજે મહામુશકેલીએ તમારો

મેળાપ થઈ ગયો. એટલે હવે અત્યારે જ આ વાતનો ફેંસલો કરી લેવો છે.’

વૃદ્ધવાહીસૂરિએ સમભાવપૂર્વક કહ્યું : ‘પણ પંડિત-પ્રવર, અહીં આપણા શાસ્ત્રાર્થનો ન્યાય કરનાર કોણ ? છેવટે કોણ જીત્યું અને કોણ હાર્યું ? એનો ફેંસલો આપનાર તો કોઈ જોઈશે ને ? હું તો તમારી સાથે વાદ કરવા તૈયાર છું, પણ આપણે શહેરમાં જઈને શાસ્ત્રાર્થ કરીએ તો ? આટલો વખત વીત્યો તો એટલી વાર થોભી જવામાં શું હાનિ છે ? તમે પણ મારી સાથે જ ચાલો.’

પણ પંડિત સિદ્ધસેનને તો હવે પળનોય વિલંબ પાલવતો ન હતો. એમને તો એમ જ હતું કે બધાં મારી મૂશળધાર વરસાદ જેવી તીક્ષ્ણ વાણીની ધારા શરૂ થશે ત્યાં વૃદ્ધવાહીનાં હાબાં ગગડી જશે અને એ પલાયન કરી જશે ! તો પછી આમાં ન્યાય તોળનાર મધ્યસ્થીની શી જરૂર ? પણ આ તો કેવળ પોતાના મનની જ વાત હતી. સિદ્ધસેન વાદવિદ્વાના પૂરા બાણુકાર હતા, એટલે એ બાણુતા હતા કે શાસ્ત્રાર્થમાં હાર-જીતનો ફેંસલો આપવા ત્રીજો પક્ષ તો જોઈએ જ.

પણ એમને આની ઝાઝી ચિંતા ન હતી. ગમે તેવા વાહીને જીતવો એ એમને મન રમત વાત હતી. એટલે એમણે બેપરવાઈભરી રીતે કહ્યું : ‘આ માટે શહેર સુધી જવાની શી જરૂર છે ? આ ગાયો ચારતા ગોવાળિયા જ આપણી વચ્ચે મધ્યસ્થી બનશે, અને એ જ ફેંસલો આપશે

તે હું અને તમે—આપણે અને—કબૂલ રાખીશું. કહો, હવે વિલંબ કરવાનું શું કારણ છે? કે પછી ગમે તેવાં બહાનાં કાઢીને તમે શાસ્ત્રાર્થમાંથી છટકી જવા માગો છો? મારી વાતનો મને જલદી જવાબ આપો !’

વૃદ્ધવાદીસૂરિના મુખ ઉપર હાસ્ય ફરકી રહ્યું : એમણે વાદીઓ તો કંઈક જોયા હતા, પણ આવો ઉતાવળો, અધીરો અને વિજયઘેલો વાદી તો આજે જ જોયો ! પણ હવે આવા ઘેલાને શિખામણ આપવી નકામી હતી. એમ કરવા જતાં તો ઊલટો એના ગર્વનો કેફ વધી જવાનો, અને પોતે ખોટી રીતે નબળા લેખાવાના.

એટલે આચાર્યે તરત જ પંડિત સિદ્ધસેનની વાતનો સ્વીકાર કરતાં કહ્યું : ‘બહુ સારું. તમારી શરત મને કબૂલ છે. હું શાસ્ત્રાર્થ માટે તૈયાર છું.’

પછી ગોવાળિયાઓને પાસે ખોલાવીને વૃદ્ધવાદીજીએ સમજાવ્યું : ‘જુઓ ભાઈઓ, આ ભાઈ વિક્રમ રાજના મોટા પંડિત છે. તમારે પહેલાં એમની વાત સાંભળવી અને પછી મારી વાત સાંભળવી. અને પછી ફેંસલો આપવો કે કોની વાત સાચી, અને આ વાદવિવાદમાં કોણ જીત્યું અને કોણ હાર્યું?’

ગોવાળિયા તો ભારે નવાઈ પામ્યા. આવા મોટા એ પંડિતો, અને એમની વાતોનો ફેંસલો પોતાને આપવાનો ! એમનું મન કોઈ રીતે માન્યું નહીં.

પણ પંડિત સિદ્ધસેને અને સૂરિજીએ એમને સમ-

બબ્બુ કે તમારો ન્યાય સ્વીકારવા અમે બેય તૈયાર છીએ, પછી તમારે ના પાડવાની શી જરૂર છે ? તમને ઠીક લાગે એવો ફેંસલો આપજો !’

છેવટે ગોવાળિયા કબૂલ થયા.

શરૂઆતમાં પંડિત સિદ્ધસેને પોતાની વાત રજૂ કરી. દેવોની પવિત્ર ભાષા સંસ્કૃતમાં એ બોલવા લાગ્યા. એમના મુખમાંથી વાણી નહોતી નીકળતી, બાણે ભાષાનો મોટો જળધોધ વહેતો હતો. એ મુખમાં બાણે સાક્ષાત્ સરસ્વતી આવીને વસી ગઈ હતી.

વૃદ્ધવાહીસૂરિ સ્વસ્થતાપૂર્વક એમનું કથન સાંભળી રહ્યા, એનો મર્મ ઉકેલી રહ્યા અને એનો જવાબ વિચારી રહ્યા : આવા અહંકારીને તો યોગ્ય જવાબ આપવો જ ઘટે.

અને ગોવાળિયા બિચારા તો છક થઈને મૂઢની જેમ બેઈ જ રહ્યા. વાણીનો આવો પ્રવાહ તો એમણે જનમ ધરીને કદી જોયો ન હતો !

પંડિત સિદ્ધસેને પોતાની વાત પૂરી કરી.

વૃદ્ધવાહીસૂરિએ ગોવાળિયાઓને પૂછ્યું : ‘આ મહાપંડિતે શું કહ્યું તે તમે સમજ્યા ?’

ગોવાળિયાઓ તરફ જ બોલી ઊઠ્યા : ‘પેલા ઇરાની-ઓની ભાષા જેવી ભાષામાં ન માલૂમ એ શું નું શું બોલી ગયા ! અમને તો એમાં કંઈ સમજ ન પડી ! માણસ સમજી ન શકે એવું પંડિતપણું તે શું કામનું ? હવે તમે

તમારી વાત કરો !

વૃદ્ધવાદીસૂરિએ પોતાની વાત શરૂ કરી. પહેલાં તો એમણે સ્વસ્થ ચિત્તે અને ધીમા અવાજે સંસ્કૃત ભાષામાં પંડિત સિદ્ધસેનની વાતનો જવાબ વાળ્યો. એ જવાબમાં પંડિતાઈનો ડોળ ઓછો હતો અને સબ્બવટ વધુ હતી.

સિદ્ધસેનને એ જવાબમાં સચ્ચાઈ લાગી, પણ એમને એટલી તો ખાતરી હતી કે છેવટે આ અખૂંડ ગોવાળિયાએ વૃદ્ધવાદીસૂરિની વાત પણ નહીં સમજે. અને વાણીનો વૈભવ તો મારા જેવો બીજા કોની પાસે છે? એટલે ન્યાય મારા લાભમાં જ આવવાનો; અને વિજય મારો જ થવાનો !

પણ વૃદ્ધવાદીસૂરિ તો ભારે સમયપારખુ અને માણસ-પારખુ વિદ્વાન હતા. એમણે જોયું કે ગોવાળિયા જેમ પંડિત સિદ્ધસેનની વાત નથી સમજ્યા એમ મારી વાત પણ એમના ગળે નથી ઊતરી. જ્યાં ભાષા જ ન સમજતી હોય ત્યાં વાત સમજવાની તો આશા જ ક્યાં રખાય ?

એ તરત જ સમજી ગયા કે અમે બન્ને પંડિતોએ તો આ બધું કેવળ ભેંશ આગળ લાગવત વાંચવા જેવું કર્યું ! આનું પરિણામ કેવળ પાણી વલોવવા જેવું જ આવે અને મારે નિમિત્તે ધર્મશાસનને ખોટી હાર ખમવી પડે. પણ હજી બાજી હાથમાંથી ગઈ નથી. અને કોઈ પણ રીતે આવો પંડિત પુરુષ શિષ્ય તરીકે મળે તો શાસનને ઘણો લાભ થાય.

એમણે વખત પારખીને ગોવાળિયાઓને કહ્યું :
 ‘ અત્યાર સુધી તો મેં આ પંડિતજીની વાતનો જવાબ એ
 સમજી શકે એવી ભાષામાં આપ્યો. હવે તમે સમજી શકો
 એવી ભાષામાં હું એ વાત કહું છું. તમે મારી વાતનો સાર
 ધ્યાન દઈને સાંભળજો અને પછી કહેજો કે અમારા બેમાંથી
 કોની વાત સાચી અને કોણ જીત્યું અને કોણ હાર્યું?’

અને જાણે વૃદ્ધવાદીસૂરિ પળવાર પોતાનું પંડિતપણું
 અને આચાર્યપણું વીસરી ગયા. એમણે કછોટો વાળ્યો,
 અને હાથમાંનો લાંબો દંડ ખભે મૂકીને ગોળ ગોળ
 ફેરફૂદડી ફરતાં ફરતાં ગોવાળિયાઓને લોકભાષાનો એક
 દુહો લલકારીને ગાઈ સંભળાવ્યો :

‘ ન વિ મારિઅઈ, ન વિ ચોરિઅઈ,
 પરદારહ સંગુ નિવારિઅઈ;
 થોવાહ વિ થોવં દાઅઈ,
 વસણિ દુગુ દુગુ જાઈવઈ.’*

ગોવાળિયા તો સૂરિજીના હાવભાવ જોઈને અને એ
 દુહો સાંભળીને ખુશ ખુશ થઈ ગયા. તેઓ આનંદથી નાચી
 ઊઠ્યા અને એમણે પોતાનો ફેંસલો સંભળાવી દીધો :

‘ આ આચાર્યે ખરેખરી ધરમની વાત કરી દીધી.
 અને આ પંડિતની વાત તો કંઈ સમજાઈ જ નહીં — ન
 માલૂમ એ શું શું બોલી ગયા! જે બીજા સમજી શકે

* ન કોઈને મારીએ, ન કશું ચોરીએ, પરદારાનો સંગ નિવારીએ.
 થોડામાંથી પણ થોડું બીજાને દીજીએ અને એમ કરીને સંસારનું
 દુઃખ ઝટ ઓછું કરીએ.

એવી જ્ઞાનની વાત કરે તે જ સાચો પંડિત! માટે આ આચાર્ય જીત્યા અને આ પંડિત હાર્યા!’

વચનપાલક પંડિત સિદ્ધસેન એ જ ઘડીએ વૃદ્ધવાદી-સૂરિના શિષ્ય બની ગયા.

આ સિદ્ધસેન મુનિ એ જ વિક્રમ રાજના વખતમાં થઈ ગયેલા અને વિક્રમ રાજને ઉપદેશ દેનાર જૈન સંસ્કૃતિના મહાન જ્યોતિર્ધર સિદ્ધસેન દિવાકર.

એ દિવસે લોકભાષાનો વિજય થયો.

એ વિજયે એક મહાન પંડિતને મહાન ધર્માચાર્ય બનાવી દીધા.

પ્રાયશ્ચિત્ત

વીર વનરાજ ગુજરાતનો મોટો રાજા થઈ ગયો.

વનમાં એ જનમ્યે અને વનમાં જ મોટો થયો એટલે એ વનરાજના નામથી બાણીતો થયો. વળી એ બહુકો અને પરાક્રમી પણ વનના રાજા કેસરી સિંહ જેવો જ હતો.

સાથે જ એ વનનો ખીજો રાજા હતો. વન જ એનું ઘર અને વન જ એનું આંગણું. વનમાં જ એ હરેફરે અને લહેર કરે.

પણ એ લહેર તો ફક્ત કહેવાની; કંઈ કંઈ દુઃખ એને સહેવાં પડેલાં. એક દિવસ ખાવાનું મળે તો એક દિવસ કડાકા થાય. જીવ બચાવવા ક્યારેક ગુફામાં સંતાવું પડે તો ક્યારેક આઘે આઘે સુધી નાસભાગ કરવી પડે.

એની માનું નામ રૂપસુંદરી. પંચાસરના રાજા જયશિખરી ચાવડાની એ રાણી.

જયશિખરી રાજા લડાઈમાં હારી ગયો અને ગર્ભવતી રાણી રૂપસુંદરીને પોતાના વંશના વેલાનું જતન કરવા વનમાં નાસી જવું પડ્યું.

બિચારી રાણીને માથે તો બાણે દુઃખનાં ઝાડ ઊગી નીકળ્યાં. મુસીબતોનો કોઈ પાર ન હતો, પણ એણે વનરાજને જીવની જેમ સાચવ્યો અને મોટો કર્યો.

એવામાં શીલગુણસૂરિ નામના પરોપકારી જૈન સાધુ એને મળી ગયા. એમણે રાણીને અને રાજકુમારને આશરો આપ્યો, અને ગુજરાતના ધનનું કાળજીથી જતન કરવા માંડ્યું.

જેમ જેમ વનરાજ મોટો થયો તેમ તેમ એનું હીર, તેજ અને બળ ખીલી નીકળવા માંડ્યું.

એ કોઈથી ડરતો નહીં, કદી પાછો પડતો નહીં, અને મનમાં જે નક્કી કર્યું તે વાત પૂરી કરીને જ જાપતો.

પછી તો એને બાપનું રાજ્ય પાછું મેળવવાના કોડ બગ્યા. પણ એ કંઈ રમતવાત ન હતી. એ માટે તો કેટ-કેટલું ધન જોઈએ, કેટલા બધા લડવૈયા જોઈએ અને કેટકેટલાં સાધનો જોઈએ !

પણ વનરાજ તો વનરાજ હતો !

એણે ચોર, ધાડ અને લૂંટ કરીને ધન ભેગું કરવા માંડ્યું અને પોતાના સાથી-સોબતીઓ વધારવા માંડ્યા. એણે શૂરાતનની, સ્વમાનની અને માતૃભૂમિના ગૌરવની વાતો કરી કરીને સૌનાં હૈયામાં ગયેલું રાજ્ય પાછું મેળવવાના મનોરથ

જગાડી દીધા.

ગુરુ શીલગુણસૂરિ પણ ગુર્જર ભૂમિના આ રતનને હુમેશાં કેળવતા, શૂરાતનના પાઠ શીખવતા અને ગુર્જરપતિ થવાનો સાચો મારગ બતાવતા.

આ રીતે ધન અને સૈન્ય ભેગું કરવાની મહેનતમાં તેમ જ લડાઈની સામગ્રી એકત્ર કરવામાં એનાં પચાસ વરસ-અડધી જિંદગી-વીતી જવા છતાં એ ન થાક્યો, ન નિરાશ થયો કે ન મનથી હારી ગયો.

અને આખરે, એક દિવસ, વીર વનરાજના મનોરથ સફળ થયા. એણે પિતાના પિતાનું રાજ્ય પાછું મેળવ્યું, અને એ ગુજરાતનો રાજા બની ગયો. ગુજરાતની ધરતીને એણે પારકા રાજના હાથમાંથી મુક્ત કરી, અને ઈતિહાસમાં એ ગુજરાતનો પનોતો પુત્ર અને શૂરો સપૂત ગણાયો.

પચાસ વરસે એ ગાદીએ બેઠો. સાઠ વરસ જેટલા લાંબા સમય સુધી એણે રાજ્ય ભોગવ્યું અને એક સો ને દસ વરસની ઉંમરે એ વિદેહ થઈને અમર બની ગયો.

ગુજરાતના રાજા બન્યા પછી એણે પ્રજાને સુખી કરી હતી અને રાજ્યને મજબૂત બનાવ્યું હતું; છતાં શરૂઆતમાં એણે ચોરી અને લૂંટ કરેલી કે ધાડ પાડેલી એટલે બધા એના રાજ્યને ચોરટાઓનું રાજ્ય કહેતા. કોઈ એને સાચા રાજા તરીકે અને એના રાજ્યને ન્યાયી રાજ્ય તરીકે માન ન આપતા. ન્યારે પણ આસપાસના રાજાઓનાં નામ લેવાતાં ત્યારે વનરાજને સહુ લૂંટારો કહીને જ ઓળખતા!

વનરાજને આ કલંક બહુ જ સાલતું. પણ ગામના

મોઢે ગરણ્યું ઝાંધવા કોણુ જ્ઞય ?

*

*

*

વનરાજનો પુત્ર યોગરાજ ચાવડો બહુ જ નેકદિલ અને નીતિપરાયણુ પુરુષ હતો. એ હમેશાં ભગવાનનો ભય રાખતો, અને પોતાને હાથે કે પોતાના નામે કદીય કોઈનું ખૂરું ન થઈ જાય, એની ખબરદારી રાખતો.

વનરાજનું અવસાન થયું ત્યારે યોગરાજની ઉંમર એંશી કરતાં પણ વધુ વરસની હતી ! એવી બહુ ઘરડી ઉંમરે એ ગુજરાતનો રાજા થયો અને રાજ્યનો ભાર વહન કરવા લાગ્યો. આટલી મોટી ઉંમરે પણ એનામાં શક્તિ અને સમજણની કશી ખોટ નહોતી આવી; ઘડપણે જાણે એના તન કે મન ઉપર કશી માઠી અસર નહોતી કરી.

વનરાજની જેમ યોગરાજના મનને પણ ચાવડાએના રાજ્યને કોઈ ચોરટાએનાં રાજ્ય કહે એ વાતનો બહુ ખટકો રહેતો. એવું સાંભળતો ત્યારે એનો જીવ કુળીએ કુળીએ કપાઈ જતો; એનું મન દુઃખી દુઃખી થઈ જતું.

એ કલંકને દૂર કરવા માટે એ રાત-દિવસ ખબરદાર રહેતો—અને પોતાના હાથે નાની સરખી પણ આવી ભૂલ ન થઈ જાય એ માટે સદા સાવચેત રહેતો—જાણે પોતાના કુળની આખરૂને સુધારવા એ અખંડ તપ તપતો હતો. અને રાજ્યમાં કોઈ ચોરી, લૂંટ, ધાડ ન કરે કે કોઈ કોઈને રંજાડે નહીં એનું ખૂબ ધ્યાન રાખતો, અને એવા જે ગુનેગાર હોય એમને દંડવાનું પણ કદી ચૂકતો નહીં. એને તો ગમે તેમ કરીને પ્રજામાં પોતાની ધાક બેસાડવી હતી,

અને ચાવડાઓના રાજ્યને રામરાજ્યની નામના મેળવી આપવી હતી.

અમલદારોને પણ આ માટે એણે એવો સખત હુકમ કર્યો હતો કે બધા પ્રજાની સાથે હેતથી વર્તે અને કોઈની જરા પણ રંગડ ન કરે.

એવી જ રીતે એણે પોતાના કુટુંબીઓને અને ત્રણે દીકરાઓને પણ ખૂબ તાકીદ કરેલી કે કોઈની પાસેથી અણકહની એક પાઈ પણ ન લેવી, કે કોઈને જરા પણ હેરાનગતિ ન કરવી, એટલું જ નહીં, બને તેટલું સૌનું ભલું કરવા હમેશાં પ્રયત્ન કરવો.

એટલે એ તો હમેશાં એ વાતની જ ચિંતા કર્યા કરતો કે ચાવડાઓના રાજ્યનું લોકમાં જરાય ઘસાતું બોલાય એવું કામ કોઈથીયે ન થઈ જાય.

એ તો રાત-દિવસ ભગવાનને એક જ પ્રાર્થના કર્યા કરતો કે ભગવાન, અમારા કુળ ઉપરથી ચોરપણાનું આ કલંક દૂર કરો !

*

*

*

એક દિવસ યોગરાજનો મોટો દીકરો ક્ષેમરાજ પિતાની પાસે આવ્યો. એની સાથે એના બે નાના ભાઈઓ હતા.

ક્ષેમરાજે પિતાને કહ્યું: ‘આપુ, કોઈક પરદેશી રાજાનાં વહાણુ દરિયાના તોફાનમાં સપડાઈ ગયાં છે અને સોમનાથ પાટણના દરિયામાં નાંગર્યાં છે. સોમનાથનો દરિયા તો આપણા રાજ્યની સરહદ ગણાય; આપણી રજા વગર એમાં કોઈ ન આવી શકે અને આવે તો એને શિક્ષા કરવાનો આપણો અધિકાર.’

યોગરાજ મન દઈને વાત સાંભળી રહ્યા. એમને એમ હતું કે આ પરદેશી વહાણો પાસેથી કંઈક દંડ વસૂલ કરવાની વાત હશે.

ક્ષેમરાજે વાત આગળ ચલાવી : ‘બાપુ, આપણા ગુપ્ત-ચરો ખબર લાવ્યા છે કે એ વહાણોમાં દસ હજાર જેટલા ઊંચી જાતના તોખારો (ઘોડાઓ), અઠાર ગજરાજો અને કરોડો રૂપિયાનો માલ ભર્યો છે.’

પણ પછીની વાત કરતાં જાણે જીભ ઊપડતી ન હોય એમ એ થોડી વાર ચૂપ રહ્યો.

પણ જાણે આગળની વાતનો વળાંક પામી ગયા હોય એમ યોગરાજના મુખ ઉપર ચિંતાની રેખાઓ ઊપસી આવી. અને હવે શું વાત આવે છે એ સાંભળવા એ અધીરા બની ગયા. એમણે ક્ષેમરાજને પોતાની વાત પૂરી કરવા ઇશારો કર્યો.

ક્ષેમરાજ પણ સમજી ગયો. વાત કરતાં એનું મન ભારે સંકેત અને અકળામણ અનુભવી રહ્યું. પણ હવે વાત ક્યાં વગર ચાલે એમ ન હતું. એણે કહ્યું : ‘બાપુ, આવો દાગ તો ગોતવા જઈએ તોય ન મળે ! આ તો ભગવાનની મોટી મહેર થઈ કહેવાય કે આકડે મધ જેવો અવસર વગર માગ્યે મળી ગયો ! આપ આજ્ઞા આપો એટલી જ વાર છે; એ બધા હાથી, ઘોડા અને ધન આપની પાસે હાજર કરી દઈશું ! કૃપા કરી આપ અનુમતિ આપો !’

પણ યોગરાજ આ વાત સહન ન કરી શક્યા.

એમણે તરત જ જવાબ આપ્યો : ‘આવું અકાર્ય કરવાની મારી તમને સાફ ના છે. તમે કોઈ આ કામમાં હાથ ન ઘાલશો. આવું અણહકનું લાવશો તો, એમાં ભગવાન રાજી નહીં રહે, અને આપણા વંશ ઉપર લાગેલ કલંક વધારે ઘેરું થશે એ વધારામાં! તમારા દાદા વીર વનરાજના વખતથી ચાલ્યું આવતું આપણા કુળ ઉપરનું કલંક હજી લોકજીભેથી ભૂંસાયું નથી, ત્યાં તમે આવું નહારું કામ કરશો તો એ કલંક વજ્જર જેવું પાકું થઈ જશે, અને પછી તો લાખ પ્રયત્નેય એ નહીં ભૂંસી શકાય. માટે મારા પુત્રો! તમે આવા લોભમાં ન તણાઓ અને આવી લૂંટ કરવાનો વિચાર માંડી વાળો! મારી તમને એ જ આજ્ઞા છે. એનાથી વિરુદ્ધ ન વર્તશો, અને એનું ખરાખર પાલન કરજો!’

ત્રણે પુત્રો સાંભળી રહ્યા. એમને થયું કે હવે આ માટે સતનું પૂછડું બનેલા આ ડોસા સાથે વધુ જીભાનેડી કરવી નકામી છે! અને એ તો તરત જ ચાલતા થયા.

પુત્રનાં લક્ષણો જોઈ યોગરાજ વધુ ચિંતામાં પડી ગયા. એ વેદનાભર્યાં સ્વરે બોલી ઊઠયા : ‘ભગવાન, આ જતી ઉંમરે આ એક વધુ કલંક મળવાનું લલાટે લખાયું છે કે શું?’ પણ એ વેદના સાંભળનાર ત્યાં કોઈ ન હતું. અને જે બાજી એમના હાથ બહારની હતી એમાં એ કરી પણ શું શકે?

*

*

*

દીકરાઓ તો પોતાની વાતમાં મક્કમ હતા.

એમણે વિચાર્યું : આ ડોસાને જરૂર સાઠે બુદ્ધિ નાસ્ત્યા જેવું થયું છે, અને ઘડપણે એમની તાકાતને હરી લીધી છે, એટલે જ આવી પોચી પોચી, ડાહી ડાહી અને નબળી નબળી વાતો કરે છે! પણ આવો અવસર કંઈ વારેવારે થોડો આવે છે? એ તો અવસર ચૂક્યો એ રૂબરૂ! અને વળી આ તો રાજકાજના મામલા! એમાં ખબરનો ખાલી રહે એ કેમ ચાલે? અને ભલા-ભોળા થઈ ને રહીએ તો એ ભરાય પણ કેમ કરી અને રાજનો કારોબાર પણ ચાલે કેવી રીતે?

અને તેઓ પોતાના સાર્થીદારો સાથે પેલાં પરદેશી વહાણો ઉપર તૂટી પડ્યા, અને એમાંની બધી માલ-મિલકત લૂંટીને એમણે ઘરભેંગી કરી દીધી!

એમણે મનોમન માની લીધું કે આટલી બધી મિલકત જોશે એટલે બાપુ આપણો ગુનો જરૂર ભૂલી જશે અને ઊલટી આપણને શાખાશી આપશે. અરે, સોનું દેખીને તો મુનિવર પણ ચળી જાય, તો પછી બાપુ તો એક સંસારી જીવ! એમને ચળી જતાં કેટલી વાર?

અને બધી માલ-મત્તા લઈને દીકરા બાપુની પાસે હાજર થયા, અને શાખાશીની વાટ જોતા ઊભા રહ્યા.

યોગરાજ તો એ બધું જોઈને થંભી જ ગયા. એમની અંતરવેદનાને કોઈ સીમા ન રહી. પણ એ સમજી ગયા કે આ માટે હવે દીકરાઓને ઠપકો આપવો કે શિખા-મણુ આપવી સાવ નિરર્થક છે. પથ્થર ઉપર ગમે તેટલું પાણી રેડો પણ એનું પરિણામ શું? અવસરની ગંભીરતા

પારખી જઈને એ તો મૌન જ રહ્યા.

પણ ક્ષેમરાજથી પિતાનું આ મૌન ન સહેવાયું. એણે સાફસાફ પૂછ્યું : ‘આપુ, અમારા આ કાર્યથી આપ રાજ થયા છો કે નારાજ થયા છો?’ એને ખાતરી હતી કે આમાં નારાજ થવા જેવું કંઈ છે જ નહીં.

છતાં યોગરાજ કશું ન બોલ્યા—જાણે અત્યારે એમની વાચા જ હરાઈ ગઈ હતી !

ક્ષેમરાજે ફરી પૂછ્યું : ‘આપુ, કંઈક તો બોલો !’

પળવાર તો યોગરાજ શાંત રહ્યા; પણ પછી ગંભીર બનીને એમણે કહ્યું : ‘દીકરાઓ, આમાં હું શું બોલું? જો હું રાજ થયો છું, એમ કહું તો તમારી લૂંટારુવૃત્તિને ઉત્તેજન મળે એમ છે; અને જો નારાજ થયો છું, એમ કહું તો તમે નારાજ થઈ જવ એવો ભય છે; માટે આ વાતમાં મારા માટે તો મૌન રહેવું એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે !’

દીકરાઓ સમજી ગયા કે આ કામ પિતાને જરાય ગમતું નથી થયું ! પણ થવાનું થઈ ચૂક્યું હતું; અને થયું ન થયું થઈ શકે એમ ન હતું. અને વળી પિતાને તો આમાં કંઈ અનુગતું થયું હોય એમ લાગતું પણ ન હતું. એટલે હવે એમને આમાં વધુ વાત કરવા જેવું કંઈ ન લાગ્યું. એ તો ચૂપચાપ ચાલતા થયા.

યોગરાજ તો ઊંડા વિચારમાં ઊતરીને પૂતળા જેવા સ્થિર થઈ ગયા, એમના હૈયામાં જાણે વેદનાનો હુતાશન પ્રગટ્યો હતો. ન માલૂમ એ હુતાશન કેને ભરખી જશે

અને ક્યારે શાંત થશે ?

પિતા પાસેથી વિદાય થયા પછી ક્ષેમરાજે પોતાના બે ભાઈએને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું : ‘ આમાં ચિંતા કરવાની કંઈ જરૂર નથી. આ તો જરા તાજે ઘા છે, એટલે થોડો વખત તમતમે પણ ખરો. પણ થોડા દિવસ થશે એટલે આપુ આ વાત ભૂલી જશે, અધું પોતાની મેળે ઠેકાણે પડી જશે અને ધીના ઠામમાં ધી ભરાઈ રહેશે ! ‘ દુઃખનું એસડ હા’ડા’ એમ જે કહેવાય છે એ કંઈ ખોટું થોડું છે ? ’

*

*

*

પરિચારકે આવીને યોગરાજજીને વિચારનિદ્રામાંથી જગાડ્યા ત્યારે એમનાથી એટલું બોલી જવાયું : ‘ ભાઈ, મારા દીકરા આજે માલ-મિલકત લૂંટી નથી લાવ્યા, પણ મારા માટે મોતને નોતરી લાવ્યા છે ! આવા પુત્રો કરતાં વધારે હીણા કપૂત તે વળી કેવા હોય ! ન માલૂમ, ભગવાને શું ધાર્યું છે ? ’

પરિચારક બિચારો બાણે ઓશિયાળો બનીને સાંભળી રહ્યો; કંઈ કહેવાને એની જીભ જ ન ઊપડી.

અને યોગરાજજી પાછા મૌન બની ગયા. એમનું મન બાણે ઊંડે ઊંડે આત્મામાં ઊતરી ગયું.

યોગરાજજીના મનમાં હવે જરાય નિરાંત ન હતી. એમને પોતાનું જીવંતર એળે ગયું લાગતું હતું, પોતાના ધોળામાં ધૂળ પડી લાગતી હતી અને જીવવું પણ અકારું થઈ ગયું હતું.

દિવસો ઉપર દિવસો વીતતા જાય છે, પણ યોગરાજજી તો ન કોઈની સાથે બોલે છે કે ચાલે છે. જાણે એમના ચિત્તનો ખીજા કોઈ એ કબજે લઈ લીધો હોય એમ એ હંમેશાં જડની જેમ મૂંગા મૂંગા બેસી રહે છે! અને ખાવું-પીવું અને ઊંઘ-આરામ પણ એમને હરામ થઈ પડ્યાં છે.

એમને નિરંતર એક જ વિચાર સતાવ્યા કરે છે : કુળ ઉપર મહાકલંક લગાડનાર આવા મોટા દોષના નિવારણ માટે કોઈ કે પણ મહાપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જ ઘટે; નહીં તો આ દોષ તો સત્તર જનમ સુધી પણ પીછો નહીં છોડે!

અને મારા દીકરા તો મારું અંગ જ ગણાય. એટલે આનું પ્રાયશ્ચિત્ત અમારામાંથી જ કોઈ કે કરવું ઘટે. પણ દીકરાઓને આ વાત કેમ કરી સમજાય? અને એમને એ સમજાવે પણ કોણ? અને વગર સમજાયે તો એમને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનો વિચાર પણ કેવી રીતે આવે?

એટલે મારા પુત્રો આ મહાદોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે એ વાત ન બનવા જોગ છે. તો પછી છેવટે હું તો છું જ ને? હું જ આ મહાદોષનું મહાપ્રાયશ્ચિત્ત કરીશ. અને એમણે પોતાના મન સાથે પાકો સંકલ્પ કરી લીધો. એ સંકલ્પે એમના મનના ભારને ઓછો કરી દીધો.

એમણે રાત્રીના શસ્ત્રભંડારમાંથી પોતાનું ધનુષ્ય મંગાવ્યું, અને પછી પોતાના દીકરાઓને બોલાવ્યા.

વૃદ્ધ યોગરાજે પોતાના જુવાનજ્ઞે દીકરાઓને બોલાવીને ગંભીરપણે કહ્યું : 'તમારામાંથી જેની શક્તિ હોય તે આ ધનુષ્યની પણુ યડાવે!'

ત્રણે દીકરાઓ વારફરતી મથ્યા, પણ જ્યારે કોઈ પણ એ ધનુષ્યની પણુ છ ન ચડાવી શક્યો ત્યારે યોગરાજજીએ પોતે રમતવાતમાં ધનુષ્યની પણુ છ ચડાવી દીધી!

દીકરાઓ પિતાની સામે જોઈ રહ્યા. પિતાની ઘડપણુની અશક્તિનો દીકરાઓનો ભ્રમ ભાંગી ગયો.

ત્રણે અવાક બનીને ઊભા રહ્યા, શરમાઈ ગયા!

છેવટે વૃદ્ધ પિતાએ સ્વસ્થ અને મક્કમ અવાજે કહ્યું :
' દીકરાઓ, તમારો દોષ એ છેવટે તો મારો પોતાનો જ દોષ ગણાય, એટલે એ દોષ માટે મરણુ પર્યાંત અન્નજળનો ત્યાગ કરવાનો અને કાળભક્ષણુ કરવાનો મેં સંકલ્પ કર્યો છે! તમારે હાથે થયેલ મહાદોષનું નિવારણુ કરવાના પ્રાયશ્ચિત્તનો એક માત્ર આ જ માર્ગ છે. તમને હું બીજું તો શું કહું? પણુ હજી પણુ તમે મારી વાત માનવા તૈયાર હો તો મારે તમને એટલું જ કહેવાનું છે કે હવેથી આપણુ કુળની કીર્તિને કલંક લગાડે એવું એક પણુ કામ ન કરજો, અને કુળનું નામ ઊજળું થાય એ માટે હું મેંશા બગતા રહેજો! અને બને તો કોઈના ભલાના ભાગીદાર બનજો, પણુ કોઈના ભૂંડામાં કદી સાથીદાર ન બનશો! '

પુત્રો પિતાની વાત મૂક અને મૂઠ બનીને સાંભળી રહ્યા. સૌની જીભ બાણે આજે સિવાઈ ગઈ હતી.

પછી તો પરિચારકો અને પુત્રોની કોઈ વિનંતિ કામ ન લાગી, અને વયોવૃદ્ધ મહારાજ યોગરાજજીએ અન્ન-

જાળનો ત્યાગ કરીને અને ચિતામાં પ્રવેશ કરીને પોતાની બાતનું અલિહાન આપ્યું અને પુત્રોએ કરેલા દોષ માટે પોતાનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરું કર્યું !

સૌ એ પ્રાયશ્ચિત્તની ચિતાની ભસ્મને વંદન કરી રહ્યા, અને લલાટે લગાડીને પાવન થયા.

પ્રાયશ્ચિત્તની ચિતાની એ શુભ્ર ભસ્મે ચાવડા વંશના નામને ઊજળું બનાવ્યું.

રાજ યોગરાજજીનું એ અલિહાન અને એ પ્રાયશ્ચિત્ત અમર બની ગયું.

ઉદારતા

ગુર્જરદેશમાં ચાવડા વંશના રાજ્યકાળનો અંત આવ્યો હતો અને મૂલરાજદેવ ચૌલુક્ય વંશ (સોલંકી વંશ)ના પ્રથમ રાજવી બન્યા હતા, એ વાતને પણ સાઠ ઉપરાંત વર્ષ વીતી ગયાં હતાં. અને પાટણની ગાદી ત્યારે, મૂળરાજદેવની ચોથી પેઢીએ, દુર્લભરાજ સંભાળતા હતા. વિ. સં. ૧૦૬૬ પછીનો એ સમય.

છેક વીર વનરાજથી આરંભીને જૈન શ્રમણો ગુર્જર-રાષ્ટ્રના યોગદ્વેષમાં પોતાનો સાથ આપતા રહ્યા હતા. શ્રમણોની આ રાષ્ટ્રસેવાના કાર્યે રાજ્યોને એમના પ્રત્યે ભક્તિશીલ બનાવ્યા હતા. પણ સમય જતાં સિંહણના દૂધ સમી આ ભક્તિને જીવવામાં કેટલાક શ્રમણો કાચા સાબિત થયા હતા અને એમાં ચૈત્યવાસે જોર પકડ્યું હતું. પરિણામે આત્મસાધના માટે સ્વવામાં આવેલાં જિનમંદિરો

—જિનચૈત્યો શ્રમણોનાં વાસસ્થાન સમાં બનવા લાગ્યાં હતાં.

જેમ પાટણમાં ચૈત્યવાસે આ સ્થિતિ સર્જી હતી, તેમ બીજાં બીજાં સ્થળોએ પણ એનો ચેપ ફેલાયો હતો. સદ્ગુણને વધતાં વાર લાગે, દુર્ગુણને ફેલાતાં શી વાર? મારવાડમાં કુર્યપુર(કુચેરા)માં પણ આવી જ એક ચૈત્યવાસી-એની ગાદી સ્થપાઈ હતી, અને તેના એ સમયના ગાદી-પતિ હતા આચાર્ય શ્રી વર્ધમાનસૂરિ. ચોર્યાશી જિનમંદિરો એમની હકૂમતમાં હતાં.

પણ વર્ધમાનસૂરિ તો સાચા આત્માર્થી^૧ પુરુષ હતા, એટલે આ ઠાઠમાઠ, આ પરિગ્રહ અને આ ભોગવૈભવ સાથે એમના મનનો મેળ ન બેઠો. ત્યાગી જીવનમાં આ બધું એમને કેવળ આળપંપાળ અને જંબળરૂપ જ લાગ્યું.

એમને થયું : જે આ બધો વૈભવ માણવો હતો તો સંયમમાર્ગની પ્રતિજ્ઞા લેવાની શી જરૂર હતી? આ તો કેવળ આત્મવચ્ચના અને પરવચ્ચનાનો જ માર્ગ. ત્યાગ અને ભોગ એકસાથે ન ટકી શકે. ત્યાગ માટે તો ત્યાગ જ શોભે! અને જે ભોગ જ ખપતો હોય તો એનો માર્ગ ત્યાગમાર્ગથી સાવ નિરાળો છે.

અને એ સાવધ થઈ ગયા અને, સર્પ જેમ પેતાની કાંચળી ઉતારીને નાસી છૂટે તેમ, તેઓ એ બધા વૈભવ અને પરિગ્રહને તિલાંજલિ આપીને અળગા થઈ ગયા અને કઠોર સંયમસાધનામાં લાગી ગયા.

વળી, એમને એમ પણ થયું : હું તો આ અવળા માર્ગેથી ઊગરી ગયો, પણ એટલામાત્રથી ધર્મની રક્ષાનું

કાર્ય પૂરું થયું ન ગણાય. એ માટે તો આ અધઃપાતના મુખ્ય ધામ સમા પાટણમાં કંઈક પ્રવૃત્તિ ઉપાડવામાં આવે તો જ ખરા કાર્યનો આરંભ થયો લેખાય.

પાટણમાં ત્યારે ચૈત્યવાસી શ્રમણોનું એટલું બધું જોર હતું કે એમની મંજૂરી સિવાય કોઈ સુવિહિત સાધુને પણ નગરમાં ઉતારો ન મળતો ! જાણે તેઓ આ કાર્યમાં એક પ્રકારનો રાજસત્તા જેવો જ અધિકાર લોગવતા થઈ ગયા હતા ! એમનો એ અધિકાર રાજ્યસત્તાએ પણ માન્ય રાખ્યો હતો.

સત્તાના આ કિલ્લાને તોડવાનું કામ સરળ ન હતું. તેમ ધર્મમાર્ગને શુદ્ધ કરવા માટે એની સામે થયા વગર પણ આલે એમ ન હતું. એમનું મન જાણે નિરંતર અંખ્યા કરતું હતું : એવું કામ કરનારા કોઈ સમર્થ હાથ મળી જાય ! પોતાની કાયા તો હવે વૃદ્ધાવસ્થા અને ઉચ્ચ આત્મ-સાધનાને કારણે જર્જરિત થઈને ડોલવા લાગી હતી.

*

*

*

માલવ દેશમાં તે કાળે રાજા લોજ રાજ્ય કરતા હતા.

માલવાની રાજધાની ધારાનગરીમાં લક્ષ્મીપતિ નામે એક શ્રેષ્ઠી રહે. જેવો વ્યવહારદક્ષ એવો જ ધર્માત્મા. સાધુ-સંતો અને વિદ્વાનો-પંડિતોનો પરમ ભક્ત.

એક દિવસ શ્રીધર અને શ્રીપતિ નામે બે બ્રાહ્મણ યુવાનો લક્ષ્મીપતિ શ્રેષ્ઠીને આંગણે જઈ ચડ્યા. બન્ને સગાભાઈ. વિદ્યા અને શીલનું તેજ એમનાં મુખ પર

વિદ્વાસી રહ્યું હતું. એય ચૌદે વિદ્યામાં પારંગત અને કોઈની સાથે વાદવિવાદમાં કદી પાછા પડે નહીં એવા નિપુણ; અને સાથે સાથે પરગણુ પણ એવા જ. વિદ્યાનું મિથ્યા અભિમાન તેા એમને સ્પર્શતું જ ન હતું.

શ્રેષ્ઠીને વિવેક-વિનયયુક્ત આ બન્ને યુવાન, વિદ્વાન બ્રાહ્મણપુત્રો ગમી ગયા; અને એમણે એમને પોતાને ત્યાં રોકાઈ જવા આગ્રહ કર્યો. બન્ને રોકાઈ ગયા.

એક વાર આચાર્ય વર્ધમાનસૂરિ ધારાનગરીમાં આવી પહોંચ્યા. લક્ષ્મીપતિ શ્રેષ્ઠીએ એમનું બહુમાનપૂર્વક સ્વાગત કર્યું અને પોતાને ત્યાં આવેલા એ વિદ્વાનોની વિદ્યાની અને સુશીલતાની ખૂબ પ્રશંસા કરી.

જ્ઞાની આચાર્ય શ્રેષ્ઠીની વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યા; અને પછી, જાણે કોઈ ભાવીના ઊંડા ભેદ ઉકેલતા હોય એમ, વિચારમગ્ન બની ગયા. એમને આ એ પંડિતોમાં જાણે શાસનના ભાવી સ્તંભો અને ઉદ્ધારકોનાં દર્શન થયાં.

બન્ને પંડિતો પણ જેમ વિદ્યાના ખપી હતા, તેમ આત્માના પણ શોધક હતા. આચાર્યશ્રી સાથેની શાસ્ત્ર-વાર્તામાં શ્રમણોને અહિંસાધર્મ એમના અંતરમાં વસી ગયો; અને બન્ને યુવાનો સંયમમાર્ગના યાત્રિક બનીને વર્ધમાનસૂરિના ચરણે બેસી ગયા. ગુરુએ શ્રીધરનું નામ જિનેશ્વર અને શ્રીપતિનું નામ બુદ્ધિસાગર રાખ્યું.

વર્ધમાનસૂરિએ આ બન્ને શિષ્યોને કેટલોક વખત પોતાની પાસે રાખીને જ્ઞાન અને ચારિત્રના માર્ગમાં સ્થિર

બનાવ્યા. બન્ને મૂળથી જ વિદ્યાવાન અને શીલસંપન્ન હતા, એમાં આવા જ્ઞાની અને આત્મસાધક ગુરુનો યોગ મળી ગયો. પછી તો કહેવું જ શું? સોનું અને રત્ન બાણે સહજ રીતે ભેગાં થઈ ગયાં !

આવા સુયોગથી આચાર્યનું મન સંતોષ અનુભવી રહ્યું. એમને થયું : છેવટે ધર્મના ઉદ્ધારકો અને શિથિલતાના ઉચ્છેદકો મળી ગયા ખરા. અને તેઓ એ શિષ્યો પ્રત્યે વધારે મમતાળુ બન્યા.

ગુરુ-શિષ્યની સાધનામાં કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં.

*

*

*

એકવાર આચાર્યે જોયું કે કુંદન હવે પૂર્ણ શુદ્ધ બની ગયું છે. બન્ને શિષ્યો જેમ સંયમમાર્ગમાં બગૃત છે તેમ પ્રવચન-સેવાની પણ પૂરી ધગશ અને યોગ્યતા ધરાવે છે. સ્વ અને પરનું કલ્યાણ, એ જ એમનું જીવનધ્યેય બન્યું છે. એટલે યોગ્ય અવસર જોઈને સૂરિજીએ બન્ને શ્રમણોને સૂરિપદથી વિભૂષિત કર્યાં.

અને પછી તો ધીમે ધીમે આચાર્યે એમની આગળ પોતાનું અંતર ખોલવા માંડ્યું. શાસનના હિતાહિતની અનેક વાતો એમને સમજાવી; અત્યારે ધર્મની રક્ષા કેવી રીતે થઈ શકે એ પણ સમજાવ્યું અને છેવટે ધર્મની નિર્માણ સસ્તિાને ચૈત્યવાસની શિથિલતાના કીચડે કેવી પંકિલ બનાવી મૂકી છે એનું દુખદ શબ્દચિત્ર પણ દોરી બતાવ્યું.

બન્ને શિષ્યોને એ સમજતાં વાર ન લાગી કે સાધુ-

જીવનમાં પ્રવેશી ગયેલાં આ દૂષણો સૂરિજીના મનને કેટલો સંતાપ પહોંચાડી રહ્યાં હતાં, અને એમના આત્માને શાસનના ભાવિ અંગે કેટલો ચિંતિત બનાવી રહ્યાં હતાં ! બન્ને શિષ્યો પોતાના ગુરુની આજ્ઞા માથે ચડાવવા તૈયાર થઈ ગયા.

અવસર જોઈને એક દિવસ વર્ધમાનસૂરિજીએ એમને આજ્ઞા કરી : ‘મહાનુભાવો, હવે તમે તૈયાર થઈ ગયા છો, અને શાસનની રક્ષાનું કામ હાથ ધરવાનો તમારો સમય પણ પાકી ગયો છે.’

બન્ને શિષ્યો સ્વસ્થ ચિત્તે અને નત મસ્તકે ગુરુઆજ્ઞાની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા.

સૂરિજીએ આગળ કહ્યું : ‘પાટણ આજે શ્રમણોની શિથિલતાનું ધામ બન્યું છે, અને પોતાનો એવ અન્યત્ર વિસ્તારી રહ્યું છે. માટે તમે વિના વિલાંબે પાટણ પહોંચી જાઓ, અને જે કંઈ કપ્ટો વેઠવાં પડે એ વેઠીને પણ સંયમ-જીવનની પુનઃ સ્થાપના કરો. મારી આ જ તમને અંતિમ આજ્ઞા છે, એ જ મારી તમારી પાસેથી અંતિમ ઇચ્છા છે. ધર્મનો જય કરો અને પાપનો ક્ષય કરો !’

શિષ્યોએ કહ્યું : ‘કપ્ટો સહન કરવા માટે તો આ સાધુ-જીવનનો સ્વીકાર કર્યો છે. આપની આજ્ઞા અમારે શિરોધાર્ય છે. આપની કૃપા અમને સાચા માર્ગે દોરો !’ અને એક દિવસ ગુરુની આજ્ઞા લઈને જિનેશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિ-સાગરસૂરિ પાટણ તરફ ચાલી નીકળ્યા.

વૃદ્ધ સૂરિજી પોતાની મંગલ ભાવનાના અવતાર સમા
એ બન્ને શિષ્યોને લાગણીપૂર્વક નીરખી રહ્યા.

*

*

*

વસતી(ઉતરા)ની શોધમાં શ્રી જિનેશ્વરસૂરિ અને
બુદ્ધિસાગરસૂરિ પાટણની શેરીએ શેરીએ ફરી રહ્યા છે અને
ઠેર ઠેર પૂછપરછ કરી રહ્યા છે, પણ કોઈ ઠેકાણે એમને
આવકાર મળતો નથી. ચૈત્યવાસનો અભેદ ગઠ બનેલું પાટણ
બાણે એમને બધેથી બકારો ભણી રહ્યું છે !

આત્માના ઊંડા ભેદ સમજાવે એવું જ્ઞાન અને હંસની
પાંખો જેવું શુભ ચારિત્ર આજે પાટણમાં કોઈને બપતું
નથી ! અને કોઈકને એ ગમી જાય છે, તોપણ એ ચૈત્ય-
વાસની બીકે પોતાના અંતરને ઉઘાડી શકતો નથી !

બન્ને આચાર્યો ઠેર ઠેર ફરતા જ રહ્યા, અને નગરના
વિકૃત રંગઢંગનો તમાશો જોતા જ ગયા.

કોઈકને તો પહેલે પગલે જ અવળા ગણેશ મંડાયાનું
લાગી જાય એવો કંટાળાજનક અને વિચિત્ર આ અનુભવ
હતો. પણ બન્ને શ્રમણોને તો એ લાભકારક અને પ્રેરક
બની ગયો. પોતાને કેવું કપરું કામ પાર પાડવાનું છે એનો
બાણે એમને કાર્યના આરંભમાં જ ઓધપાઠ મળી ગયો.
ગુરુની મનોવેદનાને તેઓ વધુ સ્પષ્ટતાપૂર્વક સમજી શક્યા,
અને પોતાના અંતરને વધુ સજ્જ બનાવી રહ્યા.

મધ્યાહ્ન થયો છતાં એમને ઊતરવાનું કોઈ સ્થાન ન
મળ્યું. આ ક્ષેત્રમાં કામ કરવું કેટલું મુશ્કેલ છે તે એમને

વધારે સ્પષ્ટતાથી સમજાયું.

જે આ કામ ગજવેલ જેવું કઠણ હતું તેા એય કાંઈ કાચી માટીના ન હતા. એમના નિશ્ચયમાં અને એમની સંકલ્પશક્તિમાં પણ ગજવેલની કે વજની તાકાત ભરી હતી. ગમે તેમ થાય, પણ એ પાટણમાંથી પીછેહઠનાં પગલાં ભરવાના ન હતા. કાયાનું ગમે તે થાય, કામ પાર પાડીને ગુરુઆજ્ઞાને ચરિતાર્થ કર્યે જ ઘૂટકો હતો.

છેવટે એમને થયું : કોઈ સાહુદય વિદ્યાપ્રેમી મળી આવે તેા એ આપણી વાત જરૂર સમજી શકશે અને આપણને આશ્રય પણ આપશે.

એટલે એમણે પાટણના પુરોહિત સોમેશ્વરને ત્યાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો અને થોડીવારમાં તેઓ એમના પ્રાંગણમાં આવીને ઊભા રહ્યા. પુરોહિત શીલ અને પ્રજ્ઞાના પ્રશંસક હતા.

સોમેશ્વરે જોયું કે મધ્યાહ્નના આકરા તાપમાં બે શ્રમણો પોતાના આંગણે આવીને ખડા છે. નીચે ધરતી તપી રહી છે, ઉપર સૂરજ તપી રહ્યો છે, અને અસહ્ય તાપને કારણે એમની કાયા પણ સંતપ્ત થઈ રહી છે. બન્ને પરસેવાથી રેખક્રેષ્ઠ બની ગયા છે, અને એમના ચહેરા તાંબા જેવા રતુંબડાં બની ગયા છે.

એ ઉદાર બ્રાહ્મણે તરત જ બન્ને શ્રમણોને ભાવપૂર્વક આવકાર દીધો, અને એમની પાસેથી બધી વાત જાણીને પોતાને ત્યાં નિરાકુલપણે રહેવાની વિનંતી કરી.

વિદ્યાના પ્રેમી સોમેશ્વરદેવને એ સમજતાં વાર ન લાગી કે આ બંને શ્રમણો જેમ જીવનના સાધક છે એમ જ્ઞાનના પણ બળિયા છે. જ્ઞાની જ્ઞાની વચ્ચે સહજ રીતે મિલન સ્વાઈ ગયું. સોમેશ્વરદેવ અંતરમાં આનંદ આનંદ અનુભવી રહ્યા.

એ બાણુતા હતા કે ચૈત્યવાસીઓના નાયકની અનુમતિ વગર સુવિહિત સાધુને ઉતારો આપવો એ ગુનો હતો. પણ આજે એમનું અંતર આવા કોઈ વિચારને તાબે થવા તૈયાર ન હતું. આંગણે આવેલા અતિથિ તો દેવતા ગણાય : ધર્મ-શાસ્ત્રોની એ આજ્ઞા : તો પછી એમને બકારો શી રીતે અપાય ? અને તેમાંય આ તો જેવા જ્ઞાની તેવા જ સંયમી અને સત્સંગ કરવા જેવા સંત હતા.

પછી તો એમણે બંને શ્રમણો સાથે ખૂબ વિદ્યાવાર્તા અને શાસ્ત્રચર્ચા કરી. છેવટે બંને આચાર્યોએ પોતાની વાત સમજવતાં કહ્યું : ‘મૂળ તો અમે વેદધર્મના ઉપાસક, પણ શ્રમણુધર્મની અહિંસાથી આકર્ષાઈને અમે આ ધર્મનો ભેગ સ્વીકાર્યો છે.’

પુરોહિત પણ ભારે સમજદાર અને ઉદ્ધાર હતા. એમણે કહ્યું, ‘સોનું તો ગમે ત્યાંથી પણ લઈ શકાય. એમાં મારા-તારાપણના ભેદને સ્થાન ન હોય !’

પછી તો અન્ય વિદ્વાનોને પણ સોમેશ્વરદેવે પોતાને ત્યાં આમંત્ર્ય અને બધાએ આ આચાર્યો સાથે ખૂબ જ્ઞાનગોષ્ઠી કરી. બંને શ્રમણોનાં જ્ઞાન, સરળતા, સહૃદયતા

અને ધ્યેયનિષ્ઠાએ સૌનાં અંતર ઉપર ભારે અસર કરી. સૌનાં હૃદય ખૂબ સંતુષ્ટ થયાં. સૌ અનુપમ આહ્લાદ અનુભવી રહ્યા. બ્રાહ્મણુવ અને શ્રમણુત્વની સરિતાઓનો જાણે ત્યાં સુલગ સંગમ થઈ ગયો. આમાં બ્રાહ્મણો ઉદાર કે શ્રમણો ઉદાર, એ કળવું જ મુશ્કેલ બની ગયું. જેના અંતરનાં દ્વાર ઊઘડયાં એ સૌ ઉદાર—ભલે પછી એ બ્રાહ્મણ હોય, શ્રમણ હોય કે અન્ય કોઈ હોય!

પણ એટલામાં તો ચૈત્યવાસીઓને ખબર પડી ગઈ કે જે સુવિહિત આચાર્યો પાટણમાં આવ્યા છે અને કોઈએ એમને ઉતારો ન આપ્યો એટલે પુરોહિત સોમેશ્વરદેવે, પોતાની આજ્ઞા કે અનુમતિ મેળવ્યા વગર, એમને પોતાને ત્યાં ઉતારો આપ્યો છે!

એમને થયું : આ તો અમારા અખાધિત અધિકારમાં હસ્તક્ષેપની વાત! આ કેવી રીતે ચલાવી લેવાય? અને આમ ચાલવા દેવાય તો તો ડોશી મરે એના ભય કરતાં જમ ઘર દેખી જાય એનો ભય એને વધારે લાગ્યો! આજે આટલી વાત તરફ આંખ આડા કાન કરીએ તો ભવિષ્યમાં એ અનેક દોષોને ઉત્પન્ન કરે, અને છેવટે અમારી સત્તા જ જોખમમાં સુકાઈ જાય. માટે રોગ અને શત્રુની જેમ આ દોષને પણ ઊગતો જ ડામ્યો સારો!

અને સત્તાના મદ આગળ સાધુતાનો વિચાર તો એમના અંતરમાંથી ક્યારનોય સરી ગયો હતો, એટલે આવું ડગલું ભરતાં અંતર ડંખવાનો કે અવિવેકી દેખાવાનો તો કોઈ ભય જ કયાં હતો?

તાખડતોખ ચૈત્યવાસીઓના માણસો પુરોહિત સોમેશ્વરને ત્યા પહોંચી ગયા, અને એમને ચેતવી રહ્યા : 'પુરોહિતજી, આપ તો જાણો જ છો કે ચૈત્યવાસીઓની પૂર્વ-અનુમતિ મેળવ્યા વગર કોઈ પણ સુવિહિત શ્રમણને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપવો એ ગુનો છે. રાજ્યે એમને આપેલ આ અમારો અબાધિત અધિકાર છે; અને એનું ઉલ્લંઘન કરવાનો કોઈ ને અખત્યાર નથી.'

સોમેશ્વરદેવ સ્વસ્થપણે સાંભળી રહ્યા. આવી વાતમાં જીભાનેડીમાં ઊતરવું એમને યોગ્ય ન લાગ્યું.

આવનારાઓએ પોતાની વાત પૂરી કરતાં કહ્યું : 'આપ તો સમજુ અને શાણા છો, એટલે આવો ગુનો કરવો આપને ન શોભે. આપ સત્વર એ શ્રમણોને આપને ત્યાંથી વિદાય કરી દો !'

પુરોહિતજીએ ઢૂંકો જ જવાબ વાળ્યો : 'આ વાતનો ન્યાય રાજ્ય કરશે. તમારે જે કહેવું હોય તે રાજદરબારે જઈ ને નિવેદન કરો.'

ચૈત્યવાસીઓને માટે તો આ પ્રાણપ્રશ્ન હતો. જો થોડીક પણ ઢીલાશ દેખાડાય તો એનું પરિણામ ભવિષ્યમાં શુંનું શું આવે ! એક છિદ્રમાંથી અનેક છિદ્ર થતાં કેટલી વાર ? અને તો તો પછી પોતાની બધી સત્તા નામશેષ જ બની જાય ને ? એમનું મન અધીર બની ગયું.

એમણે તાખડતોખ રાજદરબારે પહોંચીને ફરિયાદ કરી.

અને વનરાજ ચાવડાના સમયથી ચાલ્યા આવતા પોતાના અધિકારનું જતન કરવા રાજ દુર્લભરાજ પાસે માગણી કરી.

દુર્લભરાજે રાજસભામાં એ વાતનો વિચાર કરવાનું કહીને એમને વિદાય કર્યાં.

*

*

*

બીજે દિવસે રાજસભાનો ખંડ ચિકાર ભરાઈ ગયો. આજે શું થાય છે, એ જાણવા સૌ ખૂબ ઉત્સુક હતા. રાજ દુર્લભરાજે આસન લીધું અને આ વાતનો વિચાર શરૂ થયો. પુરોહિત સોમશ્વરે પોતાની વાત મૂકી; ચૈત્યવાસીઓએ જોરપૂર્વક પોતાની વાત રજૂ કરી.

સોમશ્વરદેવે કહ્યું : 'આવા સુવિહિત શ્રમણોને આખા નગરમાં કયાંય સ્થાન ન મળ્યું અને તેઓ મારે આંગણે પધાર્યાં. મેં શાસ્ત્રઆજ્ઞાનો વિચાર કરીને અને ગુણગ્રાહક-દૃષ્ટિથી દોરવાઈને એમને મારે ત્યાં ઊતારો આપ્યો. એટલામાં ચૈત્યવાસીઓના માણસો મારે ત્યાં આવીને બન્ને સુવિહિત શ્રમણોને વિદાય કરી દેવાનું કહેવા લાગ્યા. મેં એમની વાત ન સ્વીકારતાં રાજ્ય પાસે ન્યાયની માગણી કરી. આમાં દોષ કયાં છે, એ જ સમજવું મુશ્કેલ છે. અને છતાં આમાં કંઈ દોષ થતો લાસતો હોય તો તે મારા અતિથિઓનો નહીં, પણ મારો પોતાનો જ દોષ છે; અને તેથી એ માટે જે કંઈ સજા કરવાની થતી હોય તે મને કરવામાં આવે એટલી જ મારી માગણી છે.'

દુર્લભરાજ ગંભીર બનીને સાંભળી રહ્યા. એમનું અંતર

બાણે કહેતું હતું : આવી ઉચિત અને વિવેકભરી વાતમાં કોઈને દોષપાત્ર પણ કેમ ઠેરવી શકાય ?

પરંતુ છેવટે આડે માર્ગે ફંટાયેલી ધર્મસત્તા આગળ રાજસત્તા કંઈક વિચારમાં પડી ગઈ; અને દુર્લભરાજ પોતાના પૂર્વજોથી ચાલી આવતી આ પરંપરાની સામે ફેંસલો આપતાં બાણે સંકોચ અનુભવી રહ્યા !

હતાં એમણે એટલું તો કહ્યું જ કે ‘ગુણીજનોનું પૂજન એ તો રાજ્યનો ધર્મ છે; અને આવા શીલસંપન્ન પુરુષોથી તો આપણા નગરની શોભા વધે છે. આવા ધર્મ-પુરુષોના આગમનથી રાજ્યનું કલ્યાણ થાય છે, અને જનસમૂહ ધર્મનો સાચો માર્ગ સમજી શકે છે.’

પછી એમણે ચૈત્યવાસીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું : ‘આપના અધિકારમાં બાધા કરવા માટે નહીં, પણ આવા સુવિહિત શ્રમણો આપણા નગરમાં રહી શકે એટલા માટે સોમશ્વર-દેવની વાત આપ અમારી પ્રાર્થનાથી કપૂલ કરો.’

ચૈત્યવાસીઓ પણ કંઈક ઠીલા હતા. તેઓ ધર્મનું તેજ ગુમાવી બેઠા હતા એટલે એમના મનમાં તાકાત પણ શી હોય ? એ સમજી ગયા કે રાજાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પોતાની વાત માટે વધારે પડતી જાહેર કરવી સારી નથી; વળી, પોતાની વાતમાં વાજબીપણાનું બળ તો હતું જ નહીં. એટલે એમણે વિશેષ મમત કરવાને બદલે રાજાની સત્તાની આગળ પોતાના શાણપણને નમતું જોખવામાં જ સાર માન્યો. અંદરથી બહાહીન બનેલા ચૈત્યવાસીઓ તે

દિવસે લોકનજરે વધુ બલહીન સાબિત થયા !

અને બન્ને જ્ઞાની અને સુવિહિત શ્રમણોના પ્રયાસો સિદ્ધિની દિશામાં આગળ વધી રહ્યા.

પુરોહિત સોમેશ્વરદેવની દૃઢતા સફળ થઈ.

*

*

*

પણ વાત આટલેથી પતે એવી ન હતી. આ તો હજી પાશેરમાં પહેલી પૂણી જેટલું જ કામ થયું હતું, અને મુખ્ય કામ તો હજી બાકી જ હતું. સુવિહિત સાધુઓને પાટણ તરફનો વિહાર અને પાટણમાં નિવાસ મોકળો બને તો જ ધારેલું કાર્ય કંઈક પાર પાડ્યું લેખાય; નહીં તો, આ વ્યક્તિગત સિદ્ધિનું શું મૂલ્ય અને એથી કામ પણ શું થઈ શકે ?

બન્ને આચાર્યોની આ મનોભાવના સોમેશ્વરદેવ બરાબર સમજતા હતા. એટલે એમણે દુર્લભરાજને વિજ્ઞપ્તિ કરતાં કહ્યું : ‘ મહારાજ, આપે સુવિહિત શ્રમણોને રહેવાની અનુમતિ તો આપી, પણ હવે કૃપા કરી એમને માટે નિવાસભૂમિ પણ આપ જ આપો ! સ્વતંત્ર નિવાસભૂમિ વગર આવા ઉત્તમ મુનિવરો નિશ્ચિંત રીતે અને નિરાકુલપણે ક્યાં વાસ કરી શકે ? અને આવા સંતો તો પાટણ માટે શોભા અને ગૌરવ ગણાય ! ’

દુર્લભરાજ વાતનું વાજળીપણું તરત જ સમજી ગયા. અને, ચૈત્યવાસીઓની હક્ક અને અધિકારની વાતોની પરવા કર્યા સિવાય, એમણે ત્યાં આવી પહોંચેલા શૈવ

આચાર્ય જ્ઞાનદેવને તરત જ વિજ્ઞપ્તિ કરી : ‘ પ્રભો, મારે આપને આજે એક વિજ્ઞપ્તિ કરવાની છે : બે સુવિહિત શ્રમણો આપણા નગરમાં પધાર્યા છે, એમને ઊતરવાને માટે આપ જ આશ્રય (ઉપાશ્રય) આપો !’

સૌ સ્તબ્ધ બનીને સાંભળી રહ્યા : જૈનાચાર્યોના નિવાસ માટે શૈવાચાર્યને વિજ્ઞપ્તિ ?

પણ શૈવાચાર્ય ભારે વિચક્ષણ અને ઉદાર પુરુષ હતા. એમણે તરત જ કહ્યું : ‘ રાજન્, નિષ્પાપી ગુણીજનોની આપ અવસ્થ સેવા કરો. બધા ધર્મોના ઉપદેશનો તેમ જ અમારા ઉપદેશનો પણ એ જ સાર છે. બાલભાવનો ત્યાગ કરી પરમ પદમાં સ્થિર થનાર શિવ એ જ જિન છે. દર્શનોમાં ભેદ રાખવો એ મિથ્યામતિનું લક્ષણ છે.’

સલા આ ઉદારતા અને ગુણુગ્રાહકતાને અભિનંદી રહી, અનુમોદી રહી.

છેવટે શૈવાચાર્ય જ્ઞાનદેવજીએ કહ્યું : ‘ બજારમાં (ચોખા બજારમાં) મધ્ય ભાગમાં રહેલી ત્રણ જણની માલિકીની. જગ્યા પુરોહિત સોમેશ્વરજી પોતાની ઇચ્છાનુસાર ઉપાશ્રયને માટે લઈ શકે છે. એમાં અમારા પક્ષ તરફથી કે સામા પક્ષ તરફથી જે કંઈ અંતરાય આવશે, એનું નિવારણ હું કરીશ.’

ચૈત્યવાસીઓ બિચારા ચૂપ થઈ ગયા. એમને થયું : મહારાજા દુર્લભરાજે એમની વાતને ભલે માન્ય રાખી, પણ

એમના પગ તો ઉખાડી જ નાખ્યા હતા! ન માલૂમ, આ પ્રક્રિયા હવે ક્યાં જઈને અટકશે અને આપણે અબાધિત માનેલા આપણા અધિકારનું શું થશે ?

પણ જ્યાં રાજા પોતે જ રૂઠ્યો, ત્યાં બીજું શું થઈ શકે ? ધણીનો ધણી કોણ બની શકે લલા ?

રાજસભા તો શૈવાચાર્યની આ ઉદારતાને અને દુર્લભ-રાજની અજબ કુનેહને પ્રભુમી રહી.

અને સૌના આશ્ચર્ય વચ્ચે પુરોહિત સોમેશ્વરદેવે ઊભા થઈને વિનમ્ર વાણીમાં બહાર કહ્યું : ‘આવા સુવિહિત શ્રમણોને રહેવા માટે હું બ્રાહ્મણ, મારા પોતાને ખર્ચે, ઉપાશ્રય બંધાવી આપીશ !’

બાણે આજે ગુર્જરપતિની રાજસભામાં ધર્મની ઉદારતાની હરીફાઈ મંડાઈ હતી અને કોઈ પણ એમાં પાછળ રહેવા તૈયાર ન હતું !

તે દિવસથી ચૈત્યવાસના અને ધર્મક્ષેત્રના શુદ્ધીકરણનાં પગરણ મંડાઈ ગયાં. ગુરુ વર્ધમાનસૂરિજીની ભાવના સક્ષ્મ થઈ; અને જિનેશ્વરસૂરિ અને બુદ્ધિસાગરસૂરિનો અવિરત પુરુષાર્થ ચરિતાર્થ થયો.

અને તે દિવસે રાજા અને પ્રજા બ્રહ્મ અને સમનો તથા બ્રાહ્મણુત્વ અને શ્રમણુત્વનો સાચો અર્થ પામીને કૃતકૃત્ય થયાં !

ભાંગ્યાનો ભેરુ

તપસ્યા વગર કૃષ્ણ ન મળે.

ધરતી તો જીવમાત્રની માતા. બધાયને ધારણુ કરવાનું અને સૌને આહાર આપવાનું એનું અખંડ વ્રત. એ વ્રતને પૂરું કરવા એ આકરાં તપ કરે, અપાર કષ્ટ સહન કરે અને પોતાના દુઃખની ક્ષિયાદ તો કોઈ દિવસ કોઈને કરે જ નહીં.

ત્રીભ્રમક્રતુ એ તો ધરતીમાતાની ઉચ્ચ તપસ્યાનો કાળ. ધોમ ધખે અને ધરતી ધમધમે. ધરતી પોતાના ઉદરમાં ત્યારે કંઈક આતાપ સમાવી દે.

પછી તો ધરતીના તપના પારણાની વર્ષાક્રતુ રૂમરૂમ કરતી અને મેઘમલારના ગંભીર-મધુર નાદ ગજવતી આવે. વીજળીના ચમકારા, વાદળના ગડગડાટ અને વાયુના સુસવાટા જેવા છડીદારો સાથે મેઘરાજાનું આગમન થાય, અને

ચારેકોર મૂશળધાર મે વરસવા માંડે. જ્વેતજ્વેતામાં તો બધી ધરતી જળખંબાકાર બની જાય, અને જાણે કોઈ દિવસ તાપ જ પડયો ન હોતો, એમ એમ શીતળતા શીતળતા જ વ્યાપી રહે.

કે નવયૌવનાનો પ્રીતમ પરદેશથી પાછો આવ્યો હોય એમ ધરતીનાં અંગેઅંગમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહે. ત્રીન્મ-ઋતુની લૂખી શોકાતુર ધરતી જાણે વર્ષાઋતુમાં હસું હસું બની જાય. એનાં રૂપ ફરી જાય, એના રંગ બદલાઈ જાય, અરે, એનાં વસ્ત્રોય આંખોને ઠારે એવાં લીલવણાં, સોહામણાં અને ભાતીગળ થઈ જાય !

પછી તો એ કુરુણામયી ધરતીમાતા પોતાનાં બાળકોને માટે બાર મહિનાની ખેરાકી તૈયાર કરવાના કામે લાગી જાય. ધન્ય ધરતીમાતા ! અને ધન્ય વર્ષાઋતુ ! ધરતી અને વર્ષાના સંગમે તો માનવી અને પશુ-પાંખી માટે બાર માસનાં અન્ન-જળ અને ઘાસ-ચારો નીપજે. કેવો એ ખેયનો ઉપકાર !

વિક્રમના અગિયારમા સૈકાનું એક વર્ષ. ગુર્જર ભૂમિની ત્રીન્મઋતુની આકરી તપસ્યાની અવધિ પૂરી થઈ, અને એના પારણાના દિવસની ભારે આતુરતાપૂર્વક રાહ જોવાવા લાગી. દિવસો ઉપર દિવસો પસાર થવા લાગ્યા, પણ પારણાનો દિવસ ન આવ્યો !

ખેષીઓનાં ટીપણાંએએ તો કહ્યું કે વરસાદની ઋતુ ખેસી ગઈ, પણ આકાશમાં કયાંય એના આગમનનાં એંધાણુ ન દેખાણાં. ન આકાશમાં વાદળ જન્મે છે, ન વીજળી અંખૂકે છે, ન મેઘગર્જના થાય છે; તો પછી મેઘધનુષ તો રચાય જ શી રીતે અને વરસાદનાં નીર વરસે જ કયાંથી ?

વધુ દિવસો પસાર થયા. છતાં આકાશ તો ખાલી ને ખાલી જ રહ્યું. જ્યારે ગગનમંડળમાંથી શીતળ જલધારાઓ વરસવી જોઈએ, ત્યારે એમાંથી સૂર્યનાં ઊનાં ઊનાં કિરણોની તેજજવાલાઓ વરસી રહી !

ઘરતી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી રહી; માનવી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારી ઊઠ્યો; પશુ-પંખી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય કરી રહ્યાં : સર્વત્ર ત્રાસનું વાતાવરણ સરજાઈ ગયું, હા-હાકાર મચી ગયો !

અને પછી તો ઘરતીની કાયામાં ચીરાઓ પડી ગયા. નદી-નવાણુ સુકાઈ ગયાં. ગૌચરમાં ધૂળ અને કાંકરા ઊડવા લાગ્યાં. જળચરોનો તો બિચારોનો સોથ વળી ગયો. પંખીઓ પણ ઊવ બચાવવા પરભોમ તરફ ઊડવા લાગ્યાં, અને ઢોરઢાંખરને પણ ઘાસ-ચારો દોહ્યલો બની ગયો; તોય આકાશી દેવનાં અંતરમાં કડુણનાં જળ ન ઊભરાણું તે ન જ ઊભરાણું !

આશામાં ને આશામાં બીજો એકાદ મહિનો વીત્યો; તોપણ ઘરતીમાતાના તપના પારણાનો દિવસ ન ઊગ્યો; આકાશ તો, ઘાતકી માનવીના મન જેવું, સાવ કોરું ને કોરું જ રહ્યું !

ત્યાં તો ચોમાસાના ધોરી મહિના શ્રાવણ અને ભાદરવોય પોતાની પાંખો સંકેલીને ચાલ્યા ગયા. તોય આકાશમાં પાણી ન દેખાયું.

માનવીએ વરસાદની આશા છોડી દીધી; ઘરતીના પારણાના દિવસો આઘા ઠેલાયા.

બીજાં માનવીઓ તો એ પૈસા વધારે ખરચીને અને ગમે ત્યાંથી અનાજ લાવીનેય વસમા દિવસો વિતાવી દેશે; પણ ધરતીમાતાના પહેલા પુત્ર ખેડૂતનું શું? એનું ભાગ્ય તો ધરતીના ભાગ્ય સાથે જ જડાયું હતું; ધરતી રીંછે તો એ રીંછે; ધરતી કરમાય તો એ કરમાય ! એ તો ધરતીનો સાથો બાળ ! ધરતી જ એનું સર્વસ્વ !

અને ધરતી રીંછે કે ન રીંછે તોય એને પોતાના, પોતાના કુટુંબના અને પોતાનાં પ્રાણુપ્યારાં પશુઓના પેટનો ખાડો તે! પૂરવાનો જ હતો. પણ એ કેવી રીતે પુરાય ? એક એક દિવસ બ્યાં વસમો થઈ પડ્યો ત્યાં સાવ નોધારા ખાર મહિના કેવી રીતે પૂરા કરાય ?

ન કોઈ આશા, ન કોઈ ઇલાજ ! એ તો ઓશિયાળાનો ઓશિયાળો બની ગયો ! એને માટે તો જનમ ધર્યો ત્યારથી ઉપર ચાલ અને નીચે ધરતી સિવાય બીજો કોઈ સહારો ન હતો ! અને એ સહારો તો આજે ભાંગી પડ્યો હતો ! ભગવાન કરે એ ખરું !

કવિઓએ જેને જગતનો તાત કહીને બિરહાવ્યો એ ખેડૂત આજે જાણે સાવ નોધારો બનીને આકાશ સામે દર્દભરી મીટ માંડી રહ્યો; પણ એ કરુણાજનક મીટને નીરખનાર પણ ત્યાં કોઈ ન હતું !

એ વાદળના દેવને પ્રાર્થના કરી રહ્યો; પણ એ પ્રાર્થનાને સાંભળનારા કાન અત્યારે બિડાઈ ગયા હતા ! વરુણદેવ પૂરેપૂરા નમેરા થઈ બેઠા હતા !

ધરતીના પુત્રની ન આશા ફળી, ન પ્રાર્થના ફળી;
અને ભેતભેતામાં આખું ચોમાસું, પાણીની એક સરવાણીય
આખ્યા વગર, વીતી ગયું.

ગુજરાતની ધરતી ઉપર ભીષણ દુષ્કાળના ઓળા
પથરાઈ ગયા!

* * *

ગુજરાતના ઇતિહાસનો સુવર્ણ યુગ તે સોલંકી યુગ.

એ યુગના આદિપુરુષ મૂળરાજ સોલંકીએ એ યુગનો
પાયો નાખ્યો, એ વાતને એકાદ સૈકો પૂરો થવા આવ્યો
હતો; અને એમની જીવનલીલાને સંકેલાઈ ગયાનેય પાંચેક
દાયકા થવા આવ્યા હતા.

વિક્રમનો અગિયારમો સૈકો પૂરો થવામાં હતો; અને
ગુજરાત ઉપર રાજ ભીમદેવની આણુ પ્રવર્તતી હતી. એ
શક્તિશાળી રાજવીએ ગુજરાતની કીર્તિ અને શક્તિને
સારી રીતે વધારી હતી.

એ રાજવીના વખતમાં ગુજરાત ઉપર આવો ભયંકર
દુષ્કાળ ફરી વળ્યો.

મહેસૂલ ભરવાની ખેડૂતમાં શક્તિ રહી ન હતી; અને
મહેસૂલ જતું કરવાની રાજ્યની તૈયારી ન હતી—રાજ્યનો
ખજનો તે ગમે તે રીતે ભરવાનો જ હતો ! એટલે પેટે
પાટા બાંધવા પડે તો ભલે, પણ રાજ્યનું મહેસૂલ ભર્યા
વિના ખેડૂતનો છૂટકો ન હતો—સિંહાસનના ધણીની આજ્ઞા

ઉલ્લાંઘી શકાય તેમ નહોતી.

અધિકારીઓને કડક રાજઆજ્ઞા મળી ચૂકી હતી :
‘ ગમે તેમ કરીને ખેડૂતો પાસેથી કર વસૂલ કરો ! અને જે
ખેડૂત કર ભરવાની આનાકાની કરે એને તરત જ રાજદરબારે
હાજર કરો ! ’

ખેડૂતો માટે તો પડયા ઉપર પાટુ જેવી સ્થિતિ
ઊભી થઈ હતી; પણ આમાંથી કોણ ઉગારે ? રાજઆજ્ઞાને
કોણ ઉથાપે ? ખેડૂતોમાં ત્રાસ પ્રવર્તી રહ્યો.

અધિકારીઓ રાજ્યભરમાંથી ખેડૂતોનાં ટોળેટોળાંને
પકડી પકડીને રાજદરબારે હાજર કરવા લાગ્યા. કરની
વસૂલાત માટે એમના ઉપર ન ભેઈ શકાય એવો ત્રાસ
ગુજરવા લાગ્યો.

અધિકારીઓ પણ ખેડૂતની વેદના ભેઈ વિમાસણમાં
પડી ગયા—એમનેય હૈયા હતાં અને એ પણ છેવટે તો
કાળા માથાના માનવી જ હતા ને ! પણ આ તો રાજઆજ્ઞા !
એનો અમલ તો ગમે તે રીતે થવો જ ઘટે !

એક દિવસની વાત છે : દિવસ જરાક ઊંચે ચડ્યો,
અને રાજકુમાર મૂળરાજ ફરવા નીકળ્યો. એણે જોયું કે
અંદી જેવા લાગતાં માનવીઓનાં ટોળેટોળાં નગરની અહાર
બેઠાં છે, અને સિપાહીઓ એમની ખડી ચોકી કરી રહ્યા છે.
જાણે કોઈ ચોર-લૂંટારુઓનાં ટોળાં ન હોય !

આ દૃશ્ય જોઈને રાજકુમાર વિચારમાં પડી ગયો.
એણે પોતાના અંગરક્ષકને પૂછ્યું : ‘ આટલાં બધાં માનવી-

એને આ રીતે શા માટે હિરાસતમાં લેવામાં આવ્યા હશે ? શું આપણા રાજ્યમાં આટલા બધા ચોર-ડાકુઓ વધી પડ્યા છે ? આમનો વાંકયુનો શો છે ?

‘કુમાર, આ કંઈ ચોર-લૂંટારા નથી; આ તો બધા ખેડૂતો છે. આ વરસે વરસાદ ન પડ્યો અને ખેતરમાં કંઈ ન પાક્યું. ખેડૂત તો ધાન્ય પાકે તો રાજ, નહિ તો રંકનોય રંક. આ વરસે તેઓ રાજ્યનો કર ભરી શક્યા નથી; એટલે એમની પાસેથી રાજ્યનો કર જબરદસ્તીથી વસૂલ કરવાનો હુકમ થયો છે. આ લોકોને રાજદરબારે લઈ જશે, અને કર ન ભરવા માટે સજા કરશે.’ અંગરક્ષકે ખુલાસો કર્યો.

‘આનો કોઈ ઉપાય ?’ કુમાર મૂલરાજનું અંતર કરુણાભીનું બની ગયું. એને થયું, હું આ ભાંગ્યા માનવી-એનો ભેરુ બની શકું તો કેવું સારું !

‘આમાં બીજું તો શું થઈ શકે ? આ તો મહારાજના હાથની વાત છે; એ ધારે તે કરી શકે. બાકી રાજઆજ્ઞાની આડે આવવાની હિંમત બીજે કોણ કરે ?’

રાજકુમારે વધુ કંઈ ન પૂછ્યું; અને, જાણે મનમાં ગાંઠ વાળી હોય એમ, એ તરત જ મહેલે પાછો ફર્યો.

મૂલરાજ હજી તો ઊગતો જુવાન હતો. મૂંઝવે દોરે પણ હજી કૂટ્યો ન હતો, પણ એના મુખ ઉપર કોઈ દેવાંશી તેજ રમતું હતું. પોતાનાં વિનય અને વાણીથી એ કોઈને પણ પ્રિય થઈ પડતો—જાણે કોઈ જોગલૂંદ્યે જોગી યુવરાજના આ અવતારે આવ્યો હતો.

પાછો ફરીને એ સીધો પહોંચ્યો મહારાજ ભીમદેવ

પાસે. એણે મહારાજને વિનંતી કરી : ‘બાપુ, આપ મારી અશ્વવિદ્યા જોવા આવવાના હતા. એ વાતને ઘણો વખત વીતી ગયો; એટલે આજ મારી અશ્વખેલનની કળા જોવાની કૃપા કરો !’

તરત જ મહારાજની આજ્ઞા થઈ. રાજા, રાણી, રાજના કર્મચારીઓ, સ્ત્રીઓ અને નગરજનો રાજપ્રાસાદના પ્રાંગણમાં લેગાં મળ્યાં અને કુમાર મૂળરાજે એક તેજ તોખારને લઈને પોતાની અશ્વકળાના નવા નવા પ્રયોગો બતાવવા માંડ્યા.

શું એ અશ્વ અને શું એ અસવાર ! શું એ ખેલ અને શું એ ખેલાડી ! બધા કુમાર મૂળરાજની કળા ઉપર આફરીન પોકારી રહ્યા : કેવો સાહસી યુવાન !

પળવાર તો બધાને લાગ્યું કે આ કોઈ ઊગતો યુવાન નથી, પણ કોઈ કસાયેલો પ્રૌઢ યોદ્ધો અને અશ્વવિદ્યામાં નિપુણ કોઈ ઉમરલાયક અશ્વારોહી છે. પોતાના ભાવી રાજવીની આવી અદ્ભુત કળા જોઈને આખો સમૂહ પ્રસન્ન પ્રસન્ન થઈ ગયો.

પોતાનું કામ પૂરું થયું અને કુમાર મૂળરાજ મહારાજ અને મહારાણીને આવીને પ્રણામ કરી રહ્યો. મહારાજના હર્ષને તો આજે કોઈ અવધિ ન હતી. અને રાજમાતા પણ હર્ષથી ગદ્ગદિત થઈ ગયાં હતાં.

મહારાજે કહ્યું : ‘કુમાર, અમે બધાં આજે તારા ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન થયાં છીએ; તારી ઈચ્છા હોય તે વરદાન માગી લે !’

કુમારે વિનમ્ર બનીને કહ્યું : ‘બાપુ, આ બધા રાજ્યના ભાંડારો એ જ મારા માટે વરદાનરૂપ છે, પછી બીજું વરદાન માગવાથી શું?’

‘પણ આજનો આ આનંદ-અવસર તો યાદગાર બનવો ઘટે, માટે જરૂર મનગમતું કંઈક માગ!’ રાજાજીએ આગ્રહપૂર્વક કહ્યું. એમની લાગણીનો વેગ આજે ખાલ્યો ખાળી શકાય એમ ન હતો.

‘પણ બાપુ, હું શું માગું? આપની કૃપાથી મારે કંઈ વાતની ખામી છે કે મારે કશું માગવું પડે?’ કુમારે વધુ અનાસક્તિ દાખવી.

પણ કુમારની એ અનાસક્તિ રાજાજીના અંતરને વધુ ને વધુ સ્પર્શી રહી. એમણે કંઈક વર માગવાનો ફરી ફરી આગ્રહ કર્યો.

કુમારે ભેચું કે હવે વાત કરવાનો વખત પાકી ગયો છે. એણે અતિ નમ્ર બનીને કહ્યું : ‘પણ બાપુ, હું તો રહ્યો અણસમજુ. અને કંઈક એવું માગી બેસું કે જે આપ ન આપી શકો, તો મારું અને આપનું બેચનું વચન ફેંક બચ, અને લોક હાંસી કરે એ વધારામાં!’

હર્ષદેલા મહારાજ આજે કોઈ રીતે પાછા પડે એમ ન હતા. એમણે તરત જ કહ્યું : ‘કુમાર, તારું વચન ખાલી નહીં બચ, એ મારું તને વચન છે. માટે જે માગવું હોય તે ખુશીથી માગી લે. અમે તારા ઉપર ખૂબ પ્રસન્ન છીએ.’

કુમારને હવે વધુ વિચાર કરવાનો ન હતો. એણે તરત જ કહ્યું : ‘બાપુ, જો મારી કળાએ આપને સાચે જ પ્રસન્ન કર્યા હોય અને આપ મને ઇનામ આપવા ઇચ્છતા હો, તો આપણા રાજ્યના તમામ ખેડૂતોનું આ વરસનું મહેસૂલ માફ કરવાનું હું આપની પાસે વરદાન માગું છું. દુષ્કાળને લીધે ખિચારા કેવા ખેડાલ બની ગયા છે ! એમને પોતાનેય ખાવાના અન્નનાં સાંસાં હોય ત્યાં એ રાજ્યનો કર શી રીતે ભરી શકે ? એમનું દુઃખ જોઈ છું ને મારું અંતર વલોવાઈ જાય છે. પ્રજાના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થવું, એ તો રાજાનો પ્રથમ ધર્મ ! આપણે એ ધર્મનું પાલન કરીએ.’

રાજા ભીમદેવ પળવાર તો સ્તબ્ધ બની ગયા; અને પછી હર્ષભેર કુમાર મૂળરાજને લેટી પડયા. એમની આંખો હર્ષના અમીથી ઊભરાઈ ગઈ.

એમને થયું : આ તો માણસાઈનો સાહ ! જે સાહ હું ન સાંભળી શક્યો એ આ કુમારના હૈયામાં જાગી ગયો. આજે એણે મારા અંતરનાં પણ ઉઘાડી દીધાં ! કેવો કમીં, ધર્મી અને કરુણાળુ કુમાર !

અને મહારાજા ભીમદેવે હર્ષાતિરેકમાં કહ્યું : ‘કુમાર, એ વરદાન તો તને મળી જ ગયું ! પણ એથી તને પોતાને શું મળ્યું ? માટે બીજું વરદાન માગી લે !’

કુમારે કહ્યું : ‘મને તો સર્વસ્વ મળી ગયું, બાપુ ! પછી બીજું શું માગું ?’

અને આખી સભા કુમાર મૂળરાજની કરુણાને ભાવનાનાં આંસુનો અભિષેક કરી રહી.

*

*

*

પોતાનાં સૌહર્ય અને સૌરભથી સહુનાં અંતરમાં વસી જનાર કમળ કંઈ લાંબુ આયુષ્ય લઈને આવતું નથી કે લાંબા જીવનના મોહમાં ફસાતું નથી. એ તો દૂંક સમયમાં જ પોતાની જીવનલીલા સંકેલી લે છે.

કુમાર મૂળરાજનું પણ એમ જ થયું. સહુનો લાડ-કવાયો અને ભાંગ્યાનો સાચો ભેરુ કુમાર નાની ઉંમરમાં જ સ્વર્ગે સિધાવી ગયો!

રાત્ન-રાણીના દુઃખનો પાર ન રહ્યો. પ્રજા પણ શોકમગ્ન બની ગઈ. વજ્રપાત થયો હોય એમ આખા રાજ્યમાં હા-હાકાર વરતી ગયો!

આંસુ સારતા લોકોએ કહ્યું : ‘આપણી મીઠી નજર કુમારને આલડી ગઈ! આપણે એનાં આટલાં વખાણુ ન કર્યાં હોત તો સારું થાત!’

તો વળી કેઈકે કહ્યું : ‘ભાઈ, આ તો દુનિયા જ એવી છે! જેનો આપણને ખપ એનો જ ભગવાનને પણ ખપ! ભગવાનને પણ શું કહીએ?’

અને બાણે કુમાર મૂળરાજની કરુણા સોગણી ફળી હોય એમ બીજું વર્ષ ખૂબ સારું નીવડ્યું.

વરસાદ એવો થયો કે ધરતી ધરાઈ ગઈ; પાક એવો થયો કે માનવી ધરાઈ ગયો. સૌને થયું કે બાણે દુકાળ પડ્યો જ ન હતો!

ખેડૂતો તો કુમાર મૂળરાજની દયાને સંભારતાં અને એનાં વખાણ કરતાં થાકતા જ નથી. એ તો કહેતા ફરે છે :
‘સારા પ્રતાપ કુમાર મૂળરાજના !’

પછી તો ખેડૂતો હોંશે હોંશે ટોળે વળીને રાજા ભીમદેવ પાસે પહોંચ્યા અને એમને વિનંતી કરવા લાગ્યા :
‘ગયે વરસે આપે કૃપા કરી તો આ વરસે આટલી વધુ કૃપા કરો. ગયા વરસનું બાકી રહેલું અને આ વરસનું ચડેલું એમ બમણું મહેસૂલ લ્યો ! રાજાના ભંડારમાં હશે તો છેવટે ક્યારેક એ પ્રબલને જ કામ લાગશે !’

પણ મહારાજ ભીમદેવ ન માન્યા. કુમાર મૂળરાજને આપેલું વરદાન પાછું કેમ ખેંચાય ? તો તો કુળની પ્રતિષ્ઠા અને વચન બંને બચ ! અને વચન બચ પછી પૈસો શા કામનો ?

એક બાજુ ખેડૂતો બમણો કર આપવાનો પોતાનો આગ્રહ છોડતા નથી; બીજી બાજુ રાજા ભીમદેવ બમણો કર લેવા કોઈ વાતે રાજી થતા નથી. પ્રેમનો ભારે કલહ બની ગયો. દેવોને દુર્લભ એવો એ અવસર હતો.

છેવટે એ દ્રવ્યથી સૌને પ્રિય એવા કુમાર મૂળરાજના સ્મરણ નિમિત્તે એક દેવમંદિર ઊભું કરવામાં આવ્યું. અને શુભ દિવસે અને શુભ મુહૂર્તે, ભારે ઉત્સાહ અને ઉત્સવપૂર્વક, એમાં દેવની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી.

એ દેવમંદિરમાં અને એ દેવપ્રતિમામાં ભાંગ્યાના ભેરુ કુમાર મૂળરાજની સ્મૃતિ અમર બની ગઈ.

ભાવનાનાં મૂલ

વિક્રમના તેરમા સૈકાનો એ સમય. ગુજરાતમાં કંઈક નવો યુગ શરૂ થયો હતો : કેટલાંક વર્ષની અરાજકતા અને અવ્યવસ્થા પછી ગુજરાતનું રાજ્ય ફરી સ્થિર અને શક્તિશાળી બનતું જતું હતું.

આ નવા યુગમાં ગુજરાતના પાટનગર અણહિલવાડના રાજસિંહાસનના પાયા ડગમગવા લાગ્યા હતા; અને ગુર્જર-ભૂમિની રાજસત્તાનું કેન્દ્ર ધોળકામાં જામવા લાગ્યું હતું.

ચૌલુક્ય વંશની જ એક શાખા વાઘેલા; એ શાખાના રાજા લવણપ્રસાદ અને તેનો પુત્ર વીરધવળ ભારે પરાક્રમી અને ભારે નિષ્ઠાવાન રાજપુરુષો હતા. ગુજરાતની રાજસત્તાને સખળ અને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે પિતાપુત્રની આ જોડે તનતોડ પ્રયત્નો આદર્યા હતા.

તે કાળે સૂર્ય અને ચંદ્રની જોડ જેવા એ તેજસ્વી ભાઈઓ થઈ ગયા. એમની જાત તો હતી વાણિયાની, પણ

એ શૂરાતનમાં ભલભલા સમસ્વીરને હંકાવે એવા અને યુદ્ધિમાં પણ એવા જ વિચક્ષણુ. મોટાભાઈનું નામ વસ્તુપાળ, નાનાનું નામ તેજપાળ.

અન્ને રાજ વીરધવલના મંત્રીઓ—જાણે એની બે બાહુઓ જ જોઈ લ્યો.

અને ભાઈ જેવા કર્મમાં શૂરવીર એવા જ ધર્મમાં પણ પૂરા શૂરા. રાજ્યસેવા એમનું જીવન હતી તો ધર્મસેવા એમનો પ્રાણ હતી. અન્યાય, અધર્મ અને અત્યાચારને એ કદી સાંખે જ નહીં; જીવના જોખમે પણ એનો સામનો કરે; અને ન્યાય, નીતિ ને ધર્મની વાત આગળ હમેશાં પોતાનું માથું નમાવે.

પોતાનો ધર્મ એમને મન જીવનસર્વસ્વ હતો; અને બધાય ધર્મોનો આદર કરવો એ એમનું જીવનવ્રત હતું.

સંપત્તિ તો જાણે એમના આંગણે દાસી બનીને આવી હતી—બ્યારે જેટલી જોઈએ એટલી ખડે પગે હાજર જ હોય ! એ સંપત્તિથી એમણે લોકસેવા માટે વાવ, કૂવા, તળાવ, ધર્મશાળાઓ તૈયાર કરાવવા જેવાં સંકડો કામો કર્યાં હતાં.

અને બધાય ધર્મ તરફનો એમનો આદર પણ એવો હતો કે એમણે જેમ જિનમંદિરો ચણાવ્યાં હતાં તેમ શિવમંદિરો પણ બંધાવ્યાં હતાં; અને એટલું જ શા માટે ? ધવન ગણાતા મુસલમાનો માટે મસ્જિદ સુધ્યાં ચણાવી આપી હતી!

અન્ને ભાઈ બુદ્ધિ, બળ અને ધનના સ્વામી હતા, પણ અધાય કામોમાં એમની સલાહકાર હતી એક જાજરમાન નારી. દેવી અનુપમા એનું નામ. મંત્રી તેજપાળની એ ધર્મપત્ની. હૃદયની નિર્મળતા, મનની ઉદારતા અને બુદ્ધિ-ચાતુરીમાં એ સાથે જ અનુપમ હતી. અનુપમાના બોલનો અન્ને ભાઈને મન ભારે તોલ હતો. જાણે કેઈ કુલતારિણી દેવી એમને ત્યાં અનુપમા રૂપે કુળવધૂ બનીને આવી હતી.

જરૂર પડતી ત્યારે અન્ને ભાઈ કુરુક્ષેત્ર જેવું રણક્ષેત્ર ખેડવામાં મોખરે રહેતા, અને શાંતિનો વખત હોય ત્યારે ધર્મક્ષેત્રનું શરણ શોધતા.

ગુજરાતમાં ત્યારે સુખ-શાંતિ અને આબાદીનો સમય પ્રવર્તતો હતો.

એક દિવસ મહામંત્રી વસ્તુપાલ ધર્માંગારમાં આચાર્ય નરચન્દ્રસૂરિ પાસે બેઠા હતા. રસમરી ધર્મચર્યા ચાલી રહી હતી. મંત્રીશ્વર ઉપર વિદ્યા દેવીની પણ કૃપા હતી. શાસ્ત્ર-વાર્તા અને વિદ્યા-વિનોદમાં એ બીજું બધું વીસરી જતા. તીર્થયાત્રા તરફ મંત્રીશ્વરને ખૂબ પ્રીતિ હતી; સમય મળે કે યાત્રા કરવાનું ન ચૂકે.

ગુરુ સાથે ધર્મવાર્તા કરતાં કરતાં એમને થયું : મોટા સંઘ સાથે શત્રુજય અને ગિરનાર જેવાં મહાતીર્થોની ફરી યાત્રા કરી શકાય તો કેવું સારું !

અને તરત જ એમણે નિર્ણય કર્યો; ભાઈ તેજપાળ અને દેવી અનુપમાને પૂછી લીધું; અને પછી આચાર્યશ્રીને

વિનંતિ કરી : ‘ગુરુદેવ ! મને સંઘપતિપદના આશીર્વાદ આપવાનો અનુગ્રહ કરો !’

આવો જશ લેવો કેને ન ગમે ? પણ ગુરુ પણ ખૂબ શાણા, વિચક્ષણ અને વિવેકવંત હતા.

નરચન્દ્રસૂરિએ કહ્યું : ‘મહાનુભાવ, અમે છીએ મલ-ધારી ગચ્છના, અને તમારા કુળમાં હુમેશાં નાગેન્દ્ર ગચ્છના ગુરુની આજ્ઞા પ્રવર્તે છે. અમે તો તમારી સાથે જ છીએ, પણ નાગેન્દ્રગચ્છના આચાર્ય વિજયસેનસૂરીશ્વરજીને યોલાવીને એમની પાસેથી સંઘપતિપદના આશીર્વાદ લ્યો, એ જ ઉચિત ગણાય. વિનય એ ધર્મનું પહેલું પગથિયું લેખાય. એને કદી ન ચૂકીએ !’

મહામંત્રી ગુરુની વિવેકભરી વાણીને અંતરમાં ઝીલી રહ્યા.

*

મહામંત્રીનો પ્રાર્થનાપત્ર મળ્યો અને આચાર્ય વિજયસેનસૂરિ તરત જ ઘોળકા આવી પહોંચ્યા. એ પણ એટલા જ વિવેકવંત હતા. એમણે નરચન્દ્રસૂરિને પોતાની સાથે રાખ્યા. અને બન્ને ગુરુઓએ સાથે રહીને મહા-અમાત્ય વસ્તુપાલને સંઘપતિપદના આશીર્વાદ આપ્યા.

આખા નગરમાં એ પ્રસંગ એક મહોત્સવ જેવો બની ગયો. જાણે કેઈ રાજ્યતિલકનો અવસર હોય એવી રીતે સંઘપતિપદના તિલકનો ઉત્સવ પ્રજાએ ઊજવ્યો. બધે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.

પછી તો ગામેગામ આમંત્રણો મોકલવામાં આવ્યાં. અને અત્યાર સુધી ન નીકળ્યો હોય એવો મોટો યાત્રા-સંઘ કાઢવાની બધી તૈયારીઓ થવા માંડી. એ તૈયારીમાં કશી વાતની ખામી ન રહે, એ માટે મહામંત્રી વસ્તુપાલ પોતે, અને મંત્રી તેજપાલ અને દેવી અનુપમા રાતદિવસ ધ્યાન આપવા લાગ્યાં.

ઘોડા વખતમાં તો હાલતાંચાલતાં અનેક દેવમંદિરો, હાથીઓ, ઘોડાઓ, સેંકડો સુખપાલો, વેલો, રથો, હુબરો ગાડાંઓ, રખેવાળો અને ઉતારા માટે અસંખ્ય તંબૂઓ તૈયાર થઈ ગયાં.

ગામેગામથી ભાવિક નરનારીઓ હુબરોની સંખ્યામાં આવી પહોંચ્યાં અને ઘોળકા નગરની ચોતરફની વિશાળ ધરતી જાણે સાંકડી બની ગઈ.

અને એ બધું જોઈને, જાણે પોતાની ભાવનાની સિદ્ધિનાં દર્શન કરતા હોય એમ, મહામંત્રી વસ્તુપાલ ગદ્ગદ બની જતા. એમના નેત્રો હર્ષાશ્રુથી ભીનાં બની જતાં. એમને પોતાનાં જીવન અને ધન કૃતાર્થ થયાં લાગતાં. અને એ કૃતાર્થતામાં ભાગીદાર બનવા આવેલાં નરનારીઓને એ ભાવપૂર્વક વંદન કરતા.

અત્યારે જાણે વસ્તુપાલ મહામંત્રી મટી ગયા હતા, પોતાનું મહામંત્રીપદ વીસરી ગયા હતા અને એક ધર્મ-પુરુષ બની ગયા હતા. સંઘપતિનું પદ એમને મન સર્વસ્વ જેવું બની ગયું હતું. એની જવાબદારી સારી રીતે પૂરી

થાય એ જ એમની ઝંખના હતી. એ ઝંખના એમને વધુ વિનમ્ર બનાવી રહી.

જેમ જેમ સંઘની તૈયારી આગળ વધતી ગઈ અને વધુ ને વધુ યાત્રિકો આવી પહોંચવા લાગ્યાં, તેમ તેમ એમનું મન વધારે ને વધારે હર્ષિત અને પ્રકુલ્લ બનતું ગયું.

કેટલાય ધર્મગુરુઓ એ સંઘમાં સામેલ થવા આવી પહોંચ્યા હતા. એમાં શ્રવેતાંબરો પણ હતા અને દ્વિગંબરો પણ હતા. મારા-તારાના ભેદો ભૂલીને ધર્મપ્રેમીઓનો બાણે મોટો મેળો ત્યાં બાંધ્યો હતો.

મહામંત્રીની ધર્મભાવનાના સાનુકૂળ પડઘા નગરેનગર અને ગામેગામે ફરી વળ્યા હોય એમ, સેંકડો શ્રેષ્ઠીઓ, પોતાને છાજતા વૈભવ સાથે, વૈરાટ નગરીના પાદરમાં આવી પહોંચ્યા હતા.

આવા ધન્ય અવસરમાં કેઈ પાછળ રહી જવા માગતું ન હતું. સૌને હતું કે આવો લાખેણો અવસર મળ્યો કે મળશે.

સંઘની બધી તૈયારી પૂરી થઈ.

અને યાત્રા-પ્રયાણની શુભ વેળા પણ આવી પહોંચી.

રાજ વીરધવલે ભારે ભાવપૂર્વક સંઘપતિને વિદાય-માન આપ્યું.

નગર આખું આસોપાલવનાં તોરણોથી શોભી ઊઠ્યું. નગરનાં નર-નારીઓએ અખિલ, ગુલાલ અને પુષ્પો વરસાવીને સંઘપતિને અને યાત્રિકોને મંગલ વિદાય આપી.

વાજિત્રેના ગંભીર અને મધુર નાદોથી આકાશ ગુંજી ઊઠ્યું. અને એ રીતે શુભ ચોઘડિયે સંઘે તીર્થાધિરાજ શત્રુજય તરફ પ્રયાણ કર્યું.

બાણે હાલતું-ચાલતું કોઈ મહાનગર હોય એમ સંઘ આગળ વધવા લાગ્યો.

ભાવિક જનો એ સંઘની ચરણધૂલિને નમી રહ્યા, મસ્તકે ચડાવી રહ્યા.

*

*

*

ગામેગામ આદરમાન પામતો અને નવાં નવાં ધર્મ-કાર્યો કરતો સંઘ તીર્થાધિરાજ શત્રુજયની તળેટીમાં આવી પહોંચ્યો.

ગિરિરાજની ઉપત્યકામાં બાણે મહાનગર વસી ગયું.

ગઈકાલે ખાલી ખાલી અને વેરાન લાગતી ધસ્તી આજે કિલકિલાટ કરીને હસી ઊઠી. માનવમહેરામણ ત્યાં હિલોળા લેવા લાગ્યો. સામે ઊંચો ઊંચો વાદળ સાથે વાતો કરતો ગિરિરાજ; અને નીચે ક્યાંય સુધી વિસ્તરેલો માનવ-મહેરામણ : ભાવનાની ભરતીનાં જળ બાણે આજે ત્યાં માઝા મૂકતાં હતાં.

ચારે કોર આનંદ-ઉત્સવ ચાલી રહ્યા હતા. ભકતોની મધુર સ્તુતિઓ વાતાવરણને મધુર અને મુખ્પ્રસિત બનાવતી હતી. દેવમંદિરોના મધુર-ગંભીર ઘંટારવો પવનની પાંખે ચડીને દૂર દૂર વહી જઈને બાણે માનવીની ધર્મભાવનાને બદ્ધ કરતા હતા.

રંગબેરંગી ધન-પતાકાઓથી આકાશનો વિશાળ ગુંબજ શોભી ઊઠ્યો હતો—જાણે વાદળમાં વસનારું ઈંદ્રધનુ આજે સંઘના વધામણે ધરતી ઉપર ઊતર્યું હતું.

શું એ શોભા ! અને કેવો એ આનંદ ! દેવોનેય દર્શન કરવા ધરતી ઉપર ઊતરવાનું મન થાય એવું મનોરમ એ દ્રશ્ય !

પહેલે દિવસે આખો દિવસ સંઘે આરામ કર્યો.

ખીજા દિવસે ગિરિરાજ ઉપર આરોહણ કરીને દેવા-ધિદેવનાં દર્શન કરવાનાં હતાં. એ ધન્ય ઘડીની સૌ રાહ જોઈ રહ્યાં.

સૂર્યોદય થયો, અને જાણે મહામંત્રીની ભાવનાની સિદ્ધિની મંગળ ઘડી આવી પહોંચી.

સંઘે પર્વત ઉપર ચડવાનું શરૂ કર્યું.

પર્વતનો આખો માર્ગ વિશાળ માનવસમૂહના સંચારથી સાંકડો બની ગયો.

ત્યાં નજર નાંખો ત્યાં પાષાણની કેડીઓના બદલે માનવીઓની કેડીઓ રચાઈ ગઈ.

એમાં બાળકોય હતાં અને વૃદ્ધોય હતા; સાધુસંતો પણ હતા અને ધનપતિઓય હતા. પુરુષોય હતા અને સ્ત્રીઓ પણ હતી.

ભગવાનના દરબારમાં તો સૌ સમાન હતાં. ત્યાં મૂલ હતાં ભાવનાનાં ને મહિમા હતો ત્યાગનો. ત્યાં સંપત્તિની શોભા ત્યાગમાં લેખાતી અને વૈભવની શોભા વૈરાગ્યમાં અંકાતી.

મહામંત્રી વસ્તુપાળ સંઘ સાથે યુગના આદિ પુરુષ દેવાધિદેવ આદિનાથના દરબારમાં આવી પહોંચ્યા.

મંત્રીશ્વરે આંસુભીની આંખે પરમાત્માનાં દર્શન કર્યાં, અને લાગણીભીના સ્વરે મહાપ્રભુની સ્તુતિ કરી. મંત્રીશ્વરના મુખ ઉપર મનના મનોરથ દ્રવ્યાનો સંતોષ અને આનંદ વિલસી રહ્યો.

મંત્રીશ્વરની ભાવના સમસ્ત સંઘના હૈયાને સ્પર્શી ગઈ. સૌ ગદ્ગદિત બનીને એક બાબુ ધર્મનાયક જિનેશ્વરને અને બીજી બાબુ ધર્મપ્રાણુ મંત્રીશ્વરને નીરખી રહ્યાં. પળવાર ત્યાં ભાવનાની સ્તબ્ધતા છાઈ રહી.

પોતાની ભાવનાની સિદ્ધિની પળે મંત્રીશ્વરનું અંતર હર્ષાંતરેકથી ઊભરાઈ ગયું. એમનાં નેત્રો પ્રભુચરણને આંસુનો અભિષેક કરી રહ્યાં. ધન્ય પ્રભુ, ધન્ય! એમનું અંતર પ્રભુના જ્યનાદથી ગુંજી ઊઠ્યું.

મંદિરનો વિશાળ ઘુમટ ભગવાન આદીશ્વરના જ્યનાદથી ભરાઈ ગયો. એ જ્યનાદના પડઘા ગિરિરાજનાં શિખરે શિખરે ગાળી ઊઠ્યા.

પછી તે મહામાત્ય વસ્તુપાળ, તેજપાળ અને સૌ શ્રેષ્ઠીઓએ અને ગૃહિણીઓએ પ્રભુના ચરણે હીરા, માણેક, મોતી અને સુવર્ણનાં આભૂષણો ભેટ ધર્યાં. દેવી અનુપમા અને દેવી લલિતાએ પણ મહામૂલ્લી ભેટો ધરી પોતાના જીવનને કૃતાર્થ કર્યું. યાત્રિકોએ પણ ઉલ્લાસથી પોતાની નમ્ર ભેટો મૂકી.

પ્રભુચરણે ભાવભરી ભેટ ધરનારાઓનો ત્યાં એક પ્રવાહ વહી નીકળ્યો.

ત્યાં આવે આવે એક નારી ઊભી હતી. મંત્રી વસ્તુ-
પાલના ઘરની એ દાસી. ભૂપલા એનું નામ. એના અંતરને
પણ આ ભાવના સ્પર્શી ગઈ. એનું અંતર પ્રભુભક્તિની
ભાવનાથી ઊભરાઈ ગયું. એને થયું : હું ગરીબ ! મારા બેવી
રંક નારી આજે આ મહાપ્રભુને ચરણે શી ભેટ ધરી શકે
અને પોતાના પામર જીવનને કેવી રીતે કૃતાર્થ કરી શકે ?

પળવાર એ જાણે વિચારમાં ખોવાઈ ગઈ. એનું ભાવભર્યું
અંતર કંઈક નિરાશા અને ઓશિયાળાપણું અનુભવી રહ્યું.
પણ પછી, જાણે અંતરમાં પ્રકાશ ઝળહળી ઊઠ્યો હોય એમ,
એ માનવમેદનીની વચ્ચેથી માર્ગ કરતી આગળ આવી અને
યુગાદિદેવની સામે કર બેડી નત મસ્તકે ખડી રહી.

ક્ષણવાર એણે મન ભરીને પ્રભુને નીરખી લીધા;
અને પછી પોતાના જીવનના સર્વસ્વ સમો બહુમૂલો હાર
પોતાના કંઠમાંથી કાઢીને પ્રભુને ચરણે ધરી દીધો !

ફરી એણે પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં અને પાછી ફરીને એ
મેદનીમાં સમાઈ ગઈ. એનું ચિત્ત પ્રભુભક્તિની પ્રસન્નતા
માણી રહ્યું.

દાસી ભૂપલાની ભાવના તે દિવસે અમૂલ્ય બની ગઈ,
અમર થઈ ગઈ !

સૌ એ નારીની ભાવના, ભક્તિ અને સમર્પણવૃત્તિને
અભિનંદી રહ્યાં, અભિનંદી રહ્યાં !

* * *

ખીજે દિવસે ગિરિરાજ પર ઈંદ્રોત્સવ ઊજવવાનો

હતો. જે ભક્તજન પ્રભુચરણે વધુ દ્રવ્યનું સમર્પણ કરે એનાં કંઠમાં ઈંદ્રમાળા આરોપણ કરવાની હતી—પછી એ રાજ હોય કે રંક !

દેવમંદિરનો આખો મંડપ મહામંત્રી વસ્તુપાળ, મંત્રી તેજપાળ, એમનાં સ્વજનો, ધર્માચાર્યો, શ્રેષ્ઠીઓ અને યાત્રીઓથી ભરાઈ ગયો હતો.

ઈંદ્રોત્સવની પુષ્પમાળા લઈને મંદિરના અધિકારી ત્યાં ખડા હતા. જીવનની કૃતાર્થતાની એંધાણી સમી એ પુષ્પ-માળાનાં મૂલ થઈ શકે એમ ન હતાં.

અધિકારીએ ઈંદ્રમાળા પહેરાવવાની યોલી શરૂ કરી. કોઈએ હજાર દ્રમ્મ કહ્યા, કોઈએ દસ હજાર તો કોઈએ પચાસ હજાર ! જોતજોતામાં યોલી લાખો દ્રમ્મ સુધી પહોંચી ગઈ. ભગવાનની ભક્તિની ભાવના આગળ આજે લાખો દ્રમ્મનું જાણે કોઈ મૂલ નહોતું. સૌને એમ કે ધન ચાહે તેટલું પ્રભુચરણે સમર્પણ થાય, પણ એ માળા હું ધારણ કરું; આવો અવસર કયાં વારંવાર મળવાનો છે ? ત્યાં તો જાણે ભાવનાનું પૂર વહી નીકળ્યું હતું.

રંગ તો ત્યાં એવો જામ્યો હતો કે કોઈ પાછું પડવા માગતું ન હતું.

ત્યાં દૂર દૂર ખૂણામાં એક માનવી જિભેલો. મેલાંઘેલાં એનાં કપડાં, અને ગામડિયા જેવા એના દેહાર. મોઢા ઉપર ન કોઈ તેજ કે દેહ ઉપર ન કોઈ ઓજસ : સાવ ભલો-ભોજો આદમી ! ગરીબીનો જ અવતાર !

એના અંતરમાં આજે લાગણી અને ભાવનાનું પૂર ઊમટ્યું હતું. એને થયું : આ ઈંદ્રમાળા આજે હું મેળવી શકું તો ? પણ હું તો છું સાવ ગરીબ ! મોટામોટાની વચ્ચે ભારી તો વાત પણ કેણુ સાંભળે ? આ તો દરિદ્રના મહાદાની થવાના કે પાંગળાના પર્વત પર ચઢવાના મનોરથ ! એ સફળ કેવી રીતે થાય ?

ગિરિરાજ શત્રુઞ્જયની છાયામાં એક નાનું સરખું ગામડું. ટિમાણુક (ટિમાણુ) એનું નામ. ત્યાંનો રહેવાસી આ શ્રાવક. નાતે શ્રીમાળી અને ડીલો એનું નામ. બહુ ભોળો, ધર્મપરાયણ અને ન્યાય-નીતિનો પાળનારો.

પણ ગરીબ એવો કે જાણે સુદામાનો અવતાર ! ક્યારેક સવારે ખાવા પામે તો સાંજે અન્નના વાંધા. કુટુંબ આખું ગરીબીમાં દિવસો વિતાવે. એ ધીનો વેપાર કરે અને જે જે પૈસા મળે એનાથી પોતાનો અને કુટુંબનો ગુજારો ચલાવે. પણ એ ન કોઈ દિવસ પ્રભુને ભૂલે કે ન કદી પોતાની બેહાલી માટે પોતાના ઇષ્ટદેવને દોષ દે ! અને પ્રામાણિકતા તો એના રોમ રોમમાં વહે.

એ આજે પોતાને ગામથી ઘી વેચવા અહીં આવી ચડેલો. સંઘ આઘ્યાના ખખર સાંભળી એ ગિરિરાજ ઉપર ગયો. એણે ભાવથી પ્રભુનાં દર્શન કર્યાં અને રંગમંડપમાં આવીને ઊભો રહ્યો.

માનવી ગરીબ હોય કે તવંગર, પણ એનું મન એવાં કોઈ બંધનો સ્વીકારતું નથી. એ તો ન માલૂમ કેવા

કેવા મનોરથ કરે છે, કેટકેટલે ઊંચે ઊડે છે, અને શું શું કરવાનાં સ્વપ્ન સેવે છે !

ટીલા શ્રાવકનું પણ આજે એમ જ થયું. એનું મન આજે કહ્યું કરતું ન હતું.

એને તો થતું હતું કે કેમ કરીને ઇંદ્રોત્સવની આ પુષ્પમાળા મારા કંઠમાં પડે? એના દિલને લો આજે કેવળ એ વાતની જ રઠ લાગી હતી.

પળવાર તો પોતાના વિચારથી એ પોતે જ સ્તબ્ધ બની ગયો : મને આ કેવું ઘેલું વળગ્યું છે ! પણ પછી, બાણે પોતાના મન સાથે નક્કી કર્યું હોય એમ, એ સાબદો થઈ ગયો, અને ભારે ભીડ વચ્ચે ઊભો થઈને કરગરી રહ્યો : ‘ અરે ભાઈ, મને જરા આગળ જવા દો !...મારેય બોલી બોલાવી છે ! મારેય ભગવાનના ચરણે મારી ભેટ ધરવી છે ! મારા પર દયા કરો ! મને વચ્ચે પહોંચવાનો મારગ આપો ! ’

માનવમેદની પણ અચંબામાં પડીને પળવાર આવા દરિદ્રતાના અવતાર સમા માનવીની સામે જોઈ જ રહી ! પણ કોઈએ મારગ ન આપ્યો. કોઈ કે તો એની હાંસી પણ કરી.

બાપડો ટીલો ફરી કરગરી રહ્યો. ત્યાં મહામંત્રીની નજર એના ઉપર પડી. એમણે જોયું કે એક લોળો ભક્ત ભગવાનની ભક્તિ માટે આગળ આવવા ઇચ્છે છે.

અને એમણે હાથથી ઇશારો કરીને ટીલા શ્રાવકને પોતાની પાસે બોલાવી લીધો.

ટીલાએ વિનંતી કરતાં કહ્યું : ‘ મહામંત્રીજી, મારા પર કૃપા કરો ! મારી પાસે જે કંઈ છે તે સર્વસ્વ આજે હું પ્રભુના

ચરણે સમર્પણ કરું છું! એક પાઈ પણ પાસે રાખું તો મને મારા ઇંદ્રોત્સવના સમ! એ સ્વીકારો અને ઇંદ્રોત્સવની આ પુષ્પમાળા આજે મને પહેરાવો!

મંત્રીશ્વર પળવાર વિમાસી રહ્યા : ક્યાં આ માળા માટેના લાખો દ્રમ્મના ઝોલ, અને ક્યાં આ સાવ ગરીબ લાગતા ધર્મી જનની માગણી !

પણ તરત જ મંત્રીશ્વરે જાણે પોતાના મન સાથે નક્કી કર્યું : લાખો દ્રમ્મોની ઝોલી ઝોલનારા તો પોતાની પાસે કરોડોની મત્તા રાખીને જ અર્પણ કરવા માગતા હતા; એમને માટે તો એ અર્પણ સોપારીના ટુકડા ખરોખર હતું. બીજાનું તો ઠીક પણ મારું પોતાનું અર્પણ પણ એથી વધે એમ ક્યાં હતું? અને આ મહાનુભાવ તો પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરતા હતા! આવી ભાવનાનાં મૂલ તો અમૂલ લેખાય. અને ભગવાનને તો આવી ભાવનાનાં અર્પણ જ ખપે છે. ધર્મ તો ધનના તોલે નહીં, ભાવનાના તોલે જ તોલાય! તેથી જ તો ભાવનાને ભવનો નાશ કરનારી કહી છે.

અને મંત્રીશ્વરે ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું : ‘ ભાવિક ભાઈ, તમારી ઝોલી સંઘ માન્ય રાખે છે! આગળ આવો, અને ઇંદ્રમહોત્સવની આ માળાનો સ્વીકાર કરો! ’

સૌ સ્તબ્ધ બનીને જોઈ રહ્યા.

ટીલા શ્રાવકે પોતાના જીવનસર્વસ્વ સમા બાર રૂપિયા (સ્કુર્ધક) મંત્રીશ્વરના હાથમાં ધરી દીધા. અને એ હાથ

જેડીને ઊભો રહ્યો !

મંત્રીશ્વર વસ્તુપાલે હર્ષાશ્રુભર્યાં નેત્રે ટીલા શ્રાવકના
કંઠમાં બહુમાનપૂર્વક ઈંદ્રમાળા પહેરાવી અને એમને
ભાવપૂર્વક પ્રણામ કર્યાં.

મંદિરનો રંગમંડપ પ્રભુના જયનાદોથી ગુંજી ઊઠ્યો.

શ્રીસંઘ તે દિવસે ભાવનાનાં સાચાં મૂલ સમજ્યો.
અને કૃતાર્થ થયો.

જ્ઞાનપંચમી

મહિમાવંતો જંબૂદ્વીપ છે.

ગૌરવવંતી ભારતભૂમિ છે.

સોહામણું પદ્મપુર નગર છે.

એમાં એક શેઠ અને શેઠાણી વસે છે.

શેઠનું નામ સિંહદાસ અને શેઠાણીનું નામ કપૂરતિલકા.

શેઠ તો કરોડાધિપતિ છે. એમનો વેપાર દેશ આખામાં ચાલે છે; અને એમનું નામ ચોખંડ ધરતીમાં પંકાય છે. પ્રામાણિકતામાં તો એમનો જોટો જ મળતો નથી. અને એમની હોંશિયારી પણ એવી કે એ પાંચમાં પુછાય છે અને વ્યવહારકાઠ્યા ગણાય છે.

શેઠાણી કપૂરતિલકા તો ખરેખર કપૂરતિલકા જ છે : એમના નામની સુવાસ કપૂરની જેમ ચારે કોર મહેકી ઊઠે

છે. એમનો વ્યવહાર પહોળો છે, એમનો રોટલો મોટો છે, એમનું દિલ ઉદાર છે અને કોઈનું પણ ભલું કરીને એ સદા રાજી રાજી રહે છે : એવાં એ પરગણુ છે. કોઈનાં ભૂંડામાં તો એ ઊભાં પણ રહેતાં નથી.

આવા શાણુ શેઠ અને આવાં પરગણુ શેઠાણી નિત્ય ધર્મ કરે છે, દાન કરે છે અને પુણ્ય કરે છે.

શેઠ-શેઠાણીનો સંસાર સુખપૂર્વક ચાલ્યો જાય છે. પણ સંસાર તો વિચિત્રતાનો ભંડાર છે ! એ ન કરવાતું કરે છે, અને ન દેખવાતું દેખાડે છે. સુખ અને દુઃખ પણ એની જ કરામત છે.

ગુલાબને એણે કાંટા આપ્યા અને કાઢવને કમળનું દાન આપ્યું !

શેઠ-શેઠાણીને ત્યાં એક દીકરી અવતરી. એ સમજ્યાં કે ઘર ભયું ભયું થયું ! એનું નામ પણ મળનું રાખ્યું : ગુણમંજરી ! સાંભળતાં જ ગમી જાય એવું !

પણ દીકરી એવા કર્મસંજોગ લઈને આવી હતી કે ન મળે એનામાં ગુણનું ગૌરવ અને ન મળે મંજરીની કુમાશ કે સુવાસ !

જન્મી તો હતી એ લાખોપતિ પિતાના ઘરમાં, અને ગુણિયલ માતાની કુક્ષિએ, પણ ભારે અવળું ભાગ્ય લઈને અવતરી હતી ! કાયા જુઓ તો કેવળ રોગનું ઘર બની હતી ! અને જીભ તો એને જાણે હતી જ નહીં—સાવ વાચા વગરની, નરી મૂંગી ! એના કરતાં તો પશુય સારું !

હીકરી અવતર્યાનો માતા-પિતાનો આનંદ થોડા દિવસમાં જ ઊડી ગયો !

માતા-પિતા તે પુત્રીને જોતાં અને એમનાં અંતર કકળી ઊઠતાં : હે ભગવાન, આ તે કયા જનમનાં પાપ જાગ્યાં કે બિચારી પુત્રીને, એના અવતાર સાથે જ, આવા રોગના સરાપ મળ્યા !

ગુણુમંજરી જેમ જેમ મોટી થતી ગઈ એમ એમ એનો રોગ પણ વધતો ગયો. અને એનું મૂંગાપણું તે એને અસહ્ય અને વધારે દુઃખકારક બનતું ચાલ્યું. બિચારીનું જીવતર જાણે દુઃખ, શોક અને વેદનાનો ખારો દરિયો જ બની ગયું !

મહેલ જેવા ઘરમાં ખાન-પાન અને મેજ-શોખની સામગ્રીનો કોઈ પાર ન હતો; પણ ગુણુમંજરીનું શરીર એવું તે રોગગ્રસ્ત બન્યું હતું કે ખાપડી બે ટંક ધરાઈને ધાન પણ ખાઈ ન શકતી, તે પછી મેવા-મીઠાઈ કે ખીજાં સ્વાદુ અને ગરિષ્ઠ લોજીયોની તે વાત જ શી કરવી ? એના ભાગ્યમાં તે જાતજાતનાં બેસ્વાદ આસડિયાં જ જાણે લખાઈ ગયાં હતાં !

અને ઉંમર વધતી ગઈ તેમ તેમ અંતરમાં દુઃખની, વેદનાની અને ખીજા કંઈ કંઈ લાગણીઓ ઊભરાવા લાગી. પણ એ લાગણીને વ્યક્ત કરવાની વાચાનું વરદાન એને મળ્યું ન હતું. કંઈ કંઈ ઊર્મિઓ અંતરમાં જ જન્મીને અંતરમાં જ વિલીન થઈ જતી—સાગરના તરંગો સાગરમાં

જ સમાઈ જાય એમ ! આ તો મોઢે ડૂચો અને ઉપરથી માર, એવી વિચિત્ર સ્થિતિ હતી : ન મનમાં સહેવાય અને ન મોઢેથી કશું બોલાય !

માતા-પિતા તો પુત્રીને સાજી કરવા કંઈ કંઈ ચિંતા કર્યાં કરતાં; રાત અને દિવસ એમને એની જ ચિંતા સતાવ્યા કરતી. એમણે કંઈક ઔષધ કર્યાં, કંઈક ઉપચાર અજમાવ્યા, કંઈક દોડધામ કરી, પણ એ બધું ખારાપાટમાં ખી વાવ્યા જેવું કે પાણી વલોવ્યા જેવું અફળ ગયું ! પુત્રીના ભાગ્યનું પાંદડું ન ક્યું તે ન જ ક્યું !

રોગી તો કંઈક જોયા, અને કંઈક સાબ્જ-સારા પણ થઈ ગયા; પણ ગુણુમંજરીનો રોગ જાણે અમરપટો લખાવીને કે હઠીલો બનીને આવ્યો હતો; ગમે તેટલા ઉપાય કરો, પણ કોઈ ઉપાયે હઠતો જ ન હતો.

બિચારી ગુણુસુંદરી મૂંગી મૂંગી બધું સહન કરી લેતી; અને એમ ને એમ દિવસો દુઃખમાં વિતાવતી.

સંસારી લોકોએ દીકરીને અને ઉકરડીને સરખી કહી છે : દિવસે ન વધે એટલી રાતે વધે, અને રાતે ન વધે એટલી દિવસે વધે ! વધતાં તો જાણે એને વાર જ નહીં !

ગુણુમંજરીની કાયા પણ મોટી થવા લાગી; પણ રોગ તો એને એવો ને એવો જ વળગી રહ્યો !

કુમારિકા કૌમાર્ય વટાવી સોળ વર્ષે યૌવનને આંગણે પગલાં માંડે અને એની કાયા શુકલ પક્ષના ચંદ્રની જેમ સોળે કળાએ ખીલવા માંડે.

અરે ! લોક તો કહે છે કે સોળ વર્ષની વયે તો ગર્દભી પણ અપ્સરાનું રૂપ ધારણ કરવા લાગે ! પણ ગુણમંજરીને તો ન રૂપ મળ્યું, ન લાવણ્ય લાધ્યું. એના યૌવનસહજ રૂપવિકાસના ચંદ્રને જાણે એના રોગનો રાહુ ઘસી ગયો !

મા-બાપ ગમે એવાં મોટાં હોય, ઘર ગમે તેટલું શ્રીમંત હોય, નામના ગમે તેટલી મોટી હોય અને કુટુંબ પણ ગમે તેવું ખાનદાન હોય, પણ આવી રોગના ઘર જેવી કુમારિકાને પરણવા કોણ તૈયાર થાય ?

માતા-પિતાને તો ઊંઘ હુરામ બની ગઈ ! પુત્રીનું યૌવન જાણે માબાપ માટે દુઃખનું ધામ બની ગયું !

દિવસો એમ ને એમ વહી જવા લાગ્યા !

*

*

*

એ જ જંબૂદ્વીપ. એ જ ભારત દેશ. અને એ જ પદ્મપુર નગર.

નગરના રાજનું નામ અજિતસેન અને રાણીનું નામ યશોમતી.

રાજ ભારે પરાક્રમી—લલલલા વીરનેય હંદાવી દે અને હરાવી દે એવા.

અને રાણી તો રૂપરૂપનો અંબાર ! જાણે કાચની પૂતળી જ જોઈ લ્યો ! પગલાં માંડે અને કંકુ ઝરે ! વચન બોલે અને ફૂલડાં ઝરે !

શૂરાતન અને સૌંદર્ય જાણે ભેગાં મળ્યાં હતાં !

રાજાનો ન્યાય બંધે વખણાય.

પણ કુદરતનો ન્યાય તો ભલભલાના ન્યાયનેય ટપી જાય એવો અદલ અને અક્ષર હોય છે : કોઈ પણ એનાથી છટકી ન શકે.

કુદરતને મન રાજા કે રંકના, મોટા કે નાનાના, ઊંચ કે નીચના કોઈ ભેદ નથી. એને માટે તો ગુનો કરે એ ગુનેગાર અને ગુણ કેળવે એ મોટો ! ગુનાની સજા અને ગુણનું ઈનામ એ જ એનો અદલ ઈન્સાફ ! સારા કે માઠા કૃત્યનું ફળ આખ્યા વગર એ રહે જ નહીં !

રાજા-રાણીને માથે પણ કુદરતનો આવો જ કોઈ આકરો ન્યાય વરસી ગયો.

વાત કંઈક આવી બની હતી :

રાણી યશોમતીએ એક કુંવરને જન્મ આપ્યો. કુંવર પણ કેવો ? રૂપે-રંગે દેવકુમાર જેવો રૂપાળો અને જોતાં જ રમાડવાનું મન થાય અને ભલભલાને હેત કરવાનું દિલ થઈ આવે એવો !

રાજાના રોમરોમમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી ગયો.

રાજામહેલમાં આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.

પ્રજામાં ઘેર ઘેર આનંદ ફેલાઈ ગયો—રાજગાદીના વારસનો જન્મ થયો હતો ને !

કુંવરનું નામ રાખ્યું વરહત્તકુમાર ! જાણે દેવના કે પૂર્વપુણ્યના વરદાનથી જ મળ્યો ન હોય !

પણ એ આનંદ ઝાઝો વખત ન ટક્યો.

વરહત્ત જેમ જેમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ સૌને લાગતું ગયું કે એનામાં બુદ્ધિની સાવ ખામી છે.

જરાક વધુ મોટો થયો અને સૌને ખાતરી થઈ કે આ તો સાવ જડભરત ! અક્કલ અને હોંશિયારીનો તો એનામાં છાંટોય ન મળે. ઉંમર વધી પણ અક્કલ ન વધી તે ન જ વધી !

કાયા કેવી રૂડી-રૂપાળી, છતાં બુદ્ધિ કેવી ખૂંટી !
વાહ રે કર્મરાજ !

બિચારાં રાજા-રાણીની ચિંતાનો પાર ન રહ્યો. એમને થતું : આવો અક્કલહીન કુમાર પોતાના કુળને કેવુંક અજવાળશે અને રાજપાટ કેવી રીતે સાચવશે ?

કુંવર આઠ વર્ષનો થયો અને એને વિદ્વાન અને નિપુણ ગુરુની પાસે ભણવા મોકલ્યો. રાજકુમારના ગુરુમાં તે શી ખામી હોય ?

ગુરુ તો એવા જ્ઞાની કે સાક્ષાત્ બૃહસ્પતિનો જ અવતાર ! અક્કલનાં તાળાં એ પળવારમાં ઉઘાડી દે અને જ્ઞાનની પાંખો આપે. એના ચેલા તો જાણે આભમાં ઝિડવા માંડે !

પણ બિચારા વરહત્તને તો અક્કલ જ નહીં, એમાં બિચારા ગુરુ શું કરે ? ગુરુ ભણાવી ભણાવીને થાકી જાય, અને ચેલો પણ ગોખી ગોખીને કાયર થઈ જાય, પણ મૂળમાં બુદ્ધિ જ ખૂંટી, એમાં કોઈ શું કરે ? હોઠની વિદ્યા

કોઈ રીતે હૈયામાં ઊતરે જ નહીં.

વરહત્ત તો સાવ ઠોઠ નિશાળિયો રહ્યો !

વિદ્યાને અને એને જાણે બારમો ચંદરમા !

માતા-પિતા ભારે વિમાસણમાં પડી ગયાં. એ બિચારાં ઘણી ઘણી ચિંતા કરે, ઘણા ઘણા ઇલાજો કરે, એક ગુરુને બદલીને બીજા મોટા મોટા પંડિતોને રાખે, પણ બધુંજ જાણે પથ્થર ઉપર પાણી ! મૂળમાં બીજ જ સડેલું હોય ત્યાં ખેડૂત, ખેતર, ખાતર, પ્રકાશ કે પાણી શું કરી શકે ?

પણ વિદ્યા ચડે કે ન ચડે, અને હોંશિયારી આવે કે ન આવે, ઉંમર કંઈ રાહ જોવા નથી રોકાતી; એ તો પોતાને માર્ગે આગળ વધ્યા જ કરે છે.

વરહત્તની ઉંમર વધવા લાગી.

હવે તો એણે યૌવન તરફ ડગ ભરવા માંડયાં. પણ એ યુવાની ભારે કમનસીબીનો ભાર લઈને આવી ! વિદ્યામાં સાવ મૂરખ વરહત્તને, જાણે અધૂરામાં પૂરું થવાનું હોય એમ, પાંગરતા યૌવનમાં જ કોઠના રોગે ઝડપી લીધા ! અને જોતજોતામાં વરહત્તનાં અંગેઅંગ અને રોમેરોમમાં એ વ્યાધિ પ્રસરી ગયો; અને એનો રૂપાળો અને તંદુરસ્ત દેહ પાચ-પરુનો પૂડો બની ગયો ! કયાં જનમનો રાજકુમાર અને કયાં કરમનો આ રોગી !

રાજ અજિતસેન અને રાણી યશોમતીની ચિંતાની અવધિ થઈ ગઈ. ઉપચાર તો અનેક કર્યા, પણ રોગ જાણે અમરપટો લઈને આવ્યો હતો. એમાં કોઈ ફરક ન પડ્યો. ઔષધ બધાં એળે ગયાં.

વાહ રે કુદરત, તારો ન્યાય !

*

પદ્મપુર નગરનાં શેઠ-શેઠાણી અને રાજ-રાણી બેય સમદુઃખિયાં : એકનું દુઃખ બીજાના દુઃખની યાદ આપે.

સિંહદાસ શેઠ અને કપૂરતિલકા શેઠાણીને રાત-દિવસ પુત્રી ગુણુમંજરીના લાગ્યની ચિંતા સતાવ્યા કરે છે.

અજિતસેન રાજ અને યશોમતી રાણી નિરંતર પુત્ર વરદત્તના લાગ્યનો વિચાર કર્યા કરે છે.

બેય મા-બાપ ખૂબ મૂંઝાયાં કરે છે; પણ શું કરવું અને કોને પૂછવું એની એમને કશી સૂઝ પડતી નથી.

એવામાં એક દિવસ નગરના ઉદ્યાનમાં એક મહાજ્ઞાની ધર્મગુરુ પધાર્યા.

ગુરુ પણ કેવા ? જાણે જ્ઞાનના સાગર ! અગમ-નિગમના લેહ ઘડીલરમાં લાખી દે અને મનની ભીતરની વાત પણ દીવા જેવી ચોખ્ખી સમજાવી દે ! વિજયસેનસૂરિ એમનું નામ. જાણે અજ્ઞાન અને કષાયોની મહાસેના ઉપર વિજય મેળવનાર મહાજ્ઞાની અને મહાયોગી ! સમતાના સાગર અને શાંતિના અવતાર ! સૌના મિત્ર, સૌના હિતચિંતક.

શેઠ-શેઠાણી અને રાજ-રાણીને મન તો બળબળતા રણુમાં મીઠી વીરડી કે શીળી છાંયડી મળવા જેવું થયું. એમનાં મન કંઈક શાતા અનુભવી રહ્યાં. પોતાનાં સંતાનો સાથે ચારેય જણાં ગુરુનાં ચરણોમાં જઈ પહોંચ્યાં, અને ગુરુની ધર્મવાણીને એકચિત્તે સાંભળી રહ્યાં.

ધર્મદેશના પૂરી થઈ અને આખી પર્ષદા વિસર્જન

થઈ, પણ એ બધાં તો બેસી જ રહ્યાં !

ગુરુએ કરુણાભર્યાં સ્વરે પૂછ્યું : ‘કહો મહાનુભાવો ! હજીયે કંઈ ધર્મકથા કરવી છે કે મનની કોઈ તત્ત્વજિજ્ઞાસા સંતોષવી છે, કે કોઈ શંકાનું સમાધાન મેળવવું છે ? જે હોય તે મનની વાત વિના સંકોચે કહો. પ્રભુનું શાસન તો જગત આખાનું શરણ અને એવું કરુણાભીનું અને ઉદાર છે.’

શ્રેષ્ઠી સિંહદત્તે કહ્યું : ‘ગુરુદેવ, બીજું તો કંઈ નથી પૂછવું, પણ આ અમારી જન્મથી મૂંગી અને રોગી પુત્રી ગુણમંજરીનું ભાગ્ય જાણવું છે અને એના દુઃખને દૂર કરવાનો ઇલાજ સમજવો છે. બિચારી દીકરીના દુઃખનો કયાંય આરો નથી ! અમારી ચિંતાને પણ કોઈ અવધિ નથી !’

રાજા અજિતસેને વિનંતી કરી : ‘અને પ્રભુ, આ મારો પુત્ર વરદત્ત સાવ મૂર્ખ અને અંગે અંગે કોઠના રોગવાળો શા કારણે બન્યો, અને હવે એ સાજો અને શાણો શી રીતે થાય એ જાણવું છે. કૃપા કરો !’

પળવાર વિચાર કરીને ગુરુએ લાગણીભર્યાં સ્વરે કહ્યું : ‘સાંભળો શ્રેષ્ઠી ! અને રાજાજી, તમે પણ સાંભળો ! આ સંસારમાં દેખાતાં તમામ સુખ-દુઃખ એ કેવળ કર્મરાજની જ ભેટ છે. જેવી કરણી તેવી ભરણી, એ કુદરતનો અટલ નિયમ છે. જેવું વાવ્યું તેવું લાણીએ અને જેવું કયું તેવું પામીએ, એમાં કોઈ મીનમેળ કરી શકે નહીં. કાર્ય-કારણના આ નિયમથી કોઈ બચી શકતું નથી. ગુણમંજરી અને વરદત્ત બન્નેને એમના કર્યાં કર્મ જ ઉદયમાં આવ્યાં છે. એટલે પોતપોતાનાં અશુભ કર્મોનાં કડવાં ફળ એ અત્યારે

લોગવી રહ્યાં છે.’

શ્રેષ્ઠી અને રાજા પોતાના નાનામોટાપણના લેદને ભૂલી જઈને પોતપોતાનાં સંતાનની દુઃખકથની એકચિત્તે સાંભળી રહ્યા. સમાનદુઃખિયા બનીને આજે બાણે એ મિત્રો બની ગયા હતા.

ગુરુએ ગુણમંજરીનાં કર્મ વર્ણવતાં કહ્યું :

હજી થોડાંક વર્ષ પહેલાંની જ વાત છે. ધાતકી ખંડમાં ખેટકપુર નામે નગર. એમાં જિનદેવ નામે ગૃહસ્થ અને સુંદરી નામે એની સ્ત્રી રહે. સ્ત્રીનું નામ તો સુંદરી, પણ બાણે શંખણીનો અવતાર! કંકાસમાં તો એનો ભેટો જ ન જડે! કર્કશા પણ એવી કે સૌ એનાથી ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પોકારે ! ખોટાં કામ કરવામાં એને જરાય સંકેચ કે શરમ નહીં !

એમને પાંચ પુત્રો અને ચાર પુત્રીઓ. જિનદેવે પાંચે દીકરાને ગુરુ પાસે લાણવા મૂક્યા. પણ છોકરા તો માના સંસ્કારમાં ઊછરેલા, એટલે એવા આળસુ, એવા અવળગ્યાંડા, એવા તોફાની અને એવા અવિનયી કે બાણે માતેલા સાંઠ ભેઈ લ્યો ! ગુરુને એ તોખા પોકારાવે, અને ગુરુનું કહ્યું કશું કાને ધરે જ નહીં ! ગુરુની બધી મહેનત કેવળ પથ્થર ઉપર પાણી !

એક વાર છોકરાઓના તોફાને માઝા મૂકી. ગુરુ તો પળવાર ભારે વિમાસણમાં પડી ગયા. પણ છેવટે એમને થયું, જેનાથી ભૂત પણ ભાગે એ ચૌદમા રતનનો ઉપયોગ કર્યા વગર હવે કામ નથી ચાલવાનું. ગુરુનો હાથ ઊપડ્યો,

અને છોકરાઓને સારી પેઠે માર પડ્યો.

છોકરાઓ તો રોતા રોતા પહોંચ્યા એમની મા પાસે. માને તો ક્યાં કશો વિચાર જ કરવાનો હતો? એનું મગજ તપી ગયું અને એણે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં શિક્ષકને ન કહેવા જેવી ગાળો સંભળાવી દીધી.

પછી એણે છોકરાઓને કહ્યું : ‘બહુ આ તમારું ભણતર, અને મૂઆ તમારા ગુરુ ! ભણેલાને અમરપટો મળે છે અને વગર ભણેલા મરી જાય છે, એવું થોડું જ છે? અને ચોપડીઓ ખાવાથી પેટ થોડું ભરાવાતું છે? એ તો પાસે બે પૈસા હશે તો લીલાલહેર થશે, અને મોટા મોટા પંડિતોય સલામો ભરતા આવશે ! જે ધન કરી શકે છે એ બીજું કોણ કરી શકે? વસુ વિના નર પશુ ! માટે ભણવાગણવાની આ બધી માથાકૂટ માંડી વાળો અને રમો, જમો ને મોજ કરો !’

છોકરાઓને તો આ ‘ભાવતું હતું ને વૈદે કહ્યા’ જેવું થયું ! એ તો રાજ રાજ થઈ ગયા.

આટલું એણે હોય એમ માએ છેલ્લી શિખામણ આપી : ‘અને જો તમારા ગુરુ તમને બોલાવવા આવે તો એને સાફ સાફ ના પાડી દેજો; અને વધારે રકબક કરે તો એને એવો મેથીપાક ચખાડજો કે તમને પાંચને માર્યાનું સાટું વળી જાય !’

અને જાણે આટલાથી એનો મિજબજ શાંત ન થયો હોય એમ એણે છોકરાનાં પોથી-પુસ્તક અને પાટી-પેન

વગેરે બધાં વિદ્યાનાં સાધનો અગ્નિમાં હોમી દીધાં ! બધ્યું
આ લણવાનું ને બળી આવી બધી માથાકૂટ !

જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનોની આવી વિરાધના,
આશાતના અને અવહેલના કર્યા છતાં એ નારીને લેશ
પણ પસ્તાવો ન થયો. ઊલટું, જાણે કેઈ મહાન કાર્ય
કર્યું હોય એમ, એ તો બડાઈ હાંકવા લાગી : છોકરાના
ગુરુને કેવા સીધા દોર કરી દીધા !

જ્ઞાની ગુરુએ વાત પૂરી કરતાં સિંહદાસ શેઠને કહ્યું,
'શ્રેષ્ઠી, એવા મહાપાતકનો પસ્તાવો કે એની આલોચના કર્યા
વગર ક્રમોત્તે મરીને એ સ્ત્રી તમારે ત્યાં ગુણુમંજરીરૂપે અવતરી,
અને જેવું કર્યું એવું પામી ! પણ હસતાં કે આવેશમાં
બાંધેલાં કર્મ રોતાં કે બોકાસાં નાખતાં પણ છૂટતાં નથી.'

પછી રાજા અન્વિતસેનને ગુરુએ કહ્યું : 'હવે રાજાન,
સાંભળો, તમારા પુત્ર વરદત્તની કર્મકથની.'

આ ભરતક્ષેત્રમાં શ્રીપુર નગરમાં વસુ નામે એક
શ્રેષ્ઠી રહે. તેને બે પુત્રો. મોટાનું નામ વસુસાર અને
નાનાનું નામ વસુદેવ. બન્ને ભારે હોંશિયાર અને જેવા
હોંશિયાર એવા જ દેખાવડા. બેયના ઉપર પિતાને ભારે
હેત અને મોટી આશા. બન્ને જાણે પિતાની ડાબી-જમણી
આંખ જ સમજે.

એક વાર બેય ભાઈ કીડા કરવા વનમાં ગયા. ત્યાં
એમણે જોયું કે જ્ઞાન અને ચારિત્રના સાક્ષાત્ અવતાર
સમા એક આચાર્ય પોતાની ઉપદેશધારા વહાવી રહ્યા હતા,
અને શ્રોતાઓ મુગ્ધ થઈને એ ઝીલી રહ્યા હતા. બન્ને

ભાઈનાં હૈયાંમાં ગુરુની જ્ઞાન, ધ્યાન અને વૈરાગ્યની ભાવનાથી ઊભરાતી વાણી વસી ગઈ, અને પિતાની અનુમતિ લઈને અન્ને સદાને માટે ગુરુચરણોના દાસ બની ગયા.

નાના ભાઈ વસુદેવ મુનિ ભારે બુદ્ધિશાળી; ગમે તે વિદ્યા તરત જ એમના કોઠે વસી જાય; અને ચારિત્ર પણ તલવારની ધાર જેવું અણીશુદ્ધ પાળે. થોડા વખતમાં તે એ સમર્થ વાચનાચાર્ય બની ગયા. અનેક સાધુઓ એમની પાસે ભણવા (વાચના લેવા) આવવા લાગ્યા. ચારે કોર એમના જ્ઞાન અને ચારિત્રની ભારે પ્રશંસા થઈ રહી.

મોટા ભાઈ વસુસારને અધ્યયન-અધ્યાપનની ઝાઝી માથાકૂટ કરવી ગમે જ નહીં. એ તો ઘડી બે ઘડી વાંચે, ભણે ને ક્રિયા કરે, અને બાકીનો આખો દિવસ સુખ-શાંતિમાં પસાર કરે! ઊંઘ પણ એવી નિરાંતની લે કે જાણે ન કોઈ ચિંતા, ન કોઈ ઉપાધિ! સાવ બેફિકર જીવ!

એક દિવસની વાત છે. જ્ઞાની આચાર્ય વસુદેવ આરામ લેવા આડે પડખે થયા હતા. જરાક આંખ મળી ન મળી એટલામાં એક સાધુ પોતાની શંકા પૂછવા આવ્યા. એ શંકાનું નિવારણ કરીને ગયા ત્યાં બીજા સાધુ શંકાસમાધાન માટે આવી પહોંચ્યા. એ ગયા ત્યાં ત્રીજા શ્રમણ પોતાની જિજ્ઞાસાને સંતોષવા આવી પહોંચ્યા!

ન માલૂમ આજનો દિવસ કેવો ઊગ્યો હતો! એ ગયા અને વળી નવા મુનિ આવી પહોંચ્યા. જાણે આજે મુનિવરોની જ્ઞાનક્ષુધા ઊઘડી ગઈ હોય એમ એક પછી એક મુનિવરો આવતા જ રહ્યા અને આચાર્ય વસુદેવ એમનું

સમાધાન કરતા જ ગયા. આચાર્યની ધીરજ, સમતા અને વિદ્વત્તા જાણે આજે કસોટીએ ચડી હતી.

પણ છેવટે આચાર્ય કંટાળી ગયા; એમની ધીરજનો અંત આવી ગયો. એમને થયું: ‘આ શાસ્ત્રજ્ઞાનનો આ તે કેવો લાલ કે બે ઘડી સુખે સૂવા પણ ન મળે ! આના કરતાં તો મારા વડીલ બંધુ વસુસાર મુનિનું જીવન કેવું સુખમાં વીતે છે ! ન કોઈ ચિંતા, ન કોઈ ફિક્કર ! આ તે મેં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું કે ઉપાધિ ઉછીની લીધી ! મારા કરતાં તો અણુભણ્યા કે એાછું ભણ્યા સારા ! ભાઈ, ધરાર્થ ગયા આ જ્ઞાનથી તો ! શાસ્ત્રબોધનો ભાર બહુ ઉપાડ્યો. હવે બસ !’ જાણે આચાર્યને જ્ઞાન અકારું થઈ ગયું.

આમ વસુદેવ આચાર્યનો વર્ષોની સાધના પછી મેળવેલ શાસ્ત્રજ્ઞાનનો આનંદ વિષાદમાં ફેરવાઈ ગયો. અને જે શાસ્ત્રજ્ઞાન આત્માની મસ્તી અને નિબનનંદના અનુભવનું નિમિત્ત બનવું જોઈએ તે ચિત્તના કલેશનું અને અફસોસનું કારણ બની ગયું !

એમણે નક્કી કર્યું : સર્ચું હવે ભણવા અને ભણાવવાથી. જાણે આત્માના જ્ઞાનના ખારણા ઉપર આચાર્ય વસુદેવે અવિવેક અને અવિનયનાં તાળાં લગાવી દીધાં અને અમૃતનો કુંભ ફેડીને વિષનો કુંભ અંતરમાં ગોઠવી દીધો ! જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધન એમને હવે અણુગમતાં થઈ પડ્યાં હતાં !

કેવા મોટા અને કેવા જ્ઞાની આચાર્ય ! પણ બિચારા પળવારમાં જીતેલી બાજી હારી ગયા !

અને બાણે મનમાં દુઃખી દુઃખી થઈ ગયા હોય એમઃ
એ બોલાવાચાલવાનું બંધ કરીને, મૌન ધારણ કરીને,
એસી ગયા—બાણે એમણે પ્રવૃત્તિમાત્ર સંકેલી લીધી.

અને ભવિતવ્યતા પણ કેવી વિચિત્ર કે, જ્ઞાનની આવી
વિરાધનાના મહાદોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા વગર જ, બારમા
દિવસે આચાર્યે દેહ તજ્યો ! અને એમના આત્માની સાથે
અશુભ કર્મનો ભારબોજ વધી ગયો.

વાત પૂરી કરતાં આચાર્ય વિજયસેનસૂરિણ્યે કહ્યું :
' રાજન્, એ પાપના ભાર સાથે કાળ કરીને એ આચાર્ય
તમારે ત્યાં વરદત્તકુમારરૂપે અવતર્યા. વરદત્તને હાથનાં કર્યાં
હૈયે વાગ્યાં ! જ્ઞાન અને જ્ઞાનીની ઉચ્ચ આશાતનાના પાપે
એ મૂર્ખ અને રોગિષ્ટ બન્યો.'

શેઠ-શેઠાણી અને રાજ-રાણી જ્ઞાની ગુરુની વાતઃ
એકચિત્તે સાભળી રહ્યાં.

ગુણમંજરી પણ પોતાના કર્મની લીલા ગંભીર બનીને
વિચારી રહી.

રાજકુમાર વરદત્ત પણ પોતાની કમનસીબી ઉપર
આંસુ સારી રહ્યો.

*

*

*

ઐષ્ઠીએ અને રાજ્યે સૂરિવરને પૂછ્યું : ' ગુરુવર્ય,
આ પાપના નિસ્તારનો કોઈ ઉપાય ?'

ગુરુએ કહ્યું : ' રાજન્ ! ઐષ્ઠી ! આ તો જેવી કરણી

તેવી ભરણી, પણ તપથી પાર ઉતરણી ! પાપ ગમે તેવું હોય, પણ પ્રાયશ્ચિત્ત અને તપથી એ દૂર થઈ શકે છે. ગુણમંજરી અને વરદત્ત બંને આત્માઓ અત્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનાં આકરાં ફળ ભોગવે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દૂર કરવા માટે ભગવાને જ્ઞાનપંચમીનું મહાતપ કહ્યું છે. જે નર-નારી એ મહાતપને વિધિ સહિત આરાધે છે એના જનમજનમના જ્ઞાનાવરણીય કર્મના બંધ છૂટા પડે છે, એના અજ્ઞાનનાં અંધારાં ઉલ્લેચાઈ જાય છે, અને એના અંતરમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પથરાઈ રહે છે.’

છયે જણાં શાંત ચિત્તે ગુરુની વાણી સાંભળી રહ્યાં. એમના માટે તો જાણે આ અમૃતવર્ષા થઈ રહી હતી; સૌ પળવાર માટે બધે શોકસંતાપ વીસરી ગયાં !

ગુરુએ આ દોષના નિવારણના તપનો વિધિ અને મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું :

જ્ઞાનીઓએ જ્ઞાનના પાંચ પ્રકાર કહ્યા છે : સૌ જીવોમાં સમજણની થોડીઝાડી પણ સંજ્ઞા હોય જ; જ્ઞાનનો સર્વથા અભાવ તો કોઈ પણ જીવમાં ન સંભવે : એ મતિજ્ઞાનનો પ્રભાવ. શાસ્ત્રો ભણી-ભણાવીને જે જ્ઞાન પ્રગટે એ શ્રુતજ્ઞાન. ઈન્દ્રિયોની કોઈ મદદ લીધા વગર દૂર દૂરના ભેદ પામી શકે એનું નામ અવધિજ્ઞાન. સામાના મનની ભીતરના ભેદ પારખી જવાની શક્તિ એ મનઃપર્યવજ્ઞાનનો પ્રભાવ. અને ત્રણે લોક અને ત્રણે કાળના ભેદ-પ્રભેદને જે જાણી શકે એનું નામ કેવળજ્ઞાન. હાથીના પગલામાં બધાં પગલાં સમાઈ

જ્ઞય, એમ કેવળજ્ઞાનમાં બધાંય જ્ઞાન સમાઈ જાય. એ જ્ઞાનથી આત્માનો અને વિશ્વનો સંપૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થાય.

જ્ઞાનની આરાધનાનું આ તપ વિધિ સહિત જે આચરશે તેના અંતરમાં જ્ઞાનદીપકનાં અજવાળાં અજવાળાં પથરાઈ જશે. સાંભળો ત્યારે એનો વિધિ :—

કારતક સુદિ પાંચમ એ એ તપના આરાધનની મોટી પંચમી! એનું નામ જ્ઞાનપંચમીનું મહાપર્વ. લોકો એને સૌભાગ્યપંચમી પણ કહે છે. એના આરાધનથી આત્મા સાચો સૌભાગ્યશાળી બને છે.

એ પાંચમથી આ તપનો આરંભ કરવો. દર અજવાળી પાંચમે એક ટંક જમીને એકાસણુ કરવું; વધારે શક્તિ હોય તો સાવ લૂણું અને નીરસ લોજન એક વખત જમીને આચંખિલ કરવું; અને એથીય વધારે શક્તિ પહોંચતી હોય તો લોજનનો સદંતર ત્યાગ કરીને ઉપવાસ કરવો. ઉપવાસ થઈ શકે તો એ સર્વથી ઉત્તમ.

એ રીતે પાંચ વરસ અને પાંચ માસ લગી અખંડપણે આ તપ આરાધન કરવું. દર મહિને ન થઈ શકે તો જિંદગી પર્યંત દર વર્ષે જ્ઞાનપંચમીના પર્વ દિવસે આ તપનું આરાધન અવશ્ય કરવું.

તપના દિવસે બન્ને વખત પ્રતિક્રમણુ કરવું, દેવવંદન કરવું અને ભાવભક્તિપૂર્વક પ્રભુની પૂજા કરવી.

અંતરમાં જ્ઞાનદીપકનું આવાહન કરવા ‘ૐ હ્રીં નમો નાણુસ્સ’ પદના બે હજાર જાપ કરવા; ચિત્તને એકાગ્ર કરવા.

પાંચ કે એકાવન લોગસ્સનો કાઉસગ્ગ કરવો; અને જ્ઞાનનાં સાધનો સમક્ષ એકાવન ખમાસમણાં (નમસ્કાર) દેવાં.

ખને તો એ પર્વના દિવસે સાધુ જેવું પવિત્ર જીવન જીવવા પૌષધ કરવો.

વિશુદ્ધ મનથી બ્રહ્મચર્યાનું પાલન કરવું.

જ્ઞાન, જ્ઞાની અને જ્ઞાનનાં સાધનોનું બહુમાન કરવું, એમની જરા પણ વિરાધના, આશાતના કે અવહેલના ન થાય એની પૂરી બગૃતિ રાખવી. આ માટે તો કેવળ પર્વના દિવસે જ નહીં પણ જિંદગીભર ખબરદારી રાખવી; અને વિદ્યા-ઉપાર્જન કરવા માટે વિનય, નમ્રતા અને ગુરુ પ્રત્યે પૂર્ણ આદર સાથે પ્રયત્ન કરવો.

પાંચ જ્ઞાનના પ્રતીક રૂપે પાંચ દીવડા પ્રગટાવવા, અક્ષતના પાંચ સ્વસ્તિક કરવા, અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પાંચ પાંચ ક્ષણ-નૈવેદ્ય જ્ઞાન પાસે અર્પણ કરવાં.

આખો દિવસ જ્ઞાન અને જ્ઞાનીના મહિમાનું શાંત ચિત્તે ચિંતવન કરવું, અને સ્વાધ્યાય કરવો.

જ્ઞાની ગુરુએ પોતાની વાત પૂરી કરતાં કહ્યું : ‘જે નર-નારી આ રીતે જ્ઞાનપંચમી મહાપર્વની આરાધના કરશે, તે અજ્ઞાનનો મહાસાગર તરીકે પોતાના આત્માનું કલ્યાણ સાધી જશે.’

*

*

*

એ પર્વનું અણીશુદ્ધ રીતે આરાધન કરીને ગુણમંજરી

સુખી થઈ ગઈ.

એ મહાપર્વનું આરાધન કરીને કુમાર વરહત્ત સુખી સુખી થઈ ગયો.

એ મહાપર્વનું આરાધન જે રીતે વરહત્ત અને ગુણમંજરીએ કર્યું, એ રીતે સૌ કરજો !

એ મહાપર્વ વરહત્ત અને ગુણમંજરીને જે રીતે ફળ્યું તે રીતે સૌને ફળજો !

શાસ્ત્રના મર્મ બાણનાર જ્ઞાની કવિગુરુએ સાચું જ ગાયું છે :

‘જ્ઞાનને વંદો ! જ્ઞાન મ નિંદો !
જ્ઞાનીએ શિવસુખ સાધ્યું.’

શ્રી જયભિખ્ખુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટનાં પ્રાણવાન પ્રકાશનો :

ભારતીય સંસ્કૃતિનાં પ્રતાપી પાત્રોનો કથાઓ.

સીલી સીલી વરિયાળી વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૩-૫૦

*

કવિઓ અને કલાકારોના સર્જનની છબી રચૂ કરતો લેખસંગ્રહ.

દ્રષ્ટા અને સ્પષ્ટા વે. ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર કિ. ૩-૫૦ (અપ્રાપ્ય)

*

પતિતપાવન તીર્થોધિરાજ શત્રુજયની ઐતિહાસિક ઘટનાઓનો શેમાંચક વાર્તાસંગ્રહ
વસહી અને પર્વત વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૩-૫૦

*

કથાંરમાંથી કંચન પ્રગટાવતા પારસમણિ જવા શાંધીજીના વ્યક્તિત્વના પ્રસંગો
લોહ અને પારસ વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૩-૨૫ (અપ્રાપ્ય)

*

જેત-જેતતરોમાં અપૂર્વ ચાહના પામેલું, ૧૯ આટ પ્લેટ અને બે ત્રિરંગી
ચિત્રોથી મહેલું અપૂર્વ ચરિત્ર
ભગવાન મહાવીર વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૪-૫૦

*

ભારત સરકાર તરફથી પારિતોષિક મેળવનારી કોમી એકતા અને બિન
સાંપ્રદાયિતાના સંદેશો આપતી અનોખી કથાઓ
બિરાદરી વે. કુમારપાળ દેસાઈ કિ. ૧-૫૦

*

વિક્રમાદિત્ય હેમુ અને શહેનશાહ અકબરના થાહી શાસનની નવલકથા.

વિક્રમાદિત્ય હેમુ વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૭-૭૫

ભાગ્યનિર્માણ વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૬-૫૦

*

ચોટદાર શૈલીમાં લખાયેલી દૃષ્ટરૂપથી વાર્તાઓનો સંગ્રહ

આંખ તાની, આંસુ મોઢું વે. જયભિખ્ખુ કિ. ૩-૫૦

*

અપંગ માનવોએ મનોબળના સહારે કરેલા પુરુષાર્થની સત્ય ઘટનાઓ

અપંગતાં ઓજસ વે. કુમારપાળ દેસાઈ કિ. ૪-૦૦

*

ધર્મ, નીતિ અને માનવતાનો બોધ આપતી રસિક કથાઓ

પદ્મપરાગ વે. રતિલાલ દ્વીપચંદ દેસાઈ કિ. ૩-૫૦